

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS IR PROCESO INSTITUTAS

DEIMANTĖ MIKELĖNAITĖ
TEISĖS (SPECIALIZACIJA BAUDŽIAMOJI TEISĖ IR KRIMINOLOGIJA)
MAGISTRANTŪROS NUOLATINIŲ STUDIJŲ PROGRAMA

PAŽEIDŽIAMŲ BAUDŽIAMOJO PROCESO DALYVIŲ TEISIŲ APSAUGA
Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas -
Doc. dr. Jolanta Zajančkauskienė einanti profesoriaus pareigas

Vilnius
2016

TURINYS

Įvadas	3
1. PAŽEIDŽIAMŲ BAUDŽIAMOJO PROCESO DALYVIAI	8
1.1. Nukentėjusiųjų, liudytojų pažeidžiamumas baudžiamajame procese.....	9
1.2. Įtariamųjų, kaltinamųjų pažeidžiamumas baudžiamajame procese	19
2. PAŽEIDŽIAMŲ BAUDŽIAMOJO PROCESO DALYVIŲ TEISIŲ APSAUGOS MECHANIZMAS	25
2.1. Pažeidžiamų nukentėjusiųjų, liudytojų teisių apsaugos mechanizmo elementai	27
2.2. Pažeidžiamų įtariamųjų, kaltinamųjų teisių apsaugos mechanizmo elementai	38
3. TEISMINĖ PRAKTIKA DĖL BAUDŽIAMOJO PROCESO, KURIAME DALYVAUJA PAŽEIDŽIAMŲ ASMENYS.....	47
3.1. Pažeidžiamų asmenų teisių apsaugos užtikrinimas EŽTT praktikoje.....	48
3.2. Pažeidžiamų proceso dalyvių, teisių apsaugos užtikrinimas nacionalinėje teismų praktikoje	58
IŠVADOS	68
ANOTACIJA	70
SANTRAUKA.....	71
SUMMARY	72
LITERATŪRA	73
PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ	84

IVADAS

Tiriama problema. Teisinėje valstybėje yra siekiama apsaugoti pažeidžiamus proceso dalyvius nuo galimo neigiamo poveikio baudžiamajame procese. Garantuojant proceso dalyvių teises, būtina teisės normomis užtikrinti, kad procesas vyktų sąžiningai, kvalifikuotai, būtų gerbiamos jų teisės bei užtikrinamas saugumas procese. Norint užtikrinti proceso dalyvių teises ir jų saugumą baudžiamajame procese, pirmiausia reikėtų išsiaiškinti, kuriuos asmenis, galime įvardinti pažeidžiamais proceso dalyviais.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau – ir Konstitucinis Teismas) nutarime pažymėjo, kad konstitucinio asmenų lygiateisiškumo principo turi būti laikomasi leidžiant įstatymus, juos taikant ir vykdant teisingumą. Šis konstitucinis principas „<...> *įpareigoja vienodus faktus teisiškai vertinti vienodai ir draudžia iš esmės tokius pat faktus savavališkai vertinti skirtingai*<...>“¹. Taip pat šiame nutarime buvo pažymėta, jog konstitucinis asmenų lygiateisiškumo principas reiškia žmogaus prigimtinę teisę būti traktuojamam vienodai su kitais, įtvirtina formalią visų asmenų lygybę, asmenys negali būti diskriminuojami ir jiems negali būti teikiama privilegijų. Konstitucinio Teismo doktrinoje taip pat pažymima, jog konstitucinis asmenų lygiateisiškumo principas nepaneigia to, kad įstatymu gali būti nustatytas skirtingas teisinis reguliavimas tam tikrų asmenų kategorijų, esančių skirtingose padėtyse, atžvilgiu². Jei toks skirtingas teisinis reguliavimas yra objektyviai pateisinamas, tai ir pats baudžiamasis procesas bus teisingas, sąžiningas. Todėl asmenims dėl jų pažeidžiamumo gali būti nustatytas skirtingas teisinis reguliavimas. Dėl šio skirtingo teisinio reguliavimo procese iškyla pažeidžiamų proceso dalyvių teisių ir teisėtų interesų apsaugos užtikrinimo problemos, susijusios su tuo, kad nebūtų pažeidžiamos kitų proceso dalyvių teisės bei kitais teisės taikymo aspektais. Šiame darbe bus analizuojama asmens pažeidžiamumo baudžiamajame procese samprata, išskiriamos tam tikros pažeidžiamų baudžiamojo proceso dalyvių grupės, aptariamos teisinės pažeidžiamų baudžiamojo proceso dalyvių teisių apsaugos teisinės prielaidos, charakterizuojamas teisių apsaugos mechanizmas, tiriama teisminė praktika dėl pažeidžiamų baudžiamojo proceso dalyvių teisių apsaugos.

Baigiamojo darbo aktualumas. Nagrinėjamos temos aktualumą apsprendžia gana platus bei naujas pažeidžiamų asmenų teisių apsaugos teisinis reguliavimas.

Paskutiniaisiais metais buvo priimtas ne vienas teisės aktas, skirtas stiprinti pažeidžiamų baudžiamojo proceso dalyvių teises. Šioje vietoje yra paminėtina Europos

¹ “Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 22 d. nutarimas“. *Valstybės žinios* 102/2010 (2013).

² *Ibid.*

Parlamento ir Tarybos direktyva, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai. Šioje direktyvoje pažymima, jog asmenims, kurie yra ypatingai pažeidžiami, arba asmenims, patekusiems į padėtį, kurioje jiems kyla ypatingai didelė žalos grėsmė, reikėtų suteikti specialistų paramą ir teisinę apsaugą³. Taip pat išskirtina Europos Komisijos rekomendacija dėl procesinių garantijų pažeidžiamiesiems asmenims, įtariamiesiems ar kaltinamiems baudžiamosiose bylose, kuria siekiama sustiprinti visų įtariamųjų ar kaltinamųjų, kurie dėl savo pažeidžiamumo - amžiaus, psichinės ar fizinės būklės ar kitokios negalios negali suprasti baudžiamąjo proceso ar veiksmingai jame dalyvauti⁴. Be to, greitai turėtų būti įgyvendintas Europos Komisijos pasiūlymas dėl procesinių garantijų baudžiamosiose bylose įtariamiesiems ar kaltinamiems vaikams direktyvos įtvirtinimo, kurioje bus nustatytos specialios būtiniausios taisyklės, skirtos užtikrinti įtariamų ar kaltinamų vaikų teises⁵. Šios direktyvos įtvirtinimo reikšmė siejama su nepakankama vaikų teisių į teisingą bylos nagrinėjimą apsauga dabartinėje tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės sistemoje problematika⁶. Paminėtos teisinės priemonės rodo ne tik pažeidžiamų asmenų teisių apsaugos stiprinimo tendenciją Europos Sąjungos (toliau – ir ES) lygmenyje, bet ir būtinumą kompleksiskai analizuoti teisės aktus, reglamentuojančius pažeidžiamų asmenų teisių apsaugą baudžiamajame procese bei šių teisių įgyvendinamumą tarptautinėje ir nacionalinėje teismų praktikoje.

Baigiamojo darbo mokslinis naujumas ir tiriamos problemos ištyrimo lygis.

Užsienyje daugybė autorių analizavo pažeidžiamų asmenų sampratos turinį bei jų teisių apsaugos užtikrinimo problematiką, siekiant teisingo baudžiamąjo proceso. Užsienio autoriai, analizavę pažeidžiamų asmenų teisių apsaugą reglamentuojančius teisės aktus ES lygmeniu (Sławomir R. Buczma, Jodie Blackstock, Irene Wieczorek) teigė, jog ES teisės aktais yra siekiama sustiprinti pažeidžiamų asmenų teisių apsaugą baudžiamajame procese⁷. Bernd Schünemann nagrinėjo vaikų ir kitų pažeidžiamų asmenų apsaugą dėl antrinės pakartotinės

³Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA, prieiga per internetą:

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32012L0029&from=en>.

⁴European Commission Recommendation 2013/C 378/02, 27 November 2013, prieiga per internetą: [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013H1224\(02\)&qid=1417358694461&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013H1224(02)&qid=1417358694461&from=EN)

⁵Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on procedural safeguards for children suspected or accused in criminal proceedings COM/2013/0822 final - 2013/0408 (COD) */ prieiga per internetą: http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/com/com_com%282013%290822_/com_com%282013%290822_lt.pdf.

⁶*Ibid.*

⁷Sławomir R. Buczma, "An overview of the law concerning protection of victims of crime in the view of the adoption of the Directive 2012/29/EU establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime in the European Union," ERA Forum 14 (2013): 244. Irene Wieczorek, "A needed balance between security, liberty and justice. Positive signals arrive from the field of victims' rights," in European Criminal Law Review, vol. 2, no. 2, (2012):141-157. Jodie Blackstock, "Protecting victims: EU competences and mechanisms for safeguards," Justice – UK, (2012): 13.

viktimizacijos grėsmės bei analizavo proceso dalyvių teisių pusiausvyros išlaikymo problematiką: pažeidžiamų asmenų teisių apsaugos užtikrinimas baudžiamajame procese, nepažeidžiant kaltinamojo teisių į teisingą teismą⁸.

Lietuvoje plačiausiai pažeidžiamų asmenų sampratos turinį ir reikšmę, realizuojant asmens teisę į gynybą analizavo J. Zajančkauskienė⁹. Ypatingą dėmesį autorė skyrė įtariamiesiems, kaltinamiesiems, turintiems psichikos negalią¹⁰. Gintaras Chometauskas, Dovilė Murauskienė ir Edita Dereškevičiūtė analizuodami pažeidžiamų asmenų sampratą, nagrinėjo kriterijus, pagal kuriuos galima asmenis traktuoti pažeidžiamais ir teigė, jog pažeidžiamais liudytojais ir nukentėjusieji gali būti pripažinti dėl jų fizinių, asmeninių psichologinių, savybių, emocinės būklės ar nusikalstamos veikos, nuo kurios nukentėjo¹¹. Taip pat D. Murauskienė nagrinėdama pažeidžiamo nepilnamečio nukentėjusiojo teisę į teisingą teismą, teigė, jog nors nepilnamečio nukentėjusiojo interesų apsauga, jo asmens saugumo užtikrinimas yra būtina sąlyga siekiant veiksmingai įgyvendinti jo funkciją – padėti nustatyti tiesą byloje. Tačiau autorė išanalizavus teismų praktikos pavyzdžius pabrėžė, kad negalima daryti vienareikšmės išvados, jog visais atvejais, kai prioritetiniu buvo pripažintas vaiko interesas, taip pat buvo išlaikytas tinkamas balansas ir su kitais ne mažiau svarbiais interesais¹². R. Ažubalytė analizavo nepilnamečių dalyvavimo baudžiamajame procese ypatumus ir teigė, jog vaikai dėl savo socialinės padėties, turi teisę būti itin globojami, jiems reikia atitinkamos teisinės apsaugos, todėl

⁸Bernd Schünemman, "Protection of children and other vulnerable victims against secondary victimisation: making it easier to testify in Court," *Era Forum* 10 (2009): 387-396.

⁹Jolanta Zajančkauskienė, "Fiziniai ar psichikos trūkumai (sutrikimai): procesinė teisinė samprata ir reikšmė, realizuojant asmens teisę į gynybą" iš *Petras Ancelis et. al. "Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai"*. Vilnius: Industrus, (2009). Rima Ažubalytė, Ramūnas Jurgaitis, and Jolanta Zajančkauskienė. *Specifinės baudžiamąjo proceso rūšys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, (2011).

¹⁰Jolanta Kanapeckaitė, "Baudžiamasis procesas dėl nusikalstamų veikų, kuriomis įtariamieji (kaltinami) asmenys su fiziniais ar psichikos trūkumais (sutrikimais)" (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2004) 01 S. Jolanta Kanapeckaitė, "Būtinasis gynėjo dalyvavimas ikiteisminio tyrimo metu – įtariamųjų, turinčių fizinių arba psichikos trūkumų (sutrikimų), teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo procesinė garantija," // *Jurisprudencija: Mokslo darbai* T. 47(39) (2003): 70–77. Jolanta Kanapeckaitė, "Galimybė atlikti proceso veiksmus su asmenimis, turinčiais psichikos trūkumų (sutrikimų), ir gautų duomenų įrodomoji reikšmė" *Jurisprudencija* t. 77(69), (2005):18-24. Jolanta Kanapeckaitė, "Įtariamųjų (kaltinamųjų) fiziniai arba psichiniai trūkumai bei jų reikšmė įgyvendinant teisę į gynybą," *Jurisprudencija: Mokslo darbai*. T. 38(30).(2003):67–76. Jolanta Kanapeckaitė "Įtariamųjų psichikos trūkumų (sutrikimų) atskleidimas ir nustatymas," *Jurisprudencija*, t. 75(67) (2005):43-50. Jolanta Zajančkauskienė, "Asmens, turinčio negalią, teisė gintis padedant gynėjui". *Societal Innovations for Global Growth: Research Papers* 1(1) (2012): 105–122. Jolanta Zajančkauskienė, "Speciali pažeidžiamųjų įtariamųjų ar kaltinamųjų apsauga" Iš *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai*. (Vilnius: Registrų centras, Jonas Prapiestis, et.al. 2014), 325–338.

¹¹Gintaras Chometauskas, Edita Dereškevičiūtė, Dovilė Murauskienė, "Psichologinė parama aukoms ir liudytojams bei jų apsauga teismo procese," *Žmogaus studijų centras* (2015): 39-45.

<http://www.teismai.lt/data/public/uploads/2015/03/psichologine-programa.pdf>

¹²Dovilė Murauskienė, "Nepilnamečio nukentėjusiojo teisė į teisingą baudžiamąjį procesą," iš *"Asmens teisių gynimas: problemos ir sprendimai: mokslo studija*, Armanas Abramavičius et. al. (Vilnius: 2014), 422-452. r. "Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. sausio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-20/2014", prieiga per internetą: <http://eteismai.lt/byla/224137230133464/2K-20/2014>

jiems teisių apsauga ir saugumo užtikrinimas yra labai svarbus¹³. Todėl kalbant apie pažeidžiamo nepilnamečio liudytojo parodymus, užtikrinant šio proceso dalyvio apsaugą bei siekiant teisingo baudžiamojo proceso, G. Goda analizavo parodymų patikrinimo svarbą – kaltinamojo teisė liudytojui pateikti klausimus yra vienas iš svarbiausių būdų nustatyti, kiek liudytojo parodymai yra reikšmingi¹⁴. Šiame darbe bus sistemiškai išnagrinėta, kaip pažeidžiamų asmenų, turinčių įtariamojo (kaltinamojo), nukentėjusiojo ir liudytojo procesinius statusus, teisės bei papildomos procesinės garantijos yra įgyvendinamos procese, nepažeidžiant kitų, ne mažiau svarbių, proceso dalyvių teisės į teisingą teismą.

Baigiamojo darbo reikšmė. Pažeidžiamų proceso dalyvių teisių apsaugos reikšmė atsiskleidžia kaip priemonė užtikrinanti proceso dalyvių teises ir teisėtus lūkesčius. Baudžiamajame procese turi būti užtikrinama pažeidžiamų asmenų teisių apsauga, siekiant ne tik išlaikyti pusiausvyrą tarp proceso dalyvių teisių ir pareigų, bet ir teisingo proceso. Todėl šis darbas gali būti reikšmingas teisės studijoms, taip pat teisių apsaugos taikymui bylose, kuriose dalyvauja pažeidžiami asmenys.

Baigiamojo darbo originalumas. Šiame darbe analizuojama kaip pažeidžiami asmenys suprantami teisinėje valstybėje, papildomų procesinių garantijų užtikrinimo reikšmė ir taikymo ypatumai šių proceso dalyvių apsaugai, nepažeidžiant kitų proceso dalyvių teisės į teisingą teismą.

Tyrimo tikslas. Išnagrinėti pažeidžiamų asmenų teisių apsaugą, jo mechanizmą ir šios apsaugos įgyvendinamumą baudžiamajame procese.

Uždaviniai:

1. Išanalizuoti pažeidžiamų asmenų baudžiamajame procese sampratą, jos turinį bei atskleisti šių proceso dalyvių klasifikaciją.

2. Išsiaiškinti pažeidžiamų baudžiamojo proceso dalyvių teisių apsaugos teises prielaidas, šios apsaugos reikšmę užtikrinant šių proceso dalyvių teises ir interesus bei charakterizuoti šių proceso dalyvių pagrindinius teisių apsaugos mechanizmus.

3. Išanalizuoti pažeidžiamų baudžiamojo proceso dalyvių teisių apsaugos taikymą EŽTT ir nacionalinėje teismų praktikoje.

Tyrimo metodika. Mokslinės literatūros analizė. Taip pat remiantis sisteminės analizės metodu padaryti atitinkamus apibendrinimus, išvadas, padedančias tiksliau ir aiškiau suvokti darbe nagrinėjamas pažeidžiamų baudžiamojo proceso dalyvių teisių apsaugos užtikrinimo problemas bei

¹³Rima Ažubalytė et. al., "Baudžiamojo proceso principai: teisės spragų šalinimas. Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodeksui – 10 metų." (Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakultetas, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, 2012), 18-19.

¹⁴Gintaras Goda, "Kaltinamojo teisė duoti klausimus kaltinimo liudytojams kaip žmogaus teisė," *Teisė* 36, (2000): 7-17.

iškeltus tikslus (uždavinius). Empiriniu dokumentų analizės metodu analizuoti pažeidžiamų asmenų teisių apsaugą reglamentuojančius nacionalinius teisės aktus, tarptautinius dokumentus, nagrinėti atsitiktiniu būdu atrinktą nacionalinę ir tarptautinę teismų praktiką, kuri padeda atskleisti teisių apsaugos įgyvendinamumą bylose, kuriose dalyvauja pažeidžiami asmenys. Taip pat pasitelkus empirinį statistinės duomenų analizės metodą, išanalizuoti statistinius duomenis, reikalingus šio darbo svarbai atskleisti.

Tyrimo struktūra. Magistro baigiamasis darbas pradedamas įvadu. Pirmajame darbo skyriuje analizuojama pažeidžiamų baudžiamojo proceso dalyvių samprata, turinys bei išskiriamos tam tikros pažeidžiamų baudžiamojo proceso dalyvių grupės. Antrame darbo skyriuje pateikiami pažeidžiamų baudžiamojo proceso dalyvių teisių apsaugos teisinės prielaidos bei mechanizmai. Taip pat analizuojama šių proceso dalyvių, turinčių įtariamojo (kaltinamojo), nukentėjusio ar liudytojo procesinį teisinį statusą, padėtis procese bei jų papildomų procesinių garantijų užtikrinimas, siekiant apsaugoti juos kaip itin pažeidžiamus proceso dalyvius. Trečiame darbo skyriuje analizuojamas pažeidžiamų asmenų teisių apsaugos įgyvendinamumas tarptautinėje ir nacionalinėje teismų praktikoje. Nors šiame darbe vertinami pažeidžiami proceso dalyviai, tačiau apžvelgiami ir kiti baudžiamojo proceso dalyvių teisė į teisingą procesą, siekiant išlaikyti pusiausvyrą tarp šių proceso dalyvių teisių ir interesų. Darbo pabaigoje pateikiamos išvados ir literatūros sąrašas.

Ginamieji teiginiai.

1. Pažeidžiamų proceso dalyvių teisių apsauga nepažeidžia kitų proceso dalyvių teisių į teisingą teismą.
2. Šiuo metu egzistuojantis pažeidžiamų baudžiamojo proceso dalyvių teisių apsaugos mechanizmas yra nepakankamas užtikrinti šių asmenų teisę į teisingą teismą.

1. PAŽEIDŽIAMŲ BAUDŽIAMOJO PROCESO DALYVIAI

Asmens pažeidžiamumo turinys yra labai platus. Dėl to yra sunku nustatyti, koks asmuo gali būti pažeidžiamas. Tikslios pažeidžiamumo apibrėžties nėra Lietuvių kalbos žodynuose¹⁵ ar kitoje literatūroje. Nepaisant to, visuomenėje išskiriami tam tikri asmenys ar jų grupės, kurie gali būti pažeidžiami. Šios asmenų grupės visuomenėje paprastai apibūdinamos kaip socialiai pažeidžiami asmenys: „<...> kurie yra jautresni socialiniams ir ekonominiams iššūkiams ir rizikoms bei turi mažiau resursų su jais sėkmingai susidoroti. Tai neįgalieji, vienišos mamos, priešpensinio amžiaus žmonės ar kvalifikacijos neturintys jaunuoliai, tautinių mažumų atstovai, prievartą patyrę asmenys ir kt.“¹⁶. Visuomenėje šie asmenys siejami su socialine atskirtimi ir socialine rizika ir šios sąvokos dažnai vartojamos kaip sinonimai. Tačiau reikia pabrėžti, jog ne visi socialiai pažeidžiami ar socialinės rizikos asmenys yra socialiai atskirti, kaip ir ne visi socialiai atskirti asmenys yra socialinės rizikos ar socialiai pažeidžiami. Štai 2004 – 2006 m. Lietuvos Bendrajame programavimo dokumente nurodytos labiausiai pažeidžiamos socialinės grupės, kurioms tuo metu buvo skiriamas didžiausias dėmesys: neįgalieji asmenys, tautinės mažumos (romai), nuteistieji ir asmenys, grįžę iš įkalinimo įstaigų, vyresnio amžiaus moterys ir moterys, grįžtančios į darbo rinką po ilgesnės pertraukos bei asmenys, priklausomi nuo psichotropinių medžiagų. Atsižvelgiant į 2007-2013 metų programavimo laikotarpio prioritetus, buvo įtraukta dar viena grupė - esami ir buvę vaikų globos namų auklėtiniai¹⁷. Taigi, socialiniu požiūriu, Lietuvoje išskiriamos tam tikros pažeidžiamų asmenų grupės. Tačiau teisiniu požiūriu pažeidžiamas asmuo suprantamas kitaip.

Nacionaliniai ir tarptautiniai teisės aktai plačiai reglamentuoja pažeidžiamų proceso dalyvių teises, kuriomis siekiama užtikrinti, kad procesas vyktų sąžiningai, būtų gerbiamos jų teisės bei garantuojamas saugumas baudžiamajame procese. Pats procesas sukelia baudžiamąjį proceso dalyviams atitinkamus neigiamus padarinius, paveikia jų teises ir pareigas. Kiekvienam proceso dalyviui turi būti garantuotos lygios teisės į teisingą teismą ir teisingą baudžiamąjį procesą. Darbe siekiama išanalizuoti, kuriuos asmenis galime įvardinti pažeidžiamais baudžiamajame procese. Deja Baudžiamąjį proceso kodeksas (toliau – ir BPK)¹⁸

¹⁵Stasys Keinys *et al.*, Dabartinės lietuvių kalbos žodynas: šeštas (trečias elektroninis) leidimas. *Lietuvių kalbos institutas* (Vilnius, 2006), prieiga per internetą: <http://dz.lki.lt>

¹⁶Socialinės integracijos paslaugų socialiai pažeidžiamų ir socialinės rizikos asmenų grupėms situacijos, poreikių ir rezultatyvumo vertinimas, siekiant efektyviai panaudoti 2007-2013 m. ES struktūrinę paramą. Vertinimo ataskaita, Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, (2011): 14. prieiga per internetą: http://www.esparama.lt/es_parama_pletra/failai/fm/failai/Ataskaitos/BPD_vertinimo_ataskaitos/liepa_SADM_vertinimo_ataskaita_2011.pdf

¹⁷*Ibid.*

¹⁸“Lietuvos Respublikos Baudžiamąjį proceso kodeksas“. *Valstybės žinios* 37-1341 (2002).

nereglamentuoja procesinio teismo ir veiksmo kategorijų, kurių pagalba būtų lengviau identifikuoti pažeidžiamus asmenis. Taip pat Lietuvos baudžiamojo proceso mokslas nepakankamai skiria dėmesio šios teisinių santykių charakteristikos elementams¹⁹. Atsižvelgiant į BPK nuostatas, galima teigti, jog procesinis teismumas yra susijęs su procesinio statuso įgijimu, o veiksmumas – siejamas su asmens amžiumi, fizine ar psichine sveikata²⁰. Taip pat reikia pažymėti, jog BPK teisės normos užtikrina šių baudžiamojo proceso dalyvių teises bei teisėtus lūkesčius²¹. Vis dėl to, nesant tikslios pažeidžiamumo apibrėžties ar kriterijų, asmens pažeidžiamumo nustatymas yra sudėtingas. Šiame darbe analizuojamų proceso dalyvių – nukentėjusiųjų, liudytojų ir įtariamųjų, kaltinamųjų pažeidžiamumas procese taip pat skiriasi. Todėl būtina išsiaiškinti esminius baudžiamojo proceso dalyvių pažeidžiamumo kriterijus.

1.1. Nukentėjusiųjų, liudytojų pažeidžiamumas baudžiamajame procese

Jau 2009 m. Europos Tarybos patvirtintoje Stokholmo programoje Europos Komisija ir valstybės narės buvo paprašytos įvertinti, kaip būtų galima tobulinti nusikaltimų aukų apsaugos, pripažinimo ir paramos joms priemones²². Stokholmo programoje buvo numatyta, kad pažeidžiamiausiems asmenims ar asmenims, patekusiems į ypač nesaugią padėtį, pavyzdžiui, asmenims, nuolat patiriantiems artimųjų smurtą, patyrusiems lytinį smurtą ar asmenims, tapusiems kitų nusikaltimų aukomis valstybėje narėje, kurios piliečiai ar gyventojai jie nėra, reikalinga speciali pagalba ir teisinė apsauga²³. 2011 m. Europos Sąjungos Taryba patvirtino Tarybos rezoliuciją dėl veiksmų plano, kuris buvo skirtas sustiprinti aukų teises ir apsaugą baudžiamajame procese²⁴. Veiksmų plane buvo nurodyta, kad ankstesnį pamatinį sprendimą reikėjo papildyti ir atnaujinti bei įgyvendinti naują teisės aktą, galintį apsaugoti aukų teises. Dėl to buvo parengta nusikaltimų aukų teisių direktyva, kuri pakeitė Tarybos pamatinį sprendimą 2001/220/TV 2001 dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamajame procese²⁵.

¹⁹Rima Ažubalytė, Ramūnas Jurgaitis, Jolanta Zajančauskienė, *supra* note 9, p. 229.

²⁰*Ibid.*

²¹PASTABA: BPK 51, 52, 53, 54, 117, 167, 186 ir kt. staipsniai reglamentuoja pažeidžiamų baudžiamojo proceso dalyvių teises bei papildomas procesines galantijas.

²²The Stockholm Programme - an Open and Secure Europe Serving and Protecting Citizens (2010/C 115/01), (2010), prieiga per internetą:

https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwiHn--c06LMAhUECcAKHTSiB_QQFggdMAA&url=http%3A%2F%2Feur-lex.europa.eu%2FLEXUriServ%2FLEXUriServ.do%3Furi%3DOJ%3AC%3A2010%3A115%3A0001%3A0038%3Aen%3APDF&usq=AFQjCNG8C2_PXwjR7fSXIMK4wdz7LxJ-hg&sig2=iVcWxA_o9RtUmBltkhqeiw

²³*Ibid.*

²⁴Directive 2012/29/EU, *supra* note 3.

²⁵Maria McDonald Bl, "Žinokite savo teises pagal Nusikaltimų aukų teisių direktyvą," (2015): Justicia – European rights network,

http://eujusticia.net/images/uploads/pdf/Lithuanian_Know_Your_Rights_Guide_on_the_Victims_Directive.pdf

Aukos pažeidžiamumo terminą teisės aktų lygmeniu įtvirtino Europos Parlamento ir Tarybos direktyva, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai (toliau – ir Aukų Direktyva). Kalbant apie aukos²⁶ vaidmenį baudžiamajame procese, tai direktyvos preambulėje pažymima, jog aukos vaidmuo valstybėse narėse nėra vienodas. Šis vaidmuo priklauso nuo kiekvienos valstybės narės nacionalinės teisės normų ir nustatomas atsižvelgiant į kriterijus: aukos teisinio statuso įtvirtinimas valstybėje narėje ir (ar) nustatytas teisinis reikalavimas arba aukos prašoma aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese kaip liudytojui. Pavyzdžiui, direktyvos 18 straipsnyje reglamentuojama teisė į apsaugą ir pažymima: „<...> valstybės narės užtikrina, kad būtų galima naudotis aukų ir jų šeimos narių apsaugos nuo antrinės ir pakartotinės viktimizacijos, bauginimo ir keršto priemonėmis, įskaitant priemones, kuriomis būtų užtikrinta, kad per apklausas ir liudijant aukoms nekiltų emocinės ar psichologinės žalos pavojus ir būtų apsaugotas jų asmens orumas“²⁷. Taigi, Aukų direktyvos nuostatos galioja ir pažeidžiamo liudytojo teisinį statusą turinčiam proceso dalyviui. Todėl toliau bus aptariama nukentėjusiųjų ir liudytojų pažeidžiamumo samprata pagal šią direktyvą.

Nors Aukų Direktyvoje nėra pateikiama tiksli pažeidžiamo asmens sąvoka, tačiau išskiriami pažeidžiamumo kriterijai, pagal kuriuos asmenį galima traktuoti pažeidžiamu. Šios Aukų Direktyvos 22 straipsnis numato, jog valstybės narės turi užtikrinti, kad laikantis nacionalinių procedūrų būtų laiku atliekamas aukų asmeninis įvertinimas. Siekiant nustatyti, kokie yra specialieji apsaugos poreikiai ir ar aukoms turėtų būti taikomos šioje direktyvoje numatytos specialios priemonės baudžiamojo proceso metu bei koku mastu, atsižvelgiant į didelį aukų pažeidžiamumą dėl antrinės ir pakartotinės viktimizacijos, bauginimo ir keršto²⁸. Užsienio ir Lietuvos autoriai, analizavę pažeidžiamų baudžiamojo proceso dalyvių sampratą pagal šią Aukų Direktyvą, teigė, jog identifikuojant šių proceso dalyvių pažeidžiamumą, kai kuriais atvejais pažeidžiamumas gali būti preziumuojamas, o kitų asmenų pažeidžiamumas *ad hoc* yra nustatomas atsižvelgiant į tam tikrus kriterijus²⁹. Aukų Direktyvoje išskiriami tokie asmens pažeidžiamumo kriterijai: savybės, priskiriamos nukentėjusiajam (liudytojui), tokios kaip amžius, psichinė sveikata, fizinė sveikata, taip pat nusikaltimo pobūdis ar rūšis ir nusikaltimo

²⁶PASTABA: sąvokos auka ir nukentėjusysis šiame darbe vartojami kaip sinonimai.

²⁷Directive 2012/29/EU, *supra* note 3.

²⁸*Ibid.*

²⁹Śławomir R. Buczma, *supra* note 7, p. 244. Rima Ažubalytė, Jolanta Zajančkauskienė, Vulnerability Assessment of Participants in Lithuanian Criminal Proceedings in the Context of EU Regulations. *Baltic Journal of Law & Politics* 7:2 (2014): 152-178, prieiga per internetą:

[http://www.degruyter.com/dg/viewarticle.fullcontentlink:pdfeventlink/\\$002fj\\$002fbjlp.2014.7.issue-2\\$002fbjlp-2015-0006\\$002fbjlp-2015-0006.pdf?t:ac=j\\$002fbjlp.2014.7.issue-2\\$002fbjlp-2015-0006\\$002fbjlp-2015-0006.xml](http://www.degruyter.com/dg/viewarticle.fullcontentlink:pdfeventlink/$002fj$002fbjlp.2014.7.issue-2$002fbjlp-2015-0006$002fbjlp-2015-0006.pdf?t:ac=j$002fbjlp.2014.7.issue-2$002fbjlp-2015-0006$002fbjlp-2015-0006.xml)

aplinkybės, lemiančios nukentėjusiojo (liudytojo) pažeidžiamumą³⁰. Ne visos aukos vienodai išgyvena nusikaltimo padarytą traumą. Kai kurioms aukoms reikia daugiau pagalbos, nes joms yra sunkiau atsikratyti nusikaltimo padarytos traumos. Dėl šių kriterijų - nukentėjusiųjų ir liudytojų dalyvavimas baudžiamajame procese gali tapti apsunkintu, todėl yra svarbu suteikti specializuotą paramą aukoms³¹.

Taip pat Aukų Direktyvoje nurodoma, kad norint asmenį pripažinti pažeidžiamu, reikia kiekvieną nusikaltimų auką vertinti individualiai, siekiant nustatyti, ar auka turi specialiųjų apsaugos poreikių ir jai reikia papildomos apsaugos. O būtent - šios Aukų Direktyvos 22 straipsnio 3 dalyje teigiama, jog: „*atliekant asmeninį įvertinimą, ypatingas dėmesys skiriamas aukoms, kurios patyrė daug žalos dėl nusikaltimo sunkumo, aukoms, kurios nukentėjo nuo nusikaltimo dėl šališkumo arba diskriminacijos motyvų, kai šiuos motyvus galima visų pirma susieti su aukų asmeninėmis savybėmis, ir aukoms, kurių santykis su nusikaltėliu ir priklausymas nuo jo daro jas ypač pažeidžiamas, terorizmo, organizuoto nusikalstamumo, prekybos žmonėmis, smurto dėl lyties, artimųjų smurto, seksualinio smurto ar išnaudojimo, neapykantos nusikaltimų aukoms bei aukoms su negalia*“³². Remiantis išdėstytais pažeidžiamo asmens nustatymo kriterijais, reikia paminėti, jog individualūs vertinimai turi būti atliekami pačiai aukai aktyviai dalyvaujant - atsižvelgiama į aukų pageidavimus, taip pat ir nenorą naudotis specialiomis apsaugos priemonėmis³³. Todėl be minėtų kriterijų, asmens individualiame vertinime turi būti atsižvelgta į nusikaltimo sunkumą, nusikaltimo padarymo paskatas bei aukos ir nusikaltėlio tarpusavio santykius, dėl kurių auka taptų itin pažeidžiama³⁴. Atsižvelgiant į šiuos požymius, toliau bus analizuojamas pažeidžiamo asmens indentifikavimas bei individualaus vertinimo nustatymo metodika.

Vienas iš minėtų požymių, apibrėžiančių aukos pažeidžiamumą yra nukentėjusiojo arba liudytojo asmenybę charakterizuojančios aplinkybės, prie kurių priskiriamas amžius, akivaizdi psichikos, fizinė negalia, mokymosi, kognityviniai sutrikimai, socialinė aplinka ir pan. Taip pat reikia atkreipti dėmesį į nukentėjusiojo ar liudytojo rasę, religiją, lytinę pakraipą, nes jie yra labiau pažeidžiami nei kiti³⁵. Apibūdinant amžiaus požymį, daroma prielaida, kad visi

³⁰ Gintaras Chometauskas, Edita Dereškevičiūtė, Dovilė Murauskienė, *supra* note 11, p. 39-45. Maria McDonald BI, *supra* note 25.

³¹ Maria McDonald BI, *supra* note 25.

³² Directive 2012/29/EU, *supra* note 3.

³³ Žmogaus teisių stebėjimo institutas "Nusikaltimų aukų teisių direktyva: naujas požiūris į artimųjų smurto aukas". (2014): 2.

https://www.hrmi.lt/uploaded/Apzvalgos/Tyrimas_auku-teisiu-direkt_1.pdf

³⁴ Maria McDonald BI, *op cit.*

³⁵ Directive 2012/29/EU, *op. cit.*

nusikaltimų aukomis tapę vaikai³⁶ turi specialiųjų apsaugos poreikių, nes jie yra pažeidžiami ir nėra pajėgūs apsiginti nuo antrinės ir pakartotinės viktimizacijos, bauginimo ir keršto³⁷. Europos Komisija aiškindama vaikų pažeidžiamumo prezumpciją pažymėjo: „*Vaikai savaime yra laikomi pažeidžiamais – dėl jauno amžiaus, nesibaigusio fizinio ir psichologinio vystymosi ir emocinio nebrandumo*“³⁸. Todėl galima teigti, jog vaikų priskirtinumas pažeidžiamiems asmenims yra visuotinai žinomas ir pripažįstamas. Analizuojant amžiaus požymį, reikia išskirti ir senyvo amžiaus asmenis, kurie charakterizuojami kaip turintys fizinių, intelektinių ir psichologinių pokyčių būtent dėl jų amžiaus. Šie asmenys taip pat gali susidurti su tam tikrais sunkumais baudžiamajame procese, ne visada patys tinkamai gali įgyvendinti savo teises bei pareigas ir apginti teisėtus interesus³⁹. Todėl senyvo amžiaus asmenys gali būti pripažinti pažeidžiamais nukentėjusiais ar liudytojais. Asmens senyvas amžius pats savaime nėra pagrindinis kriterijus, dėl kurio toks asmuo negali pats tinkamai įgyvendinti savo teisių, todėl kiekvienu atveju asmens amžiaus kriterijų reikia vertinti individualiai, siekiant pripažinti jį pažeidžiamu baudžiamojo proceso dalyviu⁴⁰. Nors Aukų Direktyvoje neminimas senyvo amžiaus požymis, tačiau tokių asmenų pažeidžiamumas akcentuojamas tarptautiniuose dokumentuose⁴¹.

Kitas pažeidžiamiems asmenims priskirtinas požymis yra fizinė ar psichinė sveikata. Šis asmens pažeidžiamumo požymis siejamas su tam tikra fizine ar psichikos negalia. Asmens negalios samprata atskleidžiama tarptautiniuose ir nacionaliniuose teisės aktuose⁴². Neįgaliųjų teisių konvencijos 1 straipsnio 2 dalis pabrėžia, jog asmenys su negalia laikomi turintys ilgalaikių fizinių, psichikos, jutimo ar intelekto sutrikimų, kurie sąveikaudami su įvairiomis kliūtimis gali trukdyti šiems asmenims visapusiškai ir veiksmingai dalyvauti visuomenėje lygiai

³⁶PASTABA: pagal Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijos 1 straipsnį, bet kuris asmuo, jaunesnis nei 18, turėtų būti laikomas vaiku.

³⁷Maria McDonald Bl, *supra* note 25.

³⁸Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Making progress on the European Union Agenda on Procedural Safeguards for Suspects or Accused Persons - Strengthening the Foundation of the European Area of Criminal Justice, COM/2013/0820 final, prieiga per internetą:

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:52013DC0820&from=EN>

³⁹Rima Ažubalytė, Jolanta Zajančauskienė, *supra* note 29; Rima Ažubalytė, Ramūnas Jurgaitis, Jolanta Zajančauskienė, *supra* note 9, p. 227–239.

⁴⁰*Ibid.*, p. 289.

⁴¹Recommendation No. R (97) 13 of the Committee of Ministers to Member States Concerning intimidation of witnesses and the rights of the defence, Adopted by the Committee of Ministers on September 10, 1997, at the 600th meeting of the Ministers' Deputies,

http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/victims/recR_97_13e.pdf

⁴²“Lietuvos Respublikos psichikos sveikatos priežiūros įstatymas“ (Žin., 1995, Nr. 53-1290); “Lietuvos Respublikos Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas“ (aktuali redakcija nuo 2013-07-23) Nr. IX-2228 // *Valstybės Žinios* 83 – 2983, 2004. “Neįgaliųjų teisių konvencija ir Neįgaliųjų teisių konvencijos fakultatyvus protokolas“, priimti 2006 m. Gruodžio 13 d. JTO generalinės Asamblėjos 61-oje sesija.

su kitais asmenimis⁴³. Įvairūs autoriai negalios sampratą apibūdina kaip sutrikimą, sindromą, ligą ar traumą, kuri atima, sumažina arba riboja asmens galimybes užsiimti kasdienine veikla ir jaustis pilnateisiu visuomenės nariu. O detalizuojant fizinę negalią - tai esminių gyvybinių funkcijų apribojimas t. y. klausos, regos, judėjimo, rūpinimosi savimi ir pan.⁴⁴. Skirtingai nuo vaikų, kurių pažeidžiamumas yra preziumuojamas, asmenų, turinčių tam tikrą negalią pripažinimas pažeidžiamu yra sudėtingas. Toks suaugęs asmuo dėl psichikos ligos arba fizinio ar mokymosi sutrikimo negali veiksmingai dalyvauti procese. Taip pat suaugusiojo pažeidžiamo asmens nustatymo sudėtingumą rodo tai, kad ES valstybėse narėse nėra standartinės pažeidžiamo suaugusiojo asmens baudžiamajame procese apibrėžties.

Kitas kriterijus, apibrėžiantis aukos pažeidžiamumą yra situacijos (objektyvios aplinkybės), lemiančios baudžiamojo proceso dalyvio pažeidžiamumą⁴⁵. Šiuo atveju atsižvelgiama į situaciją, t. y. padaroma tam tikra nusikalstama veika, kuri sukelia asmeniui itin sunkius psichologinius išgyvenimus. Išskiriamos nusikalstamos veikos, kurios lemia stiprias neigiamas emocijas asmeniui. Šios nusikalstamos veikos pasižymi savo pavojingumu. Baudžiamosios teisės literatūroje veikos pavojingumą apibūdina nusikalstamos veikos pobūdis. Veikos pobūdį pirmiausiai apibūdina vertybių, į kurias kėsinama vertingumas, pavyzdžiui, išžaginimas ir kontrabanda skiriasi pavojingumu, kurį lemia skirtingas pavojingumo pobūdis⁴⁶. Būtent dėl nusikalstamos veikos pavojingumo jau galima įvertinti, ar auka patyrė baimę, labai didelį stresą, išgyveno neigiamus jausmus ir pan. Ypač neigiamas pasekmes aukoms sukelia nusikaltimai prieš asmenį, o būtent – žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui. Dažniausiai asmenys patyrę lytinę prievartą yra labiau psichologiškai pažeidžiami. Be minėtų nusikalstamų veikų, sukeliančių didžiausią asmens pažeidžiamumą, gali būti išskiriamos nusikalstamos veikos, kurių metu buvo panaudoti ginklai, žiaurūs kankinimai ar kiti smurtiniai nusikaltimai. Kaip pažymėjo Sławomir R. Buczma, nors Aukų Direktyvoje nėra pateikiamas numanomas pažeidžiamų asmenų sąrašas, tačiau yra tam tikros kategorijos aukų, nukentėjusių nuo tam tikrų nusikalstamų veikų, kuriuos galima įvardinti pažeidžiamais asmenimis: terorizmo, organizuoto nusikalstamumo, prekybos žmonėmis, seksualinės prievartos, smurto artimoje aplinkoje ir kitos aukos⁴⁷. Šios nusikalstamos veikos išskirtos, nes jos sukelia

⁴³“Neįgaliųjų teisių konvencija ir Neįgaliųjų teisių konvencijos fakultatyvus protokolai“, priimti 2006 m. Gruodžio 13 d. JTO generalinės Asamblėjos 61-oje sesija.

⁴⁴Jolanta Zajančauskienė, *supra* note 9, p. 289.

⁴⁵Gintaras Chometauskas, Edita Dereškevičiūtė, Dovilė Murauskienė, *supra* note 11, p. 39-45.

⁴⁶Vytautas Piesliakas, "Lietuvos baudžiamoji teisė. I Knyga. Baudžiamasis įstatymas ir baudžiamosios atsakomybės pagrindai" Leidykla Justitia. V. (2006):131.

⁴⁷Sławomir R. Buczma, *supra* note 7, p. 244.

daugiausiai neigiamų emocinių ir psichologinių išgyvenimų, todėl dažniausiai tokių nusikalstamų veikų padariniai tęsiasi ilgą laiką⁴⁸.

Remiantis Aukų Direktyva, nukentėjusiojo arba liudytojo santykis su galimu kaltininku yra dar vienas požymis, leidžiantis identifikuoti asmens pažeidžiamumą baudžiamajame procese. Šis kriterijus daugiausiai pasireiškia per jau minėtą nusikalstamos veikos pobūdį. Santykis tarp nukentėjusiojo ar liudytojo ir kaltininko ypatingą reikšmę turi artimoje aplinkoje padarytose nusikalstamosiose veikose. Čia reikėtų paminėti ir Lietuvoje priimtą smurto artimoje aplinkoje įstatymą, kuriuo siekiama ginti asmenis nuo smurto artimoje aplinkoje, kuris dėl jo žalos visuomenei priskiriamas prie visuomeninę reikšmę turinčių veikų, greitai reaguoti į iškilusią grėsmę, imtis prevencijos priemonių, taikyti apsaugos priemones ir teikti tinkamą pagalbą⁴⁹. Dėl tokio pobūdžio nusikalstamų veikų asmuo tampa pažeidžiamu dėl santykio su kaltininku, esančiu artimoje aplinkoje, kurioje siejami santuokiniais, partnerystės, svainystės ar kitais artimais ryšiais, taip pat asmenys, kartu gyvenantys ir tvarkantys bendrą ūkį⁵⁰. Literatūroje akcentuojama šio nukentėjusio ar liudytojo santykio su kaltininku reikšmė: „*Jei nukentėjusysis ar liudytojas ir kaltininkas yra šeimos nariai, artimieji giminaičiai, tokiu atveju nukentėjusieji ir liudytojai patiria daug daugiau streso, neigiamų išgyvenimų tiek dėl išgyvento (matyto) nusikaltimo, tiek ir dėl dvejonų – liudyti prieš artimąjį ar ne, kas bus, kai jis sugrįš iš įkalinimo įstaigos, ar nekerštaus ir pan. Abejonių kyla ir dėl to, ar toks liudijantis asmuo nebus atstumtas bei pasmerktas kitų šeimos narių, artimųjų, draugų. Tokie nukentėjusieji ir liudytojai turi justą ypatingą saugumo jausmą ir patikinimą, kad daugiau pavojus jiems negresia, kad papasakoję apie nusikalstamą veiką, jie bus apsaugoti ir pan.*”⁵¹. Atsižvelgiant į tokio pobūdžio nusikalstamas veikas, ypatingą reikšmę turi proceso dalyvių tarpusavio santykiai, nes dėl jų asmenys gali tapti pažeidžiamais. Tokioms aukoms turi būti taikomos specialios procesinės garantijos, užtikrinamas saugumas baudžiamajame procese.

Jau minėtoje Aukų Direktyvoje išskiriami nukentėję asmenys ir liudytojai, kuriems dėl jų pažeidžiamumo kyla ypatingai didelė žalos grėsmė, reikėtų suteikti specialistų paramą ir teisinę apsaugą: „*<...> asmenims, kurie yra ypatingai pažeidžiami, arba asmenims, patekusiems į padėtį, kurioje jiems kyla ypatingai didelė žalos grėsmė, pavyzdžiui, asmenims, nuolat patiriantiems artimųjų smurtą, patyrusiems smurtą dėl lyties, ar asmenims, tapusiems kitokių nusikaltimų aukomis valstybėje narėje, kurios piliečiai ar gyventojai jie nėra, reikėtų suteikti*

⁴⁸Gintaras Chometauskas, Edita Dereškevičiūtė, Dovilė Murauskienė, *supra* note 11, p. 39-45.

⁴⁹„Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas“, *Valstybės žinios* 72-3475, (2011).

⁵⁰*Ibid.*

⁵¹Gintaras Chometauskas, Edita Dereškevičiūtė, Dovilė Murauskienė, *op cit.*, p. 39-45

*specialistų paramą ir teisinę apsaugą*⁵². Ši specialistų parama ir teisinė apsauga taikoma atsižvelgiant į specialius aukų poreikius, dėl nusikalstamos veikos patirtos žalos sunkumą, taip pat į aukų, nusikaltėlių, vaikų ir jų platesnės socialinės aplinkos ryšius⁵³. Svarbiausias specialistų vaidmuo remiant auką – padėti jai atsigauti nuo nusikalstama veika padarytos žalos ar traumos ir padėti jai įveikti šias nusikalstamos veikos pasekmes: informuoti aukas apie šioje direktyvoje nustatytas teises, kad jos galėtų priimti sprendimus palankioje aplinkoje, kurioje su jomis elgiamasi jautriai, pagarbiai ir oriai⁵⁴. Taip pat paramos teikimas gali apimti prieglobsčio ir saugaus apgyvendinimo suteikimą, skubios medicininės paramos suteikimą, trumpalaikes ir ilgalaikes psichologines konsultacijas, pagalbą įvykus traumai, teises konsultacijas ir pan., kurios taikomos atsižvelgiant į aukos pageidavimą⁵⁵. O išskiriant vaikus, tai šioje direktyvoje laikomasi prielaidos, jog aukomis tapusiems vaikams būtina taikyti specialias apsaugos priemones. Taigi, bendras šios Aukų Direktyvos tikslas - užtikrinti, kad nusikaltimų aukos gautų tinkamą informaciją, paramą ir apsaugą bei galėtų dalyvauti baudžiamajame procese. Kalbant apie vaikus, valstybės narės turi užtikrinti, kad taikant šią direktyvą, kai auka yra vaikas, pirmiausia paisoma vaiko interesų ir jie įvertinami individualiai. „Turi dominuoti vaiko interesus užtikrinantis požiūris, deramai atsižvelgiant į vaiko amžių, brandą, nuomonę, poreikius bei dvejones. <...> šioje direktyvoje laikomasi prielaidos, kad aukomis tapusiems vaikams reikalinga speciali apsauga, nes jie yra pažeidžiami ir jiems gresia antrinė ir pakartotinė viktimizacija, bauginimas ir kerštas”⁵⁶.

Kiti pažeidžiami nukentėjusieji, kuriems didelę reikšmę turi teisių apsauga baudžiamajame procese yra prekybos žmonėmis aukos. Vienas iš pagrindinių ES teisės aktų, reglamentuojančių pažeidžiamų asmenų, nukentėjusių dėl prekybos žmonėmis teisių apsaugą - Europos tarybos konvencija dėl veiksmų prieš prekybą žmonėmis. Šios konvencijos 4 straipsnyje apibrėžiama prekybos žmonėmis sąvoka: „<...> *prekyba žmonėmis*“ reiškia žmonių verbavimą, pervežimą, perdavimą, slėpimą ar jų priėmimą grasinant, panaudojant jėgą ar kitas prievartos, grobimo, apgaulės, sukčiavimo formas, piktnaudžiaujant įgaliojimais ar pažeidžiama padėtimi arba mokant ar priimant pinigus ar kitą naudą tam, kad būtų gautas kito tą žmogų kontroliuojančio asmens sutikimas siekiant išnaudoti. Išnaudojimas apima bent jau kitų asmenų išnaudojimą prostitucijos forma ir kitas seksualinio išnaudojimo formas, priverstinį darbą ar paslaugas, vergiją ar veiklą, panašią į vergiją, tarnystę ar organų pašalinimą”⁵⁷. Vienas

⁵²Directive 2012/29/EU, *supra* note 3.

⁵³*Ibid.*

⁵⁴*Ibid.*

⁵⁵*Ibid.*

⁵⁶*Ibid.*

⁵⁷“Europos Tarybos konvencija dėl veiksmų prieš prekybą žmonėmis“. *Valstybės žinios* 96-4916,(2012).

pagrindinių konvencijos tikslų yra sudaryti pažangų prekybos žmonėmis aukų ir liudytojų apsaugos ir pagalbos mechanizmą⁵⁸. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoje 2011/36 dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeitusioje ES Tarybos Pamatinį sprendimą, numatyta nukentėjusiųjų teisių apsauga⁵⁹. Šioje direktyvoje 2 straipsnyje įtvirtinta pažeidžiamumo sąvoka, kuri dėl tokio pobūdžio nusikalstamų veikų aiškinama kitaip. Čia asmens pažeidžiamumas apibrėžiamas kaip padėtis, kai atitinkamas asmuo neturi tikro arba priimtino pasirinkimo, kaip tik pasiduoti prievartai⁶⁰. Taip pat direktyvoje pažymima, jog už tam tikromis aplinkybėmis padarytą veiką, pavyzdžiui, padaryta veika itin pažeidžiamai aukai, turėtų būti taikoma griežtesnė bausmė. Remiantis šia direktyva, itin pažeidžiama auka yra vaikas. „Šioje direktyvoje ypač pažeidžiami asmenys turėtų apimti bent jau visus vaikus. Kiti faktoriai, į kuriuos galima būtų atsižvelgti, vertinant aukos pažeidžiamumą, gali būti, pvz., lytis, nėštumas, sveikatos būklė ir negalia. Jeigu nusikalstama veika ypač sunki, pavyzdžiui, kai buvo sukeltas pavojus aukos gyvybei arba nusikalstama veika padaryta panaudojant sunkų smurtą, pvz., kankinimą, prievartinį narkotikų ir (arba) medicininių preparatų vartojimą, išžaginimą arba kitas rimtas psichologinės, fizinės arba seksualinės prievartos formas, arba kitaip aukai buvo padaryta ypač didelė žala, už ją taip pat turėtų būti numatyta griežtesnė bausmė⁶¹“. Be minėtos direktyvos ir Europos tarybos konvencijos dėl veiksmų prieš prekybą žmonėmis, ES lygmenyje yra nemažai kitų teisės aktų⁶², įsteigtų nepriklausomų stebėsenos mechanizmų, kurie vertina, kaip Konvencijos nuostatos yra įgyvendinamos praktiškai⁶³ bei Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijos atliktų tyrimų, kurių dėka formuojamos kovos su prekyba žmonėmis politika⁶⁴. Tai rodo ne tik siekį geresnės prevencijos tokio pobūdžio nusikaltimuose,

⁵⁸Tarptautiniai apsaugos standartais kovoje prieš prekybą vaikais bei svarbiausi tarptautiniai dokumentai prekybos žmonėmis prevencijos ir kontrolės srityje. Žiūrėta 2016 02 24

<http://www.vaiokoteises.lt/media/file/ataskaitos/1%20priedas.pdf>

⁵⁹Europos Parlamento ir Tarybos 2011 m. balandžio 5 d. direktyva 2011/36 dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičianti ES Tarybos Pamatinį sprendimą 2002/ 629/ TVR [2011] OL L 101, prieiga per internetą:

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX%3A32011L0036>

⁶⁰*Ibid.*

⁶¹*Ibid.*

⁶²Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2011/92/ES. “Dėl kovos su seksualine prievarta prieš vaikus, jų seksualiniu išnaudojimu ir vaikų pornografija“, kuria pakeičiamas, Tarybos pamatinis sprendimas 2004/68/TVR, prieiga per internetą: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32011L0093>; JT konvencija prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą papildantis protokolai. “Dėl prekybos žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais, prevencijos, sustabdymo bei baudimo už vertinimą ja“, (2002). *Valstybės žinios* 49- 2166. (2003);

⁶³Kovos su prekyba žmonėmis ekspertų grupė (GRETA), prieiga per internetą:

https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Leaflets/Monitoring/LTU_Mecanisme.pdf

⁶⁴Europos vadovų taryba. Stokholmo programa – atvira ir saugi Europa piliečių labai ir saugumui. Europos Sąjungos oficialusis leidinys 2010/C 115/01, (2010), prieiga per internetą:

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:115:0001:0038:lt:PDF>;

Tarybos išvadų dėl 2014–2017 m. ES prioritetų kovos su sunkių formų ir organizuotu nusikalstamumu srityje nustatymo projektas 9849/13, (2013), prieiga per internetą:

<http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=LT&f=ST%209849%202013%20INIT>;

bet ir pažeidžiamo asmens teisių apsaugos stiprinimą ES lygmenyje bei būtinumą teikti paramą ir pagalbą nukentėjusiesiems.

Kaip jau minėta šiame darbe, asmens pažeidžiamumas baudžiamajame procese pripažįstamas įvertinus asmenines psichologines, fizinės savybes, emocinę būklę ir nusikalstamos veikos, nuo kurios nukentėjo aplinkybes. Liudytojai taip pat gali būti pažeidžiami baudžiamojo proceso dalyviai. Jų pažeidžiamumas akcentuojamas ir kituose teisės aktuose. Europos Tarybos Ministrų rekomendacijose Nr. R (97) 13 dėl liudytojo bauginimo ir gynybos teisių kalbama apie didėjančią liudytojų įbauginimo grėsmę kai kurių nusikaltimų srityse, pavyzdžiui, nusikaltimuose artimoje aplinkoje⁶⁵, nes kaip jau buvo minėta, šie nusikaltimai dėl žalos visuomenei, priskiriami prie visuomeninę reikšmę turinčių veikų. Taip pat Jungtinių Tautų konvencijoje prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą 24 straipsnis įtvirtina liudytojų apsaugą: „<...> kiekviena valstybė, šios Konvencijos Šalis, kiek leidžia jos galimybės, imasi tinkamų priemonių suteikti veiksmingą apsaugą nuo galimo keršto ar bauginimų liudytojams, baudžiamosiose bylose duodantiems parodymus dėl nusikaltimų, kuriems taikoma ši Konvencija, ir priversti jų giminaičius bei kitiems jiems artimiems žmonėms“⁶⁶. Saugumo jausmas liudytojui reikalingas tam, kad šio subjekto parodymai būtų patikimi ir kad būtų teisingai išaiškinta tiesa baudžiamojame bylose. Europos Bendrijų Komisijos dokumente dėl galimybės priimti ES liudytojų ir asmenų, bendradarbiaujančių su teisėsaugos institucijomis, apsaugos teisės aktus⁶⁷ teigiama, kad dažnai kaltinamieji bando įvairiais būdais – grasindami, įbauginami ir kt., priversti liudytojus neduoti parodymų. Toks proceso dalyviams daromas neigiamas poveikis, dėl parodymų davimo, gali sąlygoti baudžiamojo proceso pažeidimus. Taip pat šiame dokumente pažymima: „Kiekvienas asmuo turi pilietinę pareigą liudyti teisme, o kiekviena valstybė turi pareigą apsaugoti liudytojus nuo bet kokio bandymo juos paveikti“⁶⁸. Todėl būtina išskirti liudytojus kaip pažeidžiamus baudžiamojo proceso dalyvius, siekiant užtikrinti jų teisių apsaugą bei teisingą baudžiamąjį procesą.

Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui „Prekybos žmonėmis panaikinimo ES strategija 2012–2016 m.“

COM(2012) 286 final, (2012), prieiga per internetą:

<http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2012/LT/1-2012-286-LT-F1-1.Pdf>

⁶⁵Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R (97) 13 valstybėms narėms „Dėl liudytojų bauginimo ir gynybos teisių“ iš Raimundas Jurka, S. Melničenko, Irma Randakevičienė. "Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamojo proceso srityje." Vilnius: Eugrimas.(2006):135, 137, 139–140.; prieiga per internetą: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/victims/recR_97_13e.pdf.

⁶⁶"Jungtinių Tautų Konvencija prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą“, *Valstybės žinios* 51-1933, (2002), prieiga per internetą:

<https://www.etar.lt/portal/legalAct.html?documentId=TAR.EDA96BD597A4>

⁶⁷Commission working document on the feasibility of EU legislation in the area of protection of witnesses and collaborators with justice /* COM/2007/0693 final */, prieiga per internetą:

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:52007DC0693&from=EN>

⁶⁸*Ibid.*

Kitą vertus, nagrinėjant asmens pažeidžiamumą, iškyla aukos psichologinės būsenos nustatymo problema problema: „<...> vienas iš kriterijų, sudarančių prielaidas asmenį pripažinti pažeidžiamu, yra jo psichologinė būsena. Tačiau tai labai sunku nustatyti pareigūnams (policijos pareigūnams, prokurorams ar teisėjams), neturintiems specialaus psichologinio išsilavinimo. Pagal šiuo metu galiojantį teisinį reglamentavimą ir teisėsaugos institucijų pareigūnų praktiką, psichiatriniai ar psichologiniai tyrimai nusikaltimo tyrimo psichologinis poveikis nukentėjusiesiems ir liudytojams atliekami tik ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokurorų ar teismo pavedimu, be to, jų atlikimas gerokai užtrunka“⁶⁹. Bendraujant su tokiu pažeidžiamu asmeniu, reikia suprasti šio asmens būseną, jos priežastis, elgesį, patiriamas emocijas, kurie ne visada yra adekvatūs ar palankūs pareigūnų atžvilgiu. Čia galima paminėti Teisėjų tarybos nutarimą dėl 2016 m. Teisėjų mokymo programų patvirtinimo. Šiame nutarime numatyti teisėjų mokymai (programos), kurių metu bus aptariami nusikaltimo psichologinio poveikio nukentėjusiesiems ir liudytojams galimi atvejai: „<...> nukentėjusiųjų ir liudytojų trumpalaikės neurobiologinės, emocinės ir kognityvinės (dėmesio, atminties, mąstymo) reakcijos į nusikaltimą. Jų poveikis elgsenai ir liudijimo kokybei; nukentėjusiųjų ir liudytojų ilgalaikės reakcijos į nusikaltimą: potrauminis streso sutrikimas, psichologinė krizė, adaptyvūs ir neadaptyvūs elgesio modeliai. Jų poveikis nukentėjusiojo ir liudytojo elgesiui teismo procese, liudijimo kokybei“⁷⁰. Taip pat numatomi teisėjų mokymai dėl tinkamo elgesio, bendravimo su pažeidžiamais asmenimis (saugumo užtikrinimas, kontrolės atstatymas, pagarba, parama ir pan.) bei pažeidžiamo asmens sampratos problema t. y. pažeidžiamumo nustatymas (pagrindiniai kriterijai, metodikos)⁷¹. Tai patvirtina poreikį ne tik įsteigti papildomus psichologų etatus tiek ikiteisminio tyrimo įstaigose, tiek teisminėse institucijose, bet ir sukurti ir pritaikyti metodiką, kuri būtų naudojama nustatant asmens pažeidžiamumą. Psichologų pagalba būtų galima lengviau identifikuoti pažeidžiamą asmenį bei nustatyti, kokias papildomas apsaugos priemonės galėtų būti jiems taikomos. Taip pat teisėsaugos institucijų pareigūnai turėtų būti mokomi, nuo kokių nusikalstamų veikų nukentėję asmenys yra potencialiai pažeidžiami, kokiomis fizinėmis ir psichologinėmis savybėmis jie pasižymi, kaip tinkamai bendrauti su šiais asmenimis ir pan.⁷². Taip būtų efektyviau įgyvendinamos pažeidžiamų baudžiamojo proceso dalyvių teisės ir teisėti lūkesčiai bei jų atžvilgiu užtikrinamas teisingas baudžiamasis procesas.

Apibendrinant, galima teigti, jog nors nacionaliniuose teisės aktuose nėra įtvirtinta asmens pažeidžiamumo apibrėžties, tačiau jo turinys atsiskleidžia ES teisės aktų lygmeniu, o

⁶⁹Gintaras Chometauskas, Edita Dereškevičiūtė, Dovilė Murauskienė, *supra* note 11, p. 39-45.

⁷⁰"Teisėjų tarybos nutarimas dėl 2016 m. Teisėjų mokymo programų patvirtinimo." Teisingumo ministerija 13P-143-(7.1.2), (2015).

⁷¹*Ibid.*

⁷²Gintaras Chometauskas, Edita Dereškevičiūtė, Dovilė Murauskienė, *op cit.*, p. 39-45.

būtent – Aukų Direktyvoje. Šiame teisės akte išskiriami kriterijai, pagal kuriuos galima nustatyti asmens pažeidžiamumą. Pažeidžiamais liudytojais ir nukentėjusieji gali būti pripažinti dėl jų asmeninių psichologinių, fizinių savybių, emocinės būklės ir nusikalstamos veikos, nuo kurios nukentėjo, aplinkybių. Kiekvienu atveju turi būti atliekamas aukos individualus vertinimas, kurio metu atsižvelgiama ne tik į nusikaltimo sunkumą, bet ir asmenybę charakterizuojančias aplinkybes (amžius, akivaizdi psichikos, fizinė negalia ir pan.) bei asmens santykį su galimu kaltininku. Nepaisant šių nustatytų kriterijų, pareigūnams vis tiek kyla sunkumų nustatant asmens pažeidžiamumą - problematiškas asmens psichologinės būsenos vertinimas. Todėl siekiant užtikrinti, kad asmens pažeidžiamumas būtų nustatytas kaip įmanoma ankstesnėje baudžiamojo proceso stadijoje, būtina didinti psichologų, galinčių padėti nustatyti pažeidžiamumą, skaičių bei mokyti teisėsaugos institucijų pareigūnus tinkamai bendrauti, siekiant suprasti šio asmens būseną, jos priežastis bei elgesį.

1.2. Įtariamųjų, kaltinamųjų pažeidžiamumas baudžiamajame procese

Jau minėtoje Stokholmo programoje buvo pažymima, jog įtariamųjų ir kaltinamųjų teisių apsauga baudžiamajame procese yra viena iš pagrindinių ES vertybių, kuri yra labai svarbi siekiant išlaikyti visuomenės pasitikėjimą Sąjunga bei valstybių narių tarpusavio pasitikėjimą. 2009 m. lapkričio 30 d. Europos Vadovų Taryba patvirtino rezoliuciją dėl veiksmų plano, skirto įtariamųjų ar kaltinamųjų baudžiamuosiuose procesuose procesinėms teisėms stiprinti, kuri galutinai įgyvendinus būtų sustiprintos asmens teisės baudžiamuosiuose procesuose⁷³. Veiksmų plane buvo numatytos priemonės, kurios palaipsniui turėjo būti įtvirtintos. Šios priemonės susijusios su teise į vertimo raštu ir žodžiu paslaugas (priemonė A), teise būti informuotam apie teises ir kaltinimą (priemonė B), teise į teisinę konsultaciją ir teisinę pagalbą (priemonė C), teise informuoti gimines, darbdavius ir konsulines tarnybas (priemonė D), taip pat susijusias su specialiomis įtariamųjų ar kaltinamųjų, kurie yra pažeidžiami asmenys, apsaugos priemonėmis (priemonė E)⁷⁴. Šis veiksmų planas yra Stokholmo programos dalis, iš kurių pažeidžiamiesiems įtariamiesiems ir kaltinamiesiems aktuali yra E priemonė: *„Siekiant užtikrinti teisingą bylos nagrinėjimą, svarbu skirti ypatingą dėmesį įtariamiesiems ar kaltinamiesiems, kurie negali*

⁷³The Stockholm Programme 2010/C 115/01, *supra* note 22.

⁷⁴Europos Tarybos rezoliucija dėl veiksmų plano, skirto įtariamųjų ar kaltinamųjų baudžiamuosiuose procesuose procesinėms teisėms stiprinti 2009/C 295/01, (2009), prieiga per internetą: [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32009G1204\(01\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32009G1204(01)&from=EN)

*suprasti ar stebėti proceso turinio ar prasmės, pavyzdžiui, dėl jų amžiaus, psichinės ar fizinės būklės*⁷⁵.

Įtariamųjų, kaltinamųjų pažeidžiamumas taip pat siejamas su amžiaus kriterijumi, fizine ar psichikos negalia. Šių proceso dalyvių išskirtinumą pagrindžia Europos Komisijos rekomendacija dėl procesinių garantijų pažeidžiamiems asmenims, įtariamiesiems ar kaltinamiems baudžiamosiose bylose⁷⁶. Rekomendacijoje siekiama sustiprinti visų įtariamųjų ar kaltinamųjų, kurie dėl savo pažeidžiamumo - amžiaus, psichinės, fizinės būklės ar kitokios negalios negali suprasti baudžiamąjį procesą ar veiksmingai jame dalyvauti⁷⁷. Šių proceso dalyvių teisių stiprinimas siejamas su teise į teisingą teismą. Paprastai teisingas baudžiamasis procesas yra traktuojamas kaip teisingas įtariamojo ar kaltinamojo atžvilgiu procesas, kurio reikšmę analizavo daugybė autorių⁷⁸. Tačiau R. Ažubalytė ir J. Zajančauskienė analizuodamos pažeidžiamų įtariamųjų ir kaltinamųjų vertinimo kriterijus teigė, jog nepaisant bendrųjų teisės normų, pažeidžiamų įtariamųjų ar kaltinamųjų teisminė gynyba nėra tinkamai užtikrinama ES lygmeniu⁷⁹. Teisė į veiksmingas teisių gynimo priemones, teisė į teisingą bylos nagrinėjimą ir teisė į gynybą nustatytos Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos⁸⁰ (toliau – ir Chartija) 47 ir 48 straipsniuose bei Europos žmogaus teisių konvencijos⁸¹ (toliau – ir EŽTK) 6 straipsnyje. Tačiau bendrieji standartai nenumato pakankamų garantijų dėl pažeidžiamų įtariamųjų ar kaltinamųjų teises veiksmingai dalyvauti teisminiame nagrinėjime bei užtikrinti teisę į teisingą teismą. Šis gebėjimas veiksmingai dalyvauti baudžiamajame procese daugiausia priklauso nuo įtariamojo ar kaltinamojo gebėjimo stebėti procesą ir visapusiškai jame dalyvauti, kuris gali būti apsunkintas dėl jo amžiaus, fizinės ar psichinės būklės ar kitos negalios⁸². Anot J. Zajančauskienės, šių pavyzdinių kriterijų nurodymas nėra pakankamai informatyvus ir turėtų būti aiškiau apibūdinta, kokius asmenis ir kokiais atvejais reikėtų priskirti pažeidžiamų dalyvių

⁷⁵Europos Tarybos rezoliucija dėl veiksmų plano, skirto įtariamųjų ar kaltinamųjų baudžiamuosiuose procesuose procesinėms teisėms stiprinti 2009/C 295/01, *supra* note 74.

⁷⁶European Commission Recommendation 2013/C 378/02, *supra* note 4.

⁷⁷*Ibid.*

⁷⁸Remigijus Merkevičius, "Baudžiamasis procesas Įtariamojo samprata". Vilnius: VĮ Registrų centro Teisinės informacijos departamentas. (2008): 355-532; Marina Gušauskienė, "Įtariamojo teisės į gynybą procesinis turinys ikiteisminio tyrimo stadijoje" iš Petras Ancelis., et al. "Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai." Vilnius: Industrias. (2009): 217-259; Gintaras Goda, Vertybiniai prioritetai baudžiamajame procese. Monografija. Vilnius: registrų centras, (2014): 137-157; Raimundas Jurka, "Islaptinti liudytojai ir kaltinamojo teisė į teisingą procesą". *Teisės problemos* 2,44, (2004). Raimundas Jurka, Irma Randakevičienė, Saulius Juzukonis, *Baudžiamąjį proceso dalyviai*. (Vilnius: Industrias. 2009): 31-46.

⁷⁹Rima Ažubalytė, Jolanta Zajančauskienė, *supra* note 29, p. 152-178.

⁸⁰"Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija" 2012/C 326/02. (2012), prieiga per internetą: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012P/TXT&from=LT>

⁸¹"Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija". *Valstybės žinios* 156-7390, (2011).

⁸²Rima Ažubalytė, Jolanta Zajančauskienė, *op cit.*, p. 152-178.

kategorijai⁸³. Štai Europos Komisijos rekomendacijos 2 skirsnyje numatyta, jog: „Pažeidžiami asmenys turi būti skubiai nustatyti ir pripažinti. Valstybės narės turėtų užtikrinti, kad visos kompetentingos institucijos galėtų prašyti nepriklausomo eksperto atlikti sveikatos patikrinimą, kad būtų nustatyta, ar asmuo yra pažeidžiamas, koks jo pažeidžiamumo laipsnis ir specifinės reikmės. Ekspertas gali pateikti pagrįstą nuomonę dėl priemonių, kurių imtasi ar ketinama imtis to asmens atžvilgiu, tinkamumo”⁸⁴. Todėl siekiant išvengti Chartijos, EŽTK 6 straipsnio bei kitų esminių teisės į teisingą teismą pažeidimų, būtina nustatyti įtariamojo, kaltinamojo pažeidžiamumą baudžiamajame procese.

Kaip jau buvo minėta, autoriai išskiria dvi pažeidžiamų proceso dalyvių grupes – vaikus (nepilnamečius) t. y. atsižvelgiama į amžiaus kriterijų ir suaugusius, kurių pažeidžiamumas nustatomas atsižvelgiant į įvairius kriterijus - fizinė ar psichinė būklė, socialiniai gebėjimai ir pan.⁸⁵. Todėl analizuojant pažeidžiamus įtariamuosius, kaltinamuosius, taip pat išskiriami vaikai, kurių pažeidžiamumas visuotinai pripažįstamas. Ypatinga reikšmė vaiko teisėms ir pareigoms atsiranda tada, kai jis turi įtariamojo, kaltinamojo procesinį teisinį statusą, nes siekiant teisingo baudžiamąjo proceso, reikalaujama, kad įtariamasis, kaltinamasis nebūtų paverstas vien tik proceso objektu – jis turi turėti galimybę gintis, nuo jam pareikšto įtarimo, kaltinimo ir prisidėti prie baudžiamąjo proceso tiesos nustatymo. 2014 m. buvo ištirtos 3387 nusikalstamos veikos, numatytos Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse (toliau – ir BK)⁸⁶, kurių padarymu buvo 2513 įtariamai/kaltinami nepilnamečiai⁸⁷. Nors ir ženkliai sumažėjo nepilnamečių, darančių nusikaltimus, skaičius, tačiau padaugėjo nepilnamečių, įvykdančių sunkių ir labai sunkių nusikaltimų kategorijai priklausančias nusikalstamas veikas. Todėl būtina analizuoti teisės aktus, reglamentuojančius nepilnamečių įtariamųjų, kaltinamųjų teises ir pareigas baudžiamajame procese.

⁸³Jolanta Zajančkauskienė, "Speciali pažeidžiamųjų įtariamųjų ar kaltinamųjų apsauga" iš *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai*. (Vilnius: Registrų centras, Jonas Prapiestis, et.al. 2014), 329.

⁸⁴European Commission Recommendation 2013/C 378/02, *supra* note 4.

⁸⁵Rima Ažubalytė, Jolanta Zajančkauskienė, *supra* note 29, p. 152-178; Jolanta Zajančkauskienė, *supra* note 83, p.330.

⁸⁶„Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas“. *Valstybės žinios* 89-2741, (2000).

⁸⁷Lietuvos Respublikos Prokuratūros veiklos ataskaitos. Vilnius, 2014, žiūrėta 2016 02 29,

<http://www.prokuraturos.lt/Veikla/Veiklosataskaitos/tabid/515/Default.aspx>

Deimantė Mikelėnaitė, "Sąžiningo proceso principo ypatumai" (bakalauro darbas, Mykolo Romerio universitetas, 2014), 3.

PASTABA: 2014 m. ištirtos 3 387 (2013 m. – 3 126) nusikalstamos veikos, kurių padarymu įtarta (kaltinta) 2513 nepilnamečių. Lyginant 2013 ir 2014 m. ataskaitas, tai 2014 m.. sumažėjo nepilnamečių skaičius, darančių tokias nusikalstamas veikas kaip neteisėtas disponavimas narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis (BK 260 str.) bei turto prievartavimas (BK 181 str.). Deja 2014 m. padidėjo skaičius nepilnamečių vykdomų nusikaltimų, kurie priklauso sunkių ir labai sunkių nusikaltimų kategorijai - nužudymai (BK 129–131 str.), seksualiniai prievartavimai (BK 150 str.), išžaginimai (BK 149 str.), plėšimai (BK 180 str.), viešosios tvarkos pažeidimai (BK 284 str.) ir vagystės (BK 178 str.), iš Deimantė Mikelėnaitė, *op cit.*, 3.

Vaiko pažeidžiamumas baudžiamajame procese pasireiškia ne tik dėl jauno amžiaus. Kai kurie vaikai turi psichikos ar sveikatos problemų bei bendravimo ar mokymosi sunkumų. Jiems yra sunku suprasti įstatymus, teises bei veiksmingai dalyvauti baudžiamajame procese. Todėl siekiant įgyvendinti Stokholmo programos veiksmų numatytą E priemonę, Europos Komisija pateikė pasiūlymą dėl procesinių garantijų baudžiamosiose bylose įtariamiesiems ar kaltinamiesiems vaikams direktyvos įtvirtinimo, kurioje būtų nustatytos specialios būtiniausios taisyklės, susijusios su įtariamų ar kaltinamų vaikų teisių apsauga⁸⁸. Tai rodo, jog ES lygmeniu siekiama sustiprinti jų teises ir saugumą baudžiamajame procese.

Kitą vertus, pažeidžiamų suaugusiųjų įtariamųjų, kaltinamųjų atveju padėtis kitokia. Kaip jau minėta, šis pažeidžiamumas siejamas ne tik su tam tikra negalia, bet ir su įtariamojo, kaltinamojo veiksmingu dalyvavimu baudžiamajame procese. Priežastys, dėl kurių suaugęs asmuo gali negalėti veiksmingai dalyvauti teismo procese gali būti įvairios, pavyzdžiui, tai gali būti psichikos liga arba fizinis, mokymosi sutrikimas⁸⁹. Tarptautiniuose ir nacionaliniuose teisės aktuose nėra standartinės įtariamųjų ir kaltinamųjų pažeidžiamumo apibrėžties. Europos Komisijos žaliojoje knygoje dėl įtariamųjų ir kaltinamųjų procesinių garantijų baudžiamuosiuose procesuose visoje ES, pateikiamas nebaigtinis pažeidžiamų šių proceso dalyvių sąrašas⁹⁰. Tai gali būti užsieniečiai (ypač nemokantys valstybės, kurioje vyksta baudžiamasis procesas kalbos), vaikai, asmenys, turintys psichikos, emocinės būklės sutrikimų bei tam tikrą fizinę negalią. Taip pat asmenys, turintys vaikų arba jei nuo jų priklauso kiti žmonės (pavyzdžiui, nėščios moterys arba vienišos mažamečių vaikų motinos). Asmenys nemokantys skaityti, rašyti, arba kuriems suteiktas pabėgėlio statusas ar pabėgėlio apsauga. Galiausiai asmenys, kurie yra priklausomi nuo alkoholio ar psichotropinių medžiagų⁹¹. Dar kituose šaltiniuose teigiama, jog įtariamojo ir kaltinamojo pažeidžiamumas turėtų būti suvokiamas plačiąją prasme ir pateikiami tam tikri kriterijai, pagal kuriuos šis proceso dalyvis turėtų būti laikomas pažeidžiamu⁹².

Europos komisijos pateiktoje rekomendacijoje dėl procesinių garantijų pažeidžiamiesiems asmenims, įtariamiesiems ar kaltinamiesiems baudžiamosiose bylose stiprinamos pažeidžiamų

⁸⁸Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on procedural safeguards for children suspected or accused in criminal proceedings COM/2013/0822, *supra* note 5.

⁸⁹Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Making progress on the European Union Agenda on Procedural Safeguards for Suspects or Accused Persons COM/2013/0820, *supra* note 38.

⁹⁰Green Paper from Commission "Procedural Safeguards for Suspects and Defendants in Criminal Proceedings throughout the European Union", Brussels, 19.2.2003 COM(2003) 75 final
<http://www.statewatch.org/sem/doc/assets/files/commission/COM-2003-75.pdf>

⁹¹*Ibid.*

⁹²The Carloway Review, Report and Recommendations (November 17, 2011), prieiga per internetą:
<http://www.scotland.gov.uk/About/Review/CarlowayReview>

asmenų, kurie negali suprasti baudžiamojo proceso ar veiksmingai jame dalyvauti, pagrindinės procesinės teisės⁹³. Rekomendacijoje nustatytos specialiosios pažeidžiamų asmenų procesinės teisės, pavyzdžiui, būti nediskriminuojamiems, teisė į informaciją, privatumą ir kt., kurios turėtų būti taikomos nuo tada, kai jiems pareiškiami įtarimai padarius nusikalstamą veiką ir šios teisės turėtų galioti iki proceso pabaigos⁹⁴. Tai rodo, jog nors asmuo yra įtariamas/kaltinamas nusikalstamos veikos padarymu, dėl jo pažeidžiamumo procese, jam turi būti suteiktos specialios procesinės garantijos.

Analizuojant įtariamųjų, kaltinamųjų pažeidžiamumą dėl fizinės ar psichinės būklės, aktuali yra Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencija. Kaip jau buvo minėta, šios Neįgaliųjų teisių konvencijos 1 straipsnio 2 dalis apibrėžia neįgaliuosius asmenis⁹⁵. Kadangi ES ratifikavo šią konvenciją, tai negalios sąvoka turėtų būti aiškinama nepažeidžiant Konvencijos nuostatos⁹⁶ - įtariamojo, kaltinamojo pažeidžiamumas dėl psichinės ar fizinės būklės kriterijų, baudžiamajame procese turi būti suprantamas šios asmens negalios apibrėžties kontekste.

Baudžiamojo proceso teisės literatūroje apibūdinant "psichikos trūkumus" procesiniu aspektu buvo remiamasi dviem kriterijais: tai trūkumai, dėl kurių negalima asmens pripažinti nepakaltinamu ir trūkumai, neleidžiantys įtariamajam, kaltinamajam savarankiškai pasinaudoti savo teise į gynybą⁹⁷. Įtariamojo ar kaltinamojo veiksnumą baudžiamajame procese lemia toks psichikos gebėjimas, kuris leidžia suvokti viso proceso bei savo procesinės padėties esmę, pobūdį ir reikšmę bei savarankiškai įgyvendinti procesines teises ir pareigas⁹⁸. Taigi, psichikos gebėjimas apsprendžia procesinį veiksnumą, todėl tam tikri psichikos trūkumai lemia įtariamojo, kaltinamojo ribotą procesinį veiksnumą. Kalbant apie fizinius trūkumus, tai šie apibūdinami kaip esminiai kalbos, regėjimo, klausos defektai arba sirgimas sunkia liga, aiškiai apsunkinančia bendravimą, suvokimą ar minčių reiškimą. Įtariamasis, kaltinamasis nors ir suvokia procesą, tačiau dėl tam tikrų fizinių trūkumų, visiškai ar iš dalies yra suvaržytas jo veiksmingas dalyvavimas baudžiamajame procese. Toks pažeidžiamumo aiškinimas leidžia atskirti atvejus, kai dėl fizinių trūkumų įtariamasis arba kaltinamasis asmuo "gali suprasti baudžiamosios bylos nagrinėjimą", bet "negali veiksmingai jame dalyvauti", taip pat išskiriami atvejai, kai asmuo dėl psichinių trūkumų "negali suprasti ir veiksmingai dalyvauti" baudžiamajame procese.

⁹³European Commission Recommendation 2013/C 378/02, *supra* note 4.

⁹⁴Rima Ažubalytė, *supra* note 13, p.18-19.

⁹⁵"Neįgaliųjų teisių konvencija ir Neįgaliųjų teisių konvencijos fakultatyvus protokolas", priimti 2006 m. Gruodžio 13 d. JTO generalinės Asamblėjos 61-oje sesija.

⁹⁶Rima Ažubalytė, Jolanta Zajančauskienė, *supra* note 29, p.152-178.

⁹⁷Rima Ažubalytė, Ramūnas Jurgaitis, Jolanta Zajančauskienė, *supra* note 9, p. 313.

⁹⁸Jolanta Zajančauskienė, "Prozessuale Handlungsfähigkeit eines Verdächtigen (Beschuldigten)" [Procedural Capacity of a Suspected (Accused) Person], *Jurisprudence-Jurisprudencija* 4 (122) (2010): 245–259.

Analizuojant įtariamojo, kaltinamojo veiksmingą dalyvavimą baudžiamajame procese, reikia paminėti, jog teisė į veiksmingą teisinę gynybą ir teisingą bylos nagrinėjimą, taip pat teisė į nekaltumo prezumpciją ir teisė į gynybą, nustatytos Chartijos 47 ir 48 straipsniuose ir EŽTK 6 straipsnyje, turi būti užtikrinamos ES lygmenyje. Asmuo gali būti pažeidžiamas dėl to, kad jis negali veiksmingai dalyvauti baudžiamajame procese: „*veiksmingas dalyvavimas šiomis aplinkybėmis suponuoja tai, kad kaltinamasis apskritai suvokia teismo proceso pobūdį ir bylos jam svarbą, taip pat ir bausmės, kuri gali būti nustatyta, svarbą*“⁹⁹. Todėl šiems proceso dalyviams būtina užtikrinti specialias apsaugos priemones baudžiamajame procese. Šios priemonės padėtų įtariamiesiems, kaltinamiesiems suprasti savo teises ir galėtų veiksmingai jomis naudotis: „*Jei žmonės nesupranta proceso ar tokių veiksmų, kaip prisipažinimas, padarinių dėl to, kad nenustatytas jų pažeidžiamumas arba netaikomos specialios apsaugos priemonės, atsiranda šalių nelygybė, todėl sumažėja tikimybė, kad šių asmenų byla bus nagrinėjama teisingai ir sąžiningai. Jei nebūtų imtasi ES lygmens veiksmų, visoje ES išliktų nevienodo lygio apsauga*“¹⁰⁰. Taigi, atsižvelgiant į konkrečias bylos aplinkybes, įtariamojo ar kaltinamojo pažeidžiamumas dėl fizinių ar psichinių trūkumų neturėtų sudaryti kliūčių naudojantis procesinėmis teisėmis veiksmingai jas įgyvendinti, siekiant užtikrinti šių proceso dalyvių teisės į teisingą teismą.

Apibendrinus, galima teigti, jog pažeidžiamų įtariamųjų, kaltinamųjų procesinė teisinė padėtis yra labai jautri. Šių proceso dalyvių teisių apsauga baudžiamajame procese yra viena iš pagrindinių ES vertybių, kuri yra labai svarbi siekiant išlaikyti visuomenės pasitikėjimą ES lygmenyje. Įtariamųjų, kaltinamųjų pažeidžiamumas siejamas su amžiaus kriterijumi, fizine ar psichine negalia bei veiksmingu dalyvavimu baudžiamajame procese. Išskiriant įtariamuosius ir kaltinamuosius vaikus, tai jų pažeidžiamumas baudžiamajame procese preziumuojamas. Tačiau suaugusiųjų pažeidžiamumo nustatymas yra komplikuoatas. Teisės aktuose nėra šių proceso dalyvių pažeidžiamumo aiškios apibrėžties, tik Europos Komisija pateikia galimai pažeidžiamų įtariamųjų, kaltinamųjų nebaigtinį sąrašą. Kadangi šių proceso dalyvių veiksmingas dalyvavimas baudžiamajame procese yra apsunkintas dėl amžiaus, fizinės ar psichinės būklės ar kitos negalios, tai būtina šiems proceso dalyviams taikyti papildomą teisių apsaugą, siekiant užtikrinti teises ir teisėtus lūkesčius.

⁹⁹Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Making progress on the European Union Agenda on Procedural Safeguards for Suspects or Accused Persons COM/2013/0820, *supra* note 38.

¹⁰⁰ *Ibid.*

2. PAŽEIDŽIAMŲ BAUDŽIAMOJO PROCESO DALYVIŲ TEISIŲ APSAUGOS MECHANIZMAS

Teisinėje valstybėje yra siekiama apsaugoti pažeidžiamus proceso dalyvius nuo galimo neigiamo poveikio baudžiamajame procese. Nors Konstitucinis lygiateisiškumo principas suponuoja reikalavimą įstatymų leidėjui diferencijuoti proceso santykių teisinį reguliavimą taip, kad proceso dalyviai, turintys tą patį procesinį teisinį statusą, būtų traktuojami vienodai. Tačiau Konstitucinio Teismo doktrinoje taip pat pažymima, jog konstitucinis asmenų lygiateisiškumo principas, nepaneigia to, kad įstatymu gali būti nustatytas skirtingas teisinis reguliavimas tam tikrų asmenų kategorijų, esančių skirtingose padėtyse, atžvilgiu¹⁰¹. Todėl galima teigti, jog pažeidžiamų baudžiamojo proceso dalyvių nevienodas traktavimas procese yra objektyviai pateisinamas dėl asmens pažeidžiamumo procese, kuris nustatomas atsižvelgiant į tarptautiniuose teisės aktuose nustatytus kriterijus. Siekiant teisingo baudžiamojo proceso, reikia užtikrinti šių proceso dalyvių teises bei saugumą procese.

Viena iš pagrindinių priežasčių pažeidžiamiems baudžiamojo proceso dalyviams teisių apsaugos reglamentavimo stiprinimo tarptautiniu ir nacionaliniu lygmeniu yra teisės į teisingą baudžiamąjį procesą užtikrinimas. Jau 1999 m. vasario 5 d. Konstitucinis Teismas nutarime buvo pasisakęs, kad asmens teisės į tinkamą teismo procesą principo laikymasis yra būtina sąlyga teisingai išspręsti bylą. Garantuojant asmens teises teisminiame procese, būtina teisės normomis užtikrinti, kad procesas vyktų kvalifikuotai, sąžiningai, kad būtų gerbiama proceso šalių teisės, o bylą nagrinėtų neutralus teisėjas¹⁰². Taip pat 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarime Konstitucinis Teismas pažymėjo, jog šis principas apibūdinamas kaip įpareigojimas laikytis kitų principų¹⁰³. „*Taigi Konstitucijoje yra įtvirtintas asmens teisės į teisingą teismą principas. Šis principas, be kita ko, reiškia, kad teismas privalo besąlygiškai laikytis konstitucinių principų ir juos įtvirtinančių įstatymų reikalavimų dėl baudžiamojo proceso šalių lygybės įstatymui ir teismui, būti bešališkas ir nepriklausomas. Tai - svarbiausios prielaidos, kad teisme būtų visapusiškai, nuodugnai bei objektyviai ištirtos bylos aplinkybės ir nustatyta tiesa bei teisingai pritaikyti baudžiamieji įstatymai*“¹⁰⁴. Jau minėtame 2006 m. sausio 16 d. nutarime buvo pasisakyta, kad

¹⁰¹Supra note 1.

¹⁰²“Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas“. *Valstybės žinios* 15-402. (1999). Deimantė Mikelėnaitė, *supra* note 87, 14

¹⁰³Gintaras Goda, *supra* note 78, p. 101-102.

¹⁰⁴Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 118¹, 156¹ straipsnių, 267 straipsnio 5 punkto ir 317¹ straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // *Valstybės žinios* 80-2423, (2000). Deimantė Mikelėnaitė, *op cit.*, 14.

nagrinėjant baudžiamąsias bylas turi būti paisoma teisingumo, sąžiningumo, protingumo, proporcingumo, teisėtumo principų, kitų bendrųjų teisės principų¹⁰⁵.

Pagal Konstitucinį Teismą, teisingas procesas yra toks, kurio metu gerbiamos visų proceso dalyvių teisės, garantuojama šalių lygybė įstatymui, laikomasi kitų baudžiamojo proceso principų¹⁰⁶. Konstitucinis Teismas, aiškindamas teisingumo (sąžiningumo) ar teisės į teisingą (sąžiningą) teismą remiasi Lietuvos Respublikos Konstitucijos¹⁰⁷ (toliau – ir Konstitucija) 31 straipsnio 2 dalimi, kuri nusako, jog piliečių teisės negali būti varžomos kitaip, kaip tik įstatymu ir jeigu tai būtina valstybės saugumui, žmonių sveikatai apsaugoti, taip pat vykdant teisingumą. Taip pat atsižvelgia į jau minėtą EŽTK 6 straipsnio 1 dalį, kurioje yra teisės į teisingą bylos nagrinėjimą numatytos garantijos¹⁰⁸. Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau - EŽTT) nurodydamas šios nuostatos reikšmę, akcentavo, jog atsižvelgiant į išskirtinę teisės į teisingą bylos nagrinėjimą svarbą demokratinei visuomenei siauras šio straipsnio nuostatų aiškinimas neatitiktų teisės į teisingą procesą tikslų.

Ypač tai aktualu pažeidžiamiesiems baudžiamojo proceso dalyviams, nes kiekvienas turi teisę į teisingą bylos išnagrinėjimą ir tai yra neįmanoma be sąžiningo baudžiamojo proceso. Taip pat Konstitucinis Teismas tiek jau minėtame 1999 m. vasario 5 d.¹⁰⁹, tiek 2013 m. lapkričio 15 d.¹¹⁰ nutarimuose konstatavo, kad LR Konstitucijos 31 straipsnio 2 dalyje yra įtvirtintas asmens teisės į tinkamą teismo procesą principas ir jo laikymasis yra būtina sąlyga teisingai išspręsti bylą. Todėl siekiant teisingo bylos išnagrinėjimo bei teisės į teisingą teismą užtikrinimo, tarptautiniai ir nacionaliniai teisės aktai reglamentuoja pažeidžiamų baudžiamojo proceso dalyvių teisę į teisingą teismą – papildomų garantijų bei saugumo procese užtikrinimą. „Valstybė, kuri ne tik formaliai deklaruoja žmogaus teises, įtvirtindama jas pagrindiniame ir kituose šalies įstatymuose, bet ir yra sukūrusi realiai veikiančią žmogaus teisių įgyvendinimo ir apsaugos mechanizmą, laikytina teisine valstybe“¹¹¹. Kadangi šiame darbe išskiriami pažeidžiami nukentėjusieji, liudytojai bei įtariamieji, kaltinamieji, todėl būtina apžvelgti šių proceso dalyvių teisių apsaugos mechanizmą, kuris padeda užtikrinti pažeidžiamų proceso dalyvių teises ir teisėtus lūkesčius.

¹⁰⁵ Artūras Driukas, Virgilijus Valančius, *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. I tomas. (Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005):132- 135 iš Deimantė Mikelėnaitė, *supra* note 87, 15.

¹⁰⁶ Gintaras Goda, Marcelis Kazlauskas, Pranas Kuconis, *Baudžiamojo proceso teisė. Vadovėlis*. (Vilnius: Registrų centras, 2011): 53 iš Deimantė Mikelėnaitė, *op cit.*, 15.

¹⁰⁷ “Lietuvos Respublikos Konstitucija“. *Valstybės žinios* 33-1014 (1992).

¹⁰⁸ “Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija 156-7390“, *supra* note 81 iš Deimantė Mikelėnaitė, *op cit.*, 15.

¹⁰⁹ “Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas“. *Valstybės žinios* 15-402. (1999).

¹¹⁰ "Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. lapkričio 15 d. nutarimas“. *Valstybės žinios* 12/2010, 3/2013-4/2013-5/2013, (2013).

¹¹¹ Dovilė Murauskienė, *supra* note 12, p. 422-452.

2.1. Pažeidžiamų nukentėjusiųjų, liudytojų teisių apsaugos mechanizmo elementai

Nors žmogaus teisių įtvirtinimas Konstitucijoje ir kituose teisės aktuose išreiškia valstybės siekius, tačiau teisine valstybe galime vadinti tik tą valstybę, kurioje yra sukurtas realiai veikiantis žmogaus teisių įgyvendinimo ir apsaugos mechanizmas¹¹². Garantuojant proceso dalyvių teises, būtina teisės normomis užtikrinti, kad procesas vyktų sąžiningai, būtų gerbiamos jų teisės bei užtikrinamas saugumas procese. Šiuo aspektu būtina išskirti nukentėjusiuosius ir liudytojus, kuriems dėl jų pažeidžiamumo, gali būti taikomos papildomos procesinės garantijos.

Asmenys, tapusiems nusikaltimo aukomis, turi didelį svyruojantį poreikių spektrą. Norint patenkinti aukų poreikius, būtina vertinti kiekvieną nukentėjusį atskirai. Šiuos poreikius galima suskirstyti į penkias nukentėjusiųjų poreikių kategorijas. Pirmiausia aukos siekia būti pripažintos aukomis. Taip pat reikalaujama apsaugos nuo galimo bauginimo, keršto grėsmės baudžiamajame procese. Aktuali nukentėjusiesiems parama - skubi pagalba po nusikaltimo, ilgesnės trukmės fizinė ar psichologinė pagalba ar praktinė pagalba atliekant procesinius veiksmus, kuri padėtų aukoms suprasti, veiksmingai dalyvauti bei sumažinti jų kančias. Itin didelę reikšmę aukoms turi teisė kreiptis į teismą. Turi būti sudarytos sąlygos nukentėjusiesiems naudotis savo teisėmis visoje ES, tuo tikslu daug geriau informuojant apie teises ir sudarant palankesnes sąlygas kreiptis į teismą. Dar vienas nukentėjusiųjų poreikis yra patirtų nuostolių, žalos atlyginimas iš valstybės ar nusikaltėlio¹¹³. Čia reikia paminėti, jog nusikaltimo žalą taip pat gali patirti aukų šeimos nariai: „<...> nusikaltimo žalą gali patirti asmens, kurio mirtis tiesiogiai susijusi su nusikaltimu, šeimos nariai. Todėl šeimos nariai, kurie yra tokios netiesioginės nusikaltimo aukos, taip pat turėtų turėti galimybę naudotis apsauga <...>“¹¹⁴. Tačiau valstybės narės turi galimybę nustatyti tam tikras procedūras, kuriomis būtų apribojamas šeimoms narių, kurie gali naudotis šioje direktyvoje nustatytais teisėmis, skaičius.

Taigi, siekiant įgyvendinti šiuos nukentėjusiųjų poreikius, Europos Komisija priėmė jau minėtą Aukų Direktyvą. „Visų pirma ja siekiama propaguoti teisę į orumą, gyvybę, fizinę ir psichinę neliečiamybę, laisvę ir saugumą, teisę į pagarbą privačiam ir šeimos gyvenimui, teisę į nuosavybę, nediskriminavimo principą, moterų ir vyrų lygybės principą, vaiko, pagyvenusių žmonių ir asmenų su negalia teises ir teisę į teisingą teismo procesą“¹¹⁵. Siekiant patenkinti nukentėjusiųjų, liudytojų poreikius, Aukų Direktyvoje įtvirtinamos pamatinės procesinės teisės,

¹¹² Dovilė Murauskienė, *supra* note 12, p. 422-452.

¹¹³ European Commission, "Rights of the victim", žiūrėta: 2016-02-29, http://ec.europa.eu/justice/criminal/victims/rights/index_en.htm

¹¹⁴ *Ibid.*

¹¹⁵ Directive 2012/29/EU, *supra* note 3.

tokios kaip teisė apskūsti sprendimą nevykdyti baudžiamojo persekiojimo, teisė duoti parodymus ar teisė gauti teisinę pagalbą, taip pat teisė gauti patirtos žalos atlyginimą ir teismo išlaidų kompensaciją. Specialus dėmesys skiriamas aukų ir jų šeimos narių teisei į apsaugą nuo antrinės ir pakartotinės viktimizacijos, bauginimo ir keršto baudžiamajame procese, numatant tiek bendrąsias, tiek specialiąsias apsaugos priemones¹¹⁶. Direktyvoje sukonkretintos ir išsamiai atskleistos aukų teisės bei apibrėžti aiškesni įsipareigojimai valstybėms narėms.

Kaip jau buvo minėta, turi būti atliekamas individualus vertinimas, siekiant nustatyti nukentėjusiojo ar liudytojo pažeidžiamumą ir specialių apsaugos priemonių taikymo būtinumą. Nukentėjusieji ar liudytojai vaikai visada preziumuojami pažeidžiamais, o taip pat ypatingas dėmesys skiriamas nuo kai kurių nusikalstamų veikų nukentėjusiems ar liudytojams, pavyzdžiui, nukentėjusiems nuo terorizmo, organizuoto nusikalstamumo, prekybos žmonėmis, smurto dėl lyties, smurto iš arti santykiai, seksualinio smurto ar išnaudojimo, neapykantos nusikaltimų ir pan. Šiems asmenims taip pat gali būti taikomos specialios apsaugos priemonės.

Jau Stokholmo programoje buvo paminėta, jog nukentėjusiems ir liudytojams, kuriems gresia pavojus, gali būti taikomos specialios apsaugos priemonės, kurios galiotų ES valstybėms narėms¹¹⁷. Atsižvelgiant į tai, Aukų Direktyvoje taip pat laikomasi prielaidos, jog pažeidžiamiesiems asmenims reikalinga speciali apsauga, todėl analizuojant pažeidžiamų nukentėjusiųjų teisių apsaugos mechanizmą, reikia aptarti šioms asmenims taikomą specialią apsaugą. Direktyvos 23 straipsnis numato aukų, turinčių specialių apsaugos poreikių teisę į apsaugą baudžiamajame procese. Šiame straipsnyje taip pat numatyta išimtis, kada nukentėjusiajam ar liudytojui netaikomos specialios priemonės: „<...> netaikoma, jeigu tai neįmanoma dėl veiklos ar praktinių apribojimų arba jeigu būtina skubiai apklausti auką ir to nepadarius gali būti pakenkta aukai ar kitam asmeniui arba baudžiamojo proceso eigai¹¹⁸“. Nustačius, jog auka specialių apsaugos poreikių turi, jai turi būti suteikta galimybė naudotis specialiomis apsaugos priemonėmis. Nusikalstamos veikos tyrimo metu tokioms aukoms gali būti taikomos šios specialiosios priemonės: auka apklausiama tam skirtose arba pritaikytose patalpose, apklausiama atitinkamai parengtų specialistų arba jiems dalyvaujant, taip pat jei neprieštarauja tinkamam teisingumo vykdymui, auką visada apklausia tie patys asmenys. Galiausiai visas seksualinio smurto, smurto dėl lyties ar artimųjų smurto aukų apklausas vykdo tos pačios lyties asmuo kaip ir auka (nebent jas vykdo prokuroras arba teisėjas), jeigu auka to pageidauja ir jeigu dėl to nebus pakenkta baudžiamojo proceso eigai¹¹⁹.

¹¹⁶ Žmogaus teisių stebėjimo institutas, *supra* note 33, p. 2.

¹¹⁷ The Stockholm Programme 2010/C 115/01, *supra* note 22.

¹¹⁸ Directive 2012/29/EU, *supra* note 3.

¹¹⁹ *Ibid.*

Taip pat išskiriamos specialios apsaugos priemonės, kurios taikomos teismo procese - teisė į neviešą teismo posėdį, galimybė duoti parodymus ryšių technologijomis nebūnant teismo salėje, taip pat priemonės, kuriomis tinkamais būdais, įskaitant ryšių technologijų naudojimą, užtikrinama, kad aukos ir nusikaltėliai vieni kitų nematytų, be kita ko, duodant parodymus. Galiausiai priemonės, kuriomis užtikrinama, kad būtų išvengta su nusikalstama veika nesusijusių nereikalingų klausimų apie aukos asmeninį gyvenimą, pavyzdžiui, gauti klausimus per atstovą ir pan.¹²⁰.

Išskiriant nukentėjusiuosius ar liudytojus vaikus, tai šioje direktyvoje ypatingas dėmesys skiriamas šių proceso dalyvių teisių apsaugai – vaikams visais atvejais taikomos ne tik specialiosios priemonės, bet ir papildoma apsauga. Pavyzdžiui, vaikų apklausose naudojami garso ir vaizdo įrašai. Taip pat vaikui paskiriamas specialus atstovas, jeigu nėra galimybės jį atstovauti tėvams ir kitiems teisėtiems atstovams. Jeigu vaikui priklauso valstybės garantuojama teisinė pagalba, jis turi teisę į asmenines, konkrečiai jam, o ne jo atstovui, teikiamas teisines konsultacijas. Galima teigti, jog Aukų Direktyva nustato pamatines aukų teises keturiose pagrindinėse srityse: informacijos gavimo, dalyvavimo baudžiamajame procese, specializuotos pagalbos teikimo ir apsaugos priemonių taikymo¹²¹

Aukų Direktyvoje numatytos teisės yra ES valstybėms privalomi įpareigojimai, siekiant suderinti skirtingų valstybių narių teisės standartus. Valstybės narės per nustatytą terminą turėjo perkelti direktyvos nuostatas į nacionalinę teisinę sistemą, prireikus keičiant nacionalinius teisės aktus, kad šie derėtų su direktyvos įpareigojimais. Taip pat valstybėms narėms buvo paliekama tam tikra nuožiūros laisvė pasirenkant konkrečias priemones, kuriomis įgyvendinami direktyvos reikalavimai.

Vertinant šios Direktyvos nuostatų įtvirtinimą nacionaliniuose teisės aktuose, Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija parengė BPK pataisas, kurios 2016 m. sausio 8 d. buvo priimtos Lietuvos Respublikos Seime. Taigi, įsigaliojus 2016 m. kovo 1 d. pataisoms, nuo nusikalstamų veikų nukentėję asmenys įgis daugiau teisių. „*Nukentėjusieji gaus daugiau informacijos apie atliekamą ikiteisminį tyrimą, taip pat kiekvienu atveju bus vertinama, ar jis neturi specialių apsaugos poreikių, o iš įkalinimo įstaigos į laisvę išleidžiant nuteistąjį, nukentėjusiajam jo pageidavimu bus išaiškinta apie galimybę jam taikyti apsaugos priemones*“¹²².

¹²⁰ Žmogaus teisių stebėjimo institutas, *supra* note 33, p. 2.

¹²¹ *Ibid.*

¹²² Visuomenės teisinis švietimas. "Nuo nusikaltimų nukentėję žmonės turės daugiau teisių", žiūrėta 2016 03 01, <http://teisingumas.lt/nuo-nusikaltimu-nukenteje-zmones-tures-daugiau-teisiu/>

BPK papildytas 36² straipsniu, kuris reglamentuoja specialius apsaugos poreikius, siekiant identifikuoti asmens pažeidžiamumą baudžiamajame procese. Pagal šį straipsnį, specialūs apsaugos poreikiai yra asmeninių savybių, nusikalstamos veikos pobūdžio ar jos padarymo aplinkybių nulemti nukentėjusiojo poreikiai naudotis BPK nustatytais garantijomis, kad nukentėjusieji būtų apsaugoti nuo nusikalstamo poveikio, traumos ar kitų neigiamų padarinių. Kaip jau minėta anksčiau, būtinas aukų individualus specialių poreikių vertinimas. Todėl BPK papildytas 186¹ straipsniu, kuris reglamentuoja nukentėjusiųjų specialių apsaugos poreikių vertinimą. Pavyzdžiui, ne vėliau kaip pirmosios nukentėjusiojo apklausos metu ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras atlieka nukentėjusiojo specialių apsaugos poreikių vertinimą, kurio metu gali būti pasitelkiamas psichologas arba kiti specialių žinių ar įgūdžių turintys asmenys. Aiškinant nukentėjusių pažeidžiamumo vertinimą, Lietuvos Respublikos teisingumo ministras pažymėjo: „*Tokie asmenys būtų nuo seksualinių nusikaltimų, prekybos žmonėmis, nuo sunkių smurtinių nusikaltimų nukentėję ar kiti asmenys, kuriems reikalinga papildoma pagalba. Nukentėjusiojo poreikių vertinimą ne vėliau kaip pirmosios apklausos metu turės atlikti ikiteisminį tyrimą atliekantis asmuo, užpildydamas specialų klausimyną*“¹²³. Nukentėjusiojo specialių apsaugos poreikių vertinimo metu surinktus duomenis atsižvelgiama organizuojant baudžiamąjį procesą ir BPK nustatytais atvejais sprendžiant, ar nukentėjusiajam dėl jo pažeidžiamumo būtina taikyti vieną ar daugiau nustatytų garantijų. Taip pat prireikus gali būti atliekamas papildomas ar pakartotinis nukentėjusiojo specialių apsaugos poreikių vertinimas, kurį organizuoja arba atlieka prokuroras: ikiteisminio tyrimo metu savo iniciatyva arba ikiteisminio tyrimo teisėjo pavedimu, teismo proceso metu – teismo pavedimu. Būtina paminėti ir tai, jog atliekant šį vertinimą, gauti duomenys laikomi atskirai nuo bylos bei įtariamajam, kaltinamajam, nuteistajam ir jo gynėjui neleidžiama susipažinti su šiais duomenimis.

Remiantis Aukų Direktyva, nacionalinėje teisėje integruotos ne tik pažeidžiamo nukentėjusio papildomos teisės, bet ir tam tikri įpareigojimai ikiteisminio tyrimo institucijoms: „*Vertinimo metu nustatčius, kad nukentėjusysis turi specialių apsaugos poreikių, ikiteisminio tyrimo pareigūnas arba prokuroras privalės atitinkamai organizuoti baudžiamąjį procesą, pvz., siūlyti, kad nukentėjusysis būtų apklaustas tik vieną kartą ir tik ikiteisminio tyrimo teisėjo, jį apklausti naudojantis apklausos kambario priemonėmis, t. y. tiesiogiai nedalyvaujant įtariamajam, į apklausą kviesti dalyvauti psichologą, siūlyti, kad kartą jau apklaustas nukentėjusysis daugiau nebebūtų kviečiamas į apklausas, įskaitant bylos nagrinėjimą teisme, o*

¹²³ Visuomenės teisinis švietimas, *supra* note 122.

teisme būtų peržiūrimas jo apklausos garso ir vaizdo įrašas, ir pan."¹²⁴. Taip pat nukentėjusiajam tiek dalyvaujant baudžiamajame procese ar vėliau, turi būti išaiškinama apie galimybes jam taikyti papildomas apsaugos priemonės, tokias kaip fizinę apsaugą, gyvenamosios vietos pakeitimą ir pan. Nors Aukų Direktyva nenustatė, kokiomis konkrečiai priemonėmis ir būdais informacija turi būti teikiama, tačiau informavimo tikslas nėra tik formaliai išvardinti teises, bet jas išaiškinti taip, kad auka jas suprastų ir galėtų jomis naudotis baudžiamajame procese.

Didžioji dalis BPK pakeitimų yra susiję su organizacinėmis priemonėmis, kurios gali būti taikomos siekiant sumažinti baudžiamojo proceso traumuojantį poveikį nukentėjusiajam: neviešas bylos nagrinėjimas teisme bei lydinčio asmens dalyvavimas¹²⁵. Dėl neviešo bylos nagrinėjimo sprendžiama teismo proceso metu, todėl ikiteisminio tyrimo metu ši apsauga neskiriama, tačiau rekomenduotina imtis visų galimų priemonių, siekiant riboti informacijos apie ikiteisminio tyrimo eigą, aplinkybes, ypač susijusias su nukentėjusiojo asmenybe ir elgesiu, patekimą į viešumą. Taip pat baudžiamajame procese vertinama nukentėjusiojo galimybė be baimės dalyvauti procese. Jeigu pažeidžiamas nukentėjusysis bijo, rekomenduotina leisti procese dalyvauti nukentėjusįjį lydinčiam asmeniui. „Sprendžiant dėl lydinčio asmens dalyvavimo taikymo vertinamos nusikalstamos veikos aplinkybės, taip pat ar parinktas asmuo netrukdyt sėkmingam bylos tyrimui“¹²⁶. Siekiant suprasti baudžiamąjį procesą bei užtikrinti teises, pažeidžiamas nukentėjusysis, kuris nemoka lietuvių kalbos arba turi fizinę ar psichikos negalią ir jo atstovui užtikrinama teisė naudotis vertėjo paslaugomis¹²⁷. Pažeidžiamo nukentėjusiojo pageidavimu ši priemonė negali būti ribojama ir taikoma privalomai. „Užtikrinamas vertėjas gimtąja kalba arba kita nurodyta kalba, kurią moka nukentėjusysis“¹²⁸. Be to numatytos organizacinės priemonės susijusios su informavimu - pranešimai apie įtariamojo suėmimą, įtariamojo paleidimą į laisvę ar pabėgimą iš laisvės atėmimo vietos. Taip pat pranešimai apie teisės aktuose nustatytas galimas taikyti apsaugos priemonės ir jų skyrimo tvarką - rekomenduotina išaiškinti specialių apsaugos priemonių taikymo galimybes ir jų skyrimo tvarką kartu su nukentėjusiojo procesinėmis teisėmis¹²⁹.

¹²⁴Visuomenės teisinis švietimas, *supra* note 122.

¹²⁵PASTABA: BPK pakeista 9 straipsnio 3 dalis, kurioje numatyta, jog siekiant užtikrinti nukentėjusiojo specialius apsaugos poreikius, teisme byla gali būti nagrinėjama neviešai ir 5 dalyje numatyta, jog teismo posėdyje gali dalyvauti nukentėjusįjį lydintis asmuo.

¹²⁶Generalinio prokuroro rekomendacija dėl rekomendacijų dėl nukentėjusių specialių apsaugos poreikių vertinimo patvirtinimo I-63, žiūrėta 2016 03 02

<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/86bc22f0dfa611e58a92afc65dd68e97>

¹²⁷PASTABA: BPK 8 straipsnis papildytas 4 dalimi.

¹²⁸Generalinio prokuroro rekomendacija dėl rekomendacijų dėl nukentėjusių specialių apsaugos poreikių vertinimo patvirtinimo I-63, *op cit.*

¹²⁹PASTABA: BPK 128 straipsnio 1 dalies, 4 dalies, 214 straipsnio 3 dalies, ir 308 straipsnio 5 dalies pakeitimai.

Šiems proceso dalyviams turi būti užtikrinta teisė į teisinę pagalbą - atstovo pagal įstatymą ar įgaliotojo atstovo dalyvavimas baudžiamajame procese. BPK 53 straipsnis įtvirtina atstovo pagal įstatymą dalyvavimą – gali dalyvauti dėl visų nusikalstamų veikų, tiek nepilnamečių bylose, tiek neveikusių pilnamečių asmenų bylose, taip pat BPK 53 straipsnio 4 dalyje numatytų asmenų bylose. Įgaliotojo atstovo dalyvavimą procese numato BPK 55 straipsnio 4 dalis dėl nusikalstamų veikų žmogaus sveikatai, laisvei, seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui. Taip pat dėl nusikalstamų veikų vaikui ir šeimai ar dorovei bylose, kai be įgaliotojo atstovo pagalbos nukentėjusiojo nepilnamečio teisės ir teisėti interesai nebūtų tinkamai ginami. Taigi, įgaliotasis atstovas parenkamas įstatymo numatyta tvarka.

Kiti BPK pakeitimai susiję su nukentėjusiojo apklausos ypatumais, pavyzdžiui, BPK 185 straipsnis įtvirtina, kad kai būtina užtikrinti nukentėjusiojo specialius apsaugos poreikius, gali būti taikomos viena ar daugiau BPK 186 straipsnio nuostatų, kurios reglamentuoja nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo apklausas. Tai rodo, jog pažeidžiamiesiems nukentėjusiems gali būti taikomos tokios pat papildomos procesinės garantijos kaip ir vaikams, kurių pažeidžiamumas preziumuojamas. Taip pat nukentėjusįjį turėtų apklausti tos pačios lyties asmuo, kai šis proceso dalyvis yra nukentėjęs nuo nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui, smurto artimoje aplinkoje, prekybos žmonėmis, pelnydami iš kito asmens prostitucijos ir įtraukimo į prostituciją bylose ar bylose, susijusiose su diskriminavimu ar neapykanta dėl lyties¹³⁰. Atliekant apklausas tokio pobūdžio bylose pareigūnai gali specializuotis. O jei reikalinga pakartotinė apklausa, tas pats pareigūnas atlieka pakartotinę apklausą tik įvertinus, ar nukentėjusysis pakankamai pasitikėtų kitu pareigūnu, ar kito pareigūno atliekama pakartotinė apklausa papildomai nesukeltų psichologinės traumos nukentėjusiajam, o taip pat ar pateikiama informacija bus išsami¹³¹. Apklausos garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemonėmis gali būti atliekamos, kai įvertinus visas aplinkybes kyla grėsmė, kad tiesioginis dalyvavimas apklausoje traumotų ar psichologiškai žleistų nukentėjusįjį¹³². Suaugusiųjų apklausa vaikų apklausoms pritaikytose patalpose – taikomos, kai būtina užtikrinti nukentėjusiojo specialių poreikių apsaugą siekiant išvengti kontakto su įtariamuoju¹³³. Galiausiai, pažeidžiamas nukentėjusysis gali būti apklausiamas nedalyvaujant įtariamajam atvejais, kai įtariamojo dalyvavimas trukdytų jam duoti

Generalinio prokuroro rekomendacija dėl rekomendacijų dėl nukentėjusiųjų specialių apsaugos poreikių vertinimo patvirtinimo I-63,*supra* note 126.

¹³⁰*Ibid.*

¹³¹*Ibid.*

¹³²*Ibid.*

¹³³*Ibid.*

išsamius parodymus ir (ar) nukentėjusiajam kiltu emocinės traumos ar bauginimo grėsmė¹³⁴. Tačiau užtikrinant pažeidžiamo nukentėjusiojo apsaugą procese, šis draudimas negali riboti įtariamojo teisės užduoti šiam proceso dalyviui klausimus, siekiant teisingo baudžiamojo proceso. O išskiriant pažeidžiamus vaikus, tai reikia paminėti, jog BPK papildytas 27¹ straipsniu, kuriame įtvirtinta nepilnamečio apibrėžtis, o taip pat jei dėl fizinio asmens amžiaus kyla abejonių, ar jis yra pilnametis, jis laikomas nepilnamečiu iki jo amžiaus nustatymo. Šiam proceso dalyviui galioja tokios pat specialios apsaugos priemonės kaip ir pažeidžiamiesiems suaugusiesiems.

Taip pat siekiant patenkinti pažeidžiamų nukentėjusiųjų poreikį dėl žalos atlyginimo, tai BPK 44 straipsnio 10 dalis numato, jog kiekvienas nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo, turi teisę reikalauti, kad būtų nustatytas ir teisingai nubaustas nusikalstamą veiką padaręs asmuo, gauti dėl nusikalstamos veikos padarytos žalos atlyginimą, o įstatymų numatytais atvejais – ir kompensaciją iš nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondo, taip pat įstatymų nustatyta tvarka nemokamai gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą. Šiuo įstatymu išplėsta nukentėjusiojo asmens sąvoka ir praplėstas asmenų ratas, kurie gali gauti žalos atlyginimą - dabar prie nukentėjusiojo asmens apibrėžties priskiriami nuo nusikalstamos veikos mirusio fizinio asmens šeimos nariai ar artimieji giminaičiai, kurie dėl šio asmens mirties patyrė fizinę, turtinę ar neturtinę žalą.

Siekiant tinkamai įvertinti pažeidžiamų asmenų specialius apsaugos poreikius, tai Generalinio prokuroro rekomendacijose dėl nukentėjusiųjų specialių apsaugos poreikių vertinimo, numatyta speciali vertinimo tvarka. Pavyzdžiui, numatomas tam tikras terminas, per kurį turi būti įvertinami šio proceso dalyvio specialūs apsaugos poreikiai: „*pirminis specialių apsaugos poreikių vertinimas atliekamas per kuo trumpesnę laiką nuo pranešimo apie nusikalstamą veiką gavimo, bet ne vėliau kaip pirmos nukentėjusiojo apklausos metu*“¹³⁵. Atsižvelgiant į nukentėjusiojo amžių (vaikas ar pilnametis asmuo) pildomos nukentėjusiųjų specialių apsaugos poreikių vertinimo pažymos, atsižvelgiant į visus iki vertinimo momento surinktus duomenis iš visų galimų šaltinių. Šioje rekomendacijoje taip pat nustatyta, jog specialių poreikių vertinimas gali būti ir neatliekamas: „*<...> jei tokie nukentėjusiojo poreikiai buvo nustatyti kitais būdais – remiantis specialisto pažyma ar išvada, pakartotinės rizikos vertinimo išvada ar pan.*“¹³⁶. Taip pat rekomenduojami nukentėjusiojo pažeidžiamumo nustatymo vertinimo balai, kurie rodo žemą, vidutinę ir didelę riziką šiems asmenims patirti

¹³⁴Generalinio prokuroro rekomendacija dėl rekomendacijų dėl nukentėjusiųjų specialių apsaugos poreikių vertinimo patvirtinimo I-63,*supra* note 126.

¹³⁵ *Ibid.*

¹³⁶ *Ibid.*

baudžiamojo proceso ar kitą neigiamą poveikį. Atsižvelgiant į šiuos balus atitinkamai taikomos rekomenduotinos ir (ar) privalomos specialios apsaugos priemonės. Tai rodo siekį ne tik identifikuoti pažeidžiamą asmenį, bet ir tinkamai parinkti atitinkamas specialias apsaugos priemones, norint užtikrinti šio baudžiamojo proceso dalyvio teises ir interesus.

Kadangi BPK pakeitimai siejami tik su nukentėjusiųjų teisių apsaugos mechanizmu, todėl būtina atskirai apžvelgti ir pažeidžiamų liudytojų teisių apsaugos mechanizmą baudžiamajame procese. Štai Jungtinių Tautų konvencijoje prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą 24 straipsnis įtvirtina liudytojų apsaugą: „*kiekviena valstybė, šios Konvencijos Šalis, kiek leidžia jos galimybės, imasi tinkamų priemonių suteikti veiksmingą apsaugą nuo galimo keršto ar bauginimų liudytojams, baudžiamosiose bylose duodantiems parodymus dėl nusikaltimų, kuriems taikoma ši Konvencija, ir priverkus jų giminaičiams bei kitiems jiems artimiems žmonėms*“¹³⁷. Šiame straipsnyje numatyta, jog liudytojai gali būti perkelti į kitą vietovę ir jeigu reikia, riboti informacijos sklaidimą ar išvis neatskleisti jokios informacijos apie šių asmenų tapatybę ir buvimo vietą. Taip pat pažymima, jog turi būti priimtos tokios įrodinėjimo taisyklės, kurios leistų liudytojui duoti parodymus naudojant ryšių priemones – vaizdo ryšio priemones ar atitinkamas kitas priemones. Svarbiausia, jog šio liudytojo apsaugos priemonės nepažeistų kaltinamojo teisių į tinkamą teismo procesą.

Europos Bendrijų Komisijos dokumente dėl galimybės priimti ES liudytojų ir asmenų, bendradarbiaujančių su teisėsaugos institucijomis, apsaugos teisės aktus¹³⁸ teigiama, kad dažnai kaltinamieji bando įvairiais būdais – grasindami, įbaugindami ir kt., priversti liudytojus neduoti parodymų. Toks proceso dalyviams daromas neigiamas poveikis, dėl parodymų davimo, gali sąlygoti nesąžiningą baudžiamąjį procesą. Taip pat šiame dokumente pažymima: „*Kiekvienas asmuo turi pilietinę pareigą liudyti teisme, o kiekviena valstybė turi pareigą apsaugoti liudytojus nuo bet kokio bandymo juos paveikti*“¹³⁹. Viena iš pagrindinių baudžiamajame procese liudytojų saugumo užtikrinimo priemonių yra anonimiškumo instituto taikymas¹⁴⁰. Užtikrinant šį proceso dalyvių saugumą nuo neigiamo poveikio, kuris gali pasireikšti bauginimais, grasinimais ar kitais kaltinamojo bandymais paveikti proceso dalyvius, yra svarbus anonimiškumo instituto taikymo pagrindai bei dalinio anonimiškumo svarba.

Taigi, Europos Tarybos Ministrų rekomendacijose anonimiškumo institutas suprantamas kaip liudytojo tapatybės duomenų įslaptinimas, o pats įslaptinimas suprantamas

¹³⁷ „Jungtinių Tautų Konvencija prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą 51-1933“, *supra* note 66.

¹³⁸ Commission working document on the feasibility of EU legislation in the area of protection of witnesses and collaborators with justice COM/2007/0693, *supra* note 67.

¹³⁹ *Ibid.*

¹⁴⁰ Pastaba: anonimiškumo instituto nuostatos taikomos ir nukentėjusiajam baudžiamajame procese.

kaip duomenų neatskleidimas nei kaltinamajam, nei visuomenei¹⁴¹. R. Jurka, analizuodamas anonimiškumo sampratą pažymėjo, jog šis institutas skirtas ne tik kaip priemonė apsaugoti liudytoją nuo nusikalstamo poveikio, bet ir anonimiškumo dėka liudytojas gali jaustis saugus procese¹⁴². Saugumo jausmas liudytojui reikalingas tam, kad šio subjekto parodymai būtų patikimi ir kad būtų teisingai išaiškinta tiesa baudžiamojoje byloje.

Lietuvoje BPK atskiras skirsnis reglamentuoja anonimiškumo nuostatas, kurias gali prašyti taikyti nukentėjusiojo ar liudytojo procesinį statusą turintys baudžiamojo proceso dalyviai. Šios nuostatos yra skirtos ne tik norint apsaugoti liudytoją ar nukentėjusįjį nuo nusikalstamo poveikio, bet ir leidžia šiems proceso dalyviams jaustis saugiai procese, kuomet teismas nusprendžia bylą nagrinėti neviešai (BPK 9 str. 3 d.)¹⁴³. Siekiant teisingo baudžiamojo proceso, kiekvienam proceso dalyviui būtų užtikrinamos teisės - pagrįstai taikant anonimiškumo institutą, išlaikant balansą tarp liudytojo ar nukentėjusiojo, kuriems turi būti užtikrintas saugumo jausmas ir kaltinamojo teisė ginčyti jį kalinančius įrodymus.

Atsižvelgiant į BPK 199 straipsnį ir 199¹ straipsnį. anonimiškumas taikomas, kai nustatoma, kad parodymų davimas yra susijęs su realia grėsme nukentėjusiojo, liudytojo ar jų šeimos narių arba artimųjų giminaičių gyvybei, sveikatai, laisvei ar turtui, taip pat tarnybos, verslo ar kitiems teisėtiems interesams. Pagal šios normos prasmę įstatymas numato ne šiaip neapibrėžtą pavojų asmens saugumui, o BK numatytas nusikalstamas veikas: nužudymą, sveikatos sutrikdymą, išžaginimą, neteisėtą laisvės atėmimą, turto sunaikinimą ir kita. Anonimiškumo taikymo pagrindas, pagal BPK 199 straipsnio 1 dalį, atsiranda tada, kai yra duomenų apie realų pavojų nukentėjusiojo, liudytojo ar jų šeimos narių arba artimųjų giminaičių gyvybei, sveikatai, laisvei ar turtui, taip pat tarnybos, verslo ar kitiems teisėtiems interesams. Dalinio anonimiškumo pagal BPK 199¹ straipsnį taikymo pagrindo ypatybė yra ta, kad be sąlygų, numatytų BPK 199 straipsnyje, jis gali būti taikomas ir tais atvejais, kai tam tikrų liudytojo ar nukentėjusiojo duomenų atskleidimas gali turėti neigiamų padarinių, jų šeimos narių, artimųjų giminaičių teisėms ir teisėtiems interesams¹⁴⁴.

¹⁴¹Gintaras Goda., *supra* note 14, p. 7-17; Raimundas Jurka, S. Melničenko, Irma Randakevičienė. "Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamojo proceso srityje." Vilnius: Eugrimas.(2006):135, 137, 139–140; Recommendation No. Rec (2005) 9 On the protection of witnesses and collaborators of justice, prieiga per internetą: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:52007DC0693&qid=1417378866213&from=EN>

Deimantė Mikelėnaitė, *supra* note 87, p. 27.

¹⁴² Raimundas Jurka, "Anonimiškumas baudžiamajame procese: teoriniai pagrindai ir reglamentavimo problemos" iš *Petras Ancelis et. al. "Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai"*. Vilnius: Industrias, (2009): 264 – 274. Deimantė Mikelėnaitė, *supra* note 87, p. 27.

¹⁴³*Ibid.*, p. 262.

¹⁴⁴ Generalinio prokuroro rekomendacijos dėl anonimiškumo ir dalinio anonimiškumo nukentėjusiajam ar liudytojui suteikimo ir šio sprendimo procesinio įforminimo, 2014 m. Birželio 3 d., įsakymu Nr. I-114, prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=5a42e4c0ebdd11e3bb22becb572235f5>;

Anonimiškumo dalykas – įslaptinti asmens tapatybės duomenis, kurie pagal Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo¹⁴⁵ 2 straipsnio 1 dalį apibūdinami kaip bet kuri informacija, susijusi su fiziniu asmeniu – duomenų subjektu, kurio tapatybė yra žinoma arba gali būti tiesiogiai ar netiesiogiai nustatyta pasinaudojant tokiais duomenimis kaip asmens kodas, vienas arba keli asmeniui būdingi fizinio, fiziologinio, psichologinio, kultūrinio, ekonominio ar socialinio pobūdžio požymiai. Dar prieš keletą metų egzistavo anonimiškumo apimties problema – seniau BPK buvo įtvirtintas absoliutaus anonimiškumo modelis, kuris nebuvo pakankamas, siekiant užtikrinti proceso dalyvių teisių ir interesų apsaugą bei tuo pat metu užtikrinti, kad pats baudžiamasis procesas būtų greitas, lankstus ir ekonomiškasis¹⁴⁶. Dėl šios priežasties buvo siekiama, jog anonimiškumo institutas baudžiamajame procese savo forma būtų lankstesnis – reikėjo įstatyme numatyti galimybę įslaptinti ne vien tik absoliučiai visus asmens tapatybę nurodančius duomenis, bet ir tik dalį jų¹⁴⁷. Todėl BPK buvo papildytas dalinio anonimiškumo straipsniu (BPK 199¹ str.), dėl kurio buvo siekiama teisingesnio, sąžiningesnio proceso, pažeidžiamų baudžiamojo proceso dalyvių atžvilgiu. R. Jurka ypatingai daug analizavo šio dalinio (santykinio) anonimiškumo taikymo svarbą¹⁴⁸.

Baudžiamojo proceso dalyviams anonimiškumas taikomas tada, kai vyksta procesas dėl sunkaus, apysunkio ar labai sunkus nusikaltimo, tada yra didelė tikimybė, kad gresia realus pavojus liudytojui ar nukentėjusiajam. Tačiau iškyla problema, kai pasikeičia aplinkybės ir ikiteisminio tyrimo metu kaltinimas yra pakeičiamas į kitą – lengvesnį kaltinimą, pavyzdžiui, byloje dėl apysunkio nusikaltimo, kurioje dalyvauja liudytojas, kuriam taikomas anonimiškumas, kaltinimas perkvalifikuojamas kaip dėl nesunkaus nusikaltimo¹⁴⁹. BPK nenumato anonimiškumo taikymo dėl nesunkaus nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo, todėl tai būtų pagrindas naikinti anonimiškumą. Tada liudytojo tapatybės duomenys yra išslaptinami, bet tas grėsmės faktas liudytojo gyvybei, sveikatai ar turtui, nebūtinai yra išnykęs¹⁵⁰.

BPK 199¹ straipsnyje numatyta, jog dalinis anonimiškumas gali būti taikomas ir kitais atvejais - kai yra duomenų, kad tam tikrų liudytojo ar nukentėjusiojo duomenų atskleidimas gali turėti neigiamų padarinių ir kt. Tačiau BPK nenumato, jog dalinio anonimiškumo taikymas, esant BPK 199¹ straipsnio formuluotėje „taip pat kitais atvejais“ galimas, kai yra nesunkus

Deimantė Mikelėnaitė, *supra* note 87, p. 27.

¹⁴⁵ „Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas“, *Valstybės žinios* 15-597, (2003).

¹⁴⁶ Raimundas Jurka, *supra* note 124, p. 283. Deimantė Mikelėnaitė, *op cit.*, 28-29.

¹⁴⁷ *Ibid.*

¹⁴⁸ Raimundas Jurka, "Liudytojas ir jo procesiniai interesai baudžiamajame procese", (Registūrų Centras, Vilnius, 2009): 172-185; Raimundas Jurka, *supra* note 124, p. 264 – 274 ir kt.

¹⁴⁹ Raimundas Jurka, "Teisiniai liudytojų apsaugos aspektai," *Jurisprudencija* 49 (41), (2003): 105-112; Raimundas Jurka, "Liudytojas ir jo procesiniai interesai baudžiamajame procese", (Registūrų Centras, Vilnius, 2009): 180-185. Deimantė Mikelėnaitė, *op cit.*, 28-29.

¹⁵⁰ Raimundas Jurka, *supra* note 124, p. 264 – 274. Deimantė Mikelėnaitė, *supra* note 87, p. 27-29.

nusikaltimas ar baudžiamasis nusižengimas. O taip pat generalinio prokuroro rekomendacijoje dėl anonimiškumo ir dalinio anonimiškumo nukentėjusiajam ar liudytojui suteikimo ir šio sprendimo procesinio įforminimo teigiama, jog laikantis specialios tvarkos (reikalinga specialiosios ekspertų komisijos išvada dėl tokio nukentėjusiojo ar liudytojo asmens tapatybę nurodančių duomenų išslaptinimo) vienas iš pagrindų naikinti anonimiškumą ar dalinį anonimiškumą, kai išnyksta šios teisinės apsaugos priemonės taikymo pagrindai: „*Jei ikiteisminio tyrimo metu įtariamojo veika perkvalifikuojama ir jis nėra įtariamasis apysunkio, sunkaus ar labai sunkaus nusikaltimo padarymu, t. y. nėra BPK 199 straipsnio 1 dalies 3 punkte numatyto anonimiškumo taikymo pagrindo, gali būti sprendžiama dėl anonimiškumo ar dalinio anonimiškumo taikymo nukentėjusiajam ar liudytojui panaikinimo*“¹⁵¹. Iš to matyti, jog tiek absoliutaus, tiek dalinio anonimiškumo taikymui, pagrindai yra vienodi – turi būti BPK 199 straipsnyje numatyti pagrindai. Todėl, jei perkvalifikavus kaltinimą, pavyzdžiui, iš apysunkio į nesunkų nusikaltimą, absoliutus ir dalinis anonimiškumas bet koku atveju naikintinas, net jei realaus pavojaus faktas liudytojui ar nukentėjusiajam išlieka. Todėl reikėtų toliau taikyti anonimiškumo institutą, nepaisant kaltinimo pakeitimo lengvesniu (išnykus BPK 199 str. pagrindams), o tiksliau – toliau taikyti dalinį anonimiškumą. Juk pagal BPK, jo taikymas ir yra skirtas, kai yra „kiti atvejai“, kuomet būtina užtikrinti proceso dalyvių saugumą. Taip pat R. Jurka pažymėjo, jog išslaptinimas tik dalies liudytojo duomenų, o ne pats liudytojo asmuo, papildo kaltinamojo teisės tiesiogiai užduoti klausimus anonimiam liudytojui suvaržymą ir taip išlaiko pusiausvyrą tarp liudytojo teisės į saugumą bei kaltinamojo teisės į tinkamą procesą įgyvendinimą¹⁵². Taip proceso dalyvių teisės ir apsaugos garantijos būtų išsaugotos, patys proceso dalyviai jaustųsi saugiau ir taip būtų užtikrinamas teisingas baudžiamasis procesas.

Išanalizavus pažeidžiamų nukentėjusiųjų ir liudytojų teisių apsaugos mechanizmą baudžiamajame procese, galima teigti, jog Aukų Direktyvoje yra nustatytos pamatinės šių proceso dalyvių teises keturiose pagrindinėse srityse: informacijos gavimo, dalyvavimo baudžiamajame procese, specializuotos pagalbos teikimo bei apsaugos priemonių taikymo. Išskiriant nukentėjusiuosius ar liudytojus vaikus, tai šioje direktyvoje ypatingas dėmesys skiriamas šių proceso dalyvių teisių apsaugai – vaikams visais atvejais taikomos ne tik specialiosios priemonės, bet ir papildoma apsauga. Nors Aukų Direktyvoje numatytas pažeidžiamų asmenų teisių apsaugos mechanizmas yra ES valstybėms narėms privalomi įpareigojimai, tačiau valstybėms narėms paliekama tam tikra nuožiūros laisvė pasirenkant konkrečias priemones, kuriomis įgyvendinami direktyvos reikalavimai. Išanalizavus šios

¹⁵¹ Generalinio prokuroro rekomendacijos dėl anonimiškumo ir dalinio anonimiškumo nukentėjusiajam ar liudytojui suteikimo ir šio sprendimo procesinio įforminimo, I-114, *supra* note 144. Deimantė Mikelėnaitė, *op cit.*,27-29.

¹⁵² Raimundas Jurka, *supra* note 124, p. 269-270. Deimantė Mikelėnaitė, *op cit.*,27-29.

direktyvos nuostatų integravimą nacionalinėje teisėje, tai didžioji dalis BPK pakeitimų yra susiję su pažeidžiamų nukentėjusiųjų teisių apsaugos organizacinėmis priemonėmis, kurios gali būti taikomos siekiant sumažinti baudžiamojo proceso ar kitą traumuojantį poveikį. Kadangi BPK pakeitimai siejami tik su nukentėjusiųjų teisių apsaugos mechanizmu, todėl liudytojų apsaugos mechanizmas reglamentuojamas atskirai. Viena iš pagrindinių priemonių, užtikrinančių liudytojų saugumą procese yra anonimiškumo institutas. Įvertinus anonimiškumo instituto reglamentavimą, galima teigti, kad anonimiškumo nuostatos yra skirtos ne tik norint apsaugoti liudytoją ar nukentėjusįjį nuo galimo neigiamo poveikio, bet ir leisti šiems proceso dalyviams jaustis saugiai procese. Taip pat dalinio anonimiškumo taikymas ypatingai yra svarbus perkvalifikuojant sunkesnę nusikaltimą į lengvesnę. Taigi, nukentėjusiųjų ir liudytojų teisių apsaugos reglamentavimas yra pakankamas, siekiant užtikrinti teisingą baudžiamąjį procesą šių proceso dalyvių atžvilgiu.

2.2. Pažeidžiamų įtariamųjų, kaltinamųjų teisių apsaugos mechanizmo elementai

Įtariamųjų, kaltinamųjų pažeidžiamumas siejamas su amžiaus kriterijumi, fizine ar psichikos negalia bei su veiksmingu dalyvavimu baudžiamajame procese. Toks pažeidžiamas įtariamasis ar kaltinamasis negali suprasti proceso ir (ar) veiksmingai jame dalyvauti. Kai pažeidžiamumas siejamas su veiksmingu dalyvavimu baudžiamajame procese, išskiriami atvejai, kai įtariamasis ar kaltinamasis gali suprasti bylos nagrinėjimą, tačiau negali veiksmingai jame dalyvauti. Siekiant užtikrinti šių proceso dalyvių veiksmingą dalyvavimą baudžiamajame procese, itin didelę reikšmę įgija teisių apsauga. Todėl norint užtikrinti pažeidžiamų įtariamųjų, kaltinamųjų teisės į teisingą teismą, reikia analizuoti šių pažeidžiamų proceso dalyvių teisių apsaugos mechanizmą baudžiamajame procese.

Atsižvelgiant į ES atliktus tyrimų rezultatus, tai daugelyje valstybių narių teisės aktuose įtvirtintos pažeidžiamų įtariamųjų ir kaltinamųjų apsaugos priemonės yra labai skirtingos¹⁵³. Nors Stokholmo programoje pažymima, jog įtariamųjų ir kaltinamųjų teisių apsauga baudžiamuosiuose procesuose yra viena iš pagrindinių ES vertybių, kuri yra labai svarbi siekiant išlaikyti valstybių narių tarpusavio pasitikėjimą ir visuomenės pasitikėjimą ES¹⁵⁴. Tačiau dėl pažeidžiamų įtariamųjų, kaltinamųjų specialios teisių apsaugos Europos Komisija pažymi: „*ES priimtose procesinių teisių apsaugos priemonės nesuteikia pakankamai garantijų, kad*

¹⁵³ The practical operation of safeguards for vulnerable suspects and defendants in European Union Member States. Fair Trials International,(2012), žiūrėta 2016 02 03

<https://www.fairtrials.org/wp-content/uploads/2012/09/Vulnerable-suspects-reportFINAL.pdf>

¹⁵⁴ The Stockholm Programme 2010/C 115/01, *supra* note 22.

pažeidžiami asmenys galėtų veiksmingai naudotis savo teisėmis. Nors šiomis priemonėmis ir numatoma tam tikra visų įtariamųjų ir kaltinamųjų apsauga, jose neatsižvelgiama į specialiąsias įtariamų ir kaltinamų pažeidžiamų asmenų reikmes, kylančias įvairiais baudžiamojo proceso etapais (pvz., tinkamo jų pažeidžiamumo įvertinimo mechanizmo, privalomai skiriamo advokato, medicininės pagalbos, specialaus teisėsaugos institucijų pareigūnų ir teisėjų mokymo ir pan.)¹⁵⁵. Ypač tai aktualu dėl to, jog visoje ES patraukiamų baudžiamojon atsakomybėn vaikų yra maždaug 12% visų baudžiamojon atsakomybėn patraukiamų ES gyventojų. Taip pat pažeidžiamų suaugusiųjų - apie 8% visų baudžiamojon atsakomybėn patraukiamų gyventojų turi tam tikrą negalią dėl kurių jie negali visapusiškai veiksmingai dalyvauti baudžiamajame procese¹⁵⁶. Šiems proceso dalyviams turi būti taikomos specialios apsaugos priemonės, tačiau šios priemonės nėra nuosekliai ir tinkamai taikomos praktikoje¹⁵⁷. Dažniausiai problemos kyla dėl to, jog pareigūnams trūksta specialių žinių apie asmens sveikatos sutrikimus, psichologinės būsenos vertinimo problemos siekiant nustatyti įtariamojo ar kaltinamojo pažeidžiamumą, būtinosios medicinos pagalbos teikimo vėlavimai, nesuderinta asmens pažeidžiamumo apibrėžtis teisės aktuose ir kt. Todėl šiems proceso dalyviams specialios apsaugos priemonės nėra pakankamai užtikrinamos ir įtariamųjų ir kaltinamųjų teisės baudžiamajame procese dažnai pažeidžiamos.

Pažeidžiamų įtariamųjų ir kaltinamųjų teisių apsaugą reglamentuojančių teisės aktų nėra gausu. Vienas iš pagrindinių Europos Komisijos dokumentų, skirtų pažeidžiamų įtariamųjų, kaltinamųjų teisių apsaugai - Europos Komisijos rekomendacija dėl procesinių garantijų pažeidžiamiesiems asmenims, įtariamiesiems ar kaltinamiesiems baudžiamosiose bylose (toliau – ir Įtariamųjų, kaltinamųjų rekomendacija). Šioje rekomendacijoje yra išskirtos įtariamųjų, kaltinamųjų procesinės teisės, kurios turėtų būti taikomos atsižvelgiant į jų interesus ir į jų gebėjimą suprasti baudžiamąjį procesą ir veiksmingai jame dalyvauti. Dėl šių specialių teisių taikomumo pažymima, jog turėtų būti taikomos nuo to momento, kai jiems pareiškiami įtarimai padarius nusikalstamą veiką ir turėtų galioti iki proceso pabaigos¹⁵⁸. Taigi, analizuojant pažeidžiamų įtariamųjų, kaltinamųjų teisių apsaugos mechanizmą, reikia išskirti šių asmenų pagrindines teises, kurias būtina užtikrinti, siekiant teisingo baudžiamojo proceso. Šios pažeidžiamų įtariamųjų, kaltinamųjų specialios procesines teises išskiriamos rekomendacijos 3 skirsnyje: (a) nediskriminavimas; (b) pažeidžiamumo prezumpcija; (c) teisė į informaciją; (d)

¹⁵⁵ Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on procedural safeguards for children suspected or accused in criminal proceedings COM/2013/0822, *supra* note 5.

¹⁵⁶ *Ibid.*

¹⁵⁷ The practical operation of safeguards for vulnerable suspects and defendants in European Union Member States, *supra* note 153.

¹⁵⁸ European Commission Recommendation 2013/C 378/02, *supra* note 4.

teisė į advokatą; (e) teisė į medicininę pagalbą; (f) apklausos įrašai; (g) laisvės apribojimai; (h) teisė į privatumą; (i) Su Europos arešto orderio vykdymu susijusios procedūros; (j) mokymai¹⁵⁹. Šios teisės įpareigoja ES valstybes nares imtis atitinkamų priemonių, jog būtų užtikrintas pažeidžiamų įtariamųjų, kaltinamųjų teisė į teisingą teisinį procesą.

Analizuojant šias teises, pirmiausia reikia aptarti pažeidžiamų asmenų diskriminacijos negalimumą. Pažeidžiami asmenys, besinaudojantys rekomendacijoje nurodytomis procesinėmis teisėmis, negali būti diskriminuojami pagal nacionalinę teisę. Šios suteiktos procesinės teisės, atsižvelgiant į jų pažeidžiamumo pobūdį ir laipsnį, turėtų būti gerbiamos viso baudžiamojo proceso metu. Taip pat valstybėms narėms rekomenduotina numatyti pažeidžiamumo prezumpciją asmenims, turintiems rimtų psichologinių, protinių, fizinių ar jutimo sutrikimų, arba asmenims, sergantiems psichikos ligomis ar kognityvinių sutrikimų, kurie trukdo jiems suprasti baudžiamąjį procesą ir veiksmingai jame dalyvauti. Kaip jau minėta, ES baudžiamojoje justicijoje įsitvirtino požiūris, jog vaikai yra vienintelė kategorija, kurios pažeidžiamumas yra preziumuojamas, todėl jiems turi būti užtikrinamas saugumas procese, taikant specialias apsaugos priemones bei itin ginami baudžiamojo proceso metu. Tačiau suaugusiųjų įtariamųjų, kaltinamųjų padėtis kitokia, šių proceso dalyvių pažeidžiamumo apibrėžties nėra įtvirtinta teisės aktuose, todėl ir pažeidžiamumo nustatymas yra komplikuoatas.

Kita itin svarbi įtariamųjų, kaltinamųjų teisė – būti informuotam. Rekomendacijoje pažymima, jog paprašius, pažeidžiamiesiems asmenims turėtų būti pateikiama jiems priimtinos formos informacija apie jų procesines teises: „Pažeidžiami asmenys ir prirėikus jų teisinis atstovas ar kitas tinkamas suaugusysis turėtų būti informuoti apie šioje rekomendacijoje nurodytas specialiąsias procesines teises, visų pirma susijusias su teise į informaciją, teise į medicininę pagalbą, teise į advokatą, teise į privatumą ir, prirėikus, teises, susijusias su ikiteisminiu sulaiikymu“¹⁶⁰. Dėl įtariamojo, kaltinamojo teisės į informaciją susijusi su Stokholmo programos veiksmų plano B priemonė, kuria nustatomi bendri minimalūs standartai, taikytini informacijai apie teises ir kaltinimus, kuri turi būti pateikta įtariamiesiems arba kaltinamiesiems įvykdžius nusikalstamą veiką. Įgyvendinant B priemonę, Europos Komisija priėmė 2012 m. ES direktyvą dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese (toliau – ir Informacijos Direktyva). Ši direktyva grindžiama Chartijos 6, 47 ir 48 straipsniuose, nustatytais teisėmis, remiantis EŽTK 5 ir 6 straipsniais¹⁶¹. Taigi, Informacijos direktyva užtikrina įtariamojo teisę gauti informaciją apie pagrindines savo procesines bei gynybos teises ir žinoti kuo yra įtariamasis. Taip pat

¹⁵⁹ European Commission Recommendation 2013/C 378/02, *supra* note 4.

¹⁶⁰ *Ibid.*

¹⁶¹“Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/13/ES 2012 m. gegužės 22 d. dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese,“ prieiga per internetą:
<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32012L0013&from=LT>

įtariamasis ar jo advokatas, su tam tikromis išimtimis, turi teisę susipažinti su bylos medžiaga¹⁶². Kalbant apie pažeidžiamus įtariamuosius, kaltinamuosius, tai Informacijos Direktyvos 3 straipsnio 2 dalis numato, jog ES valstybės narės turi užtikrinti, kad informacija (teisė turėti advokatą, gauti nemokamas teisinės konsultacijas, teisė būti informuotam apie kaltinimus pagal EŽTK 6 straipsnį, teisė į vertimą žodžiu ir raštu bei teisė tylėti) būtų teikiama žodžiu arba raštu paprasta ir lengvai suprantama kalba, atsižvelgiant į specialius pažeidžiamų įtariamųjų arba kaltinamųjų poreikius¹⁶³. Galima teigti, jog ši direktyva įtvirtina imperatyvą atsižvelgti į pažeidžiamus įtariamuosius, kaltinamuosius, siekiant užtikrinti šių proceso dalyvių teisę į teisingą teismą.

Viena iš svarbiausių pažeidžiamų įtariamųjų, kaltinamųjų rekomendacijoje įtvirtintų teisių yra teisė į advokatą. Rekomendacijoje pažymima, jog jei pažeidžiamas įtariamasis ar kaltinamasis nesugeba veiksmingai dalyvauti - suprasti ir sekti baudžiamąjį procesą, jam neturėtų būti suteikiama galimybė atsisakyti teisės į advokatą, kaip nustatyta Europos Komisijos Direktyvoje dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui (toliau – ir Teisės turėti advokatą direktyva)¹⁶⁴. Ši direktyva turėtų būti įgyvendinama atsižvelgiant į Informacijos Direktyvos nuostatą, jog įtariamieji, kaltinamieji būtų nedelsiant informuojami apie teisę turėti advokatą, o suimtiems ar sulaikomiems įtariamiesiems ar kaltinamiesiems, nedelsiant įteikiamas raštiškas pranešimas apie teises, kuriame pateikiama informacija apie teisę turėti advokatą¹⁶⁵. Ši direktyva įgyvendinta pagal Stokholmo programos veiksmų plano C priemonę - teise į teisinės konsultacijas ir teisinę pagalbą. Direktyvoje nustatytas pareigos rūpintis įtariamaisiais arba kaltinamaisiais, esančiais potencialiai nepalankioje padėtyje imperatyvas: „*prokuratūra, teisėsaugos ir teisminės institucijos turėtų tiems asmenims sudaryti palankias sąlygas veiksmingai pasinaudoti šioje direktyvoje numatytomis teisėmis, pavyzdžiui, atsižvelgdamos į visus galimus pažeidžiamumo veiksnius, kurie daro poveikį asmenų naudojimuisi teise turėti advokatą ir teise reikalauti, kad po laisvės atėmimo būtų informuota trečioji šalis, taip pat imdamosi tinkamų veiksmų siekiant užtikrinti, kad tos teisės būtų garantuojamos*“¹⁶⁶. Tai yra tinkamo teisingumo vykdymo prielaida, kurią ES valstybės narės turi užtikrinti šiems proceso dalyviams. Teisės turėti advokatą direktyva numato įtariamojo teisę turėti advokatą (gynėją)

¹⁶²Žmogaus teisių apžvalga: 2013-2014. "Teisės į teisingą teismą, Įtariamųjų teisės," žiūrėta 2016 03 05, <http://pasidomek.lt/lt/i-itariamuju-teises->

¹⁶³ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/13/ES, *supra* note 161.

¹⁶⁴ European Commission Recommendation 2013/C 378/02, *op cit*.

¹⁶⁵ "Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2013/48/ES 2013 m. spalio 22 d. dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir Europos arešto orderio vykdymo procedūroms ir dėl teisės reikalauti, kad po laisvės atėmimo būtų informuota trečioji šalis, ir teisės susisiekti su trečiaisiais asmenimis ir konsulinėmis įstaigomis laisvės atėmimo metu," prieiga per internetą:

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013L0048&from=LT>

¹⁶⁶ *Ibid*.

nedelsiant nuo jo sulaikymo arba prieš pirmąją apklausą, priklausomai nuo to, kas įvyksta pirma. Ši teisė apima teisę ne tik susitikti ir bendrauti su advokatu bet ir advokato teisę aktyviai dalyvauti įtariamąjo apklausose ir kituose procesiniuose veiksmuose¹⁶⁷. Šios direktyvos 13 straipsnis įtvirtina, jog valstybės narės, taikant šią direktyvą, turi atsižvelgti į specialiuosius pažeidžiamų įtariamųjų ir kaltinamųjų poreikius¹⁶⁸. Tačiau atsižvelgiant į pažeidžiamų įtariamųjų ir kaltinamųjų rekomendaciją, šiems asmenims neturėtų būti suteikiama galimybė atsisakyti teisės į advokatą, o Teisės į advokatą direktyvos 9 straipsnis numato galimybę atsisakyti šios teisės. Tai rodo, jog pažeidžiamiesiems asmenims nėra užtikrinamas veiksmingas dalyvavimas baudžiamajame procese.

Taip pat šioje direktyvoje išskiriama įtariamųjų, kaltinamųjų teisė turėti advokatą vykstant Europos arešto orderio vykdymo procedūroms. Atsižvelgiant į tai, ši direktyva iš dalies įtvirtina įtariamųjų ir kaltinamųjų rekomendacijoje numatytą teisę, susijusią su Europos arešto orderio vykdymo procedūromis. Remiantis įtariamųjų, kaltinamųjų rekomendacija, Europos arešto orderio vykdymo procedūros įpareigoja ES valstybes nares užtikrinti, kad pažeidžiamas asmuo, kurio atžvilgiu atliekamos šios procedūros, suėmimo metu galėtų naudotis specialiosiomis procesinėmis teisėmis¹⁶⁹. Nors Teisė turėti advokatą direktyva numato šią teisę vykstant Europos arešto orderio vykdymo procedūroms, tačiau nenumato kitų specialių procesinių teisių pažeidžiamiesiems asmenims. Galima daryti išvadą, jog ši direktyva nepakankamai užtikrina pažeidžiamiesiems įtariamiesiems ir kaltinamiesiems specialių apsaugos priemonių taikymą bei patį tinkamą, teisingą baudžiamąjį procesą.

Kitos įtariamųjų, kaltinamųjų rekomendacijoje numatytos teisės taip pat nėra įtvirtintos ES lygmeniu. Šios teisės ES valstybėms narėms yra tik rekomendacinio pobūdžio, pavyzdžiui, teisė į medicininę pagalbą - jei pažeidžiamų įtariamųjų ar kaltinamųjų laisvė apribota, jiems turėtų būti suteikta galimybė gauti reguliarią medicininę pagalbą viso baudžiamojo proceso metu. Taip pat valstybės narės turėtų imtis veiksmų, kad užtikrintų jog pažeidžiamų asmenų laisvės apribojimas iki kaltinamojo nuosprendžio priėmimo būtų taikomas tik kraštutiniu atveju, būtų proporcingas ir vykėtų šių asmenų reikmėms pritaikytomis sąlygomis. Turi būti sudarytos tinkamos sąlygos, atsižvelgiant į jų specifines reikmes. Ikiteisminiame tyrime turėtų būti daromi apklausų garso ir vaizdo įrašai¹⁷⁰. Galiausiai rekomendacijoje numatyti įpareigojimai kompetentingoms institucijoms, kurios turėtų imtis priemonių, kad viso baudžiamojo proceso

¹⁶⁷ Žmogaus teisių apžvalga: 2013- 2014, *supra* note 162.

¹⁶⁸ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2013/48/ES 2013, *supra* note 165.

¹⁶⁹ European Commission Recommendation 2013/C 378/02, *supra* note 4.

¹⁷⁰ *Ibid.*

metu būtų apsaugotas pažeidžiamų asmenų privatumas bei patys teisėsaugos ar teisminių institucijų pareigūnai, dalyvaujantys tokio pobūdžio bylose, turėtų būti specialiai mokomi¹⁷¹.

Analizuojant pažeidžiamų įtariamųjų ir kaltinamųjų teisių apsaugos mechanizmą, reikia išskirti vaikus. Pažeidžiamiesiems vaikams taip pat taikoma Europos Komisijos rekomendacija dėl procesinių garantijų pažeidžiamiesiems asmenims, įtariamiesiems ar kaltinamiesiems baudžiamosiose bylose, kuria siekiama sustiprinti visų įtariamųjų ar kaltinamųjų procesines teises. Taigi šioje rekomendacijoje išskiriamas amžiaus kriterijus, dėl kurio vaikas negali suprasti baudžiamojo proceso ar veiksmingai jame dalyvauti. Galima teigti, jog nors įtariamųjų, kaltinamųjų vaikų pažeidžiamumas preziumuojamas, tačiau ES lygmeniu nėra pakankamai užtikrinamos specialios apsaugos priemonės šiems proceso dalyviams. Įtariamiesiems ir kaltinamiesiems vaikams, kaip ir suaugusiesiems, specialios apsaugos teisės yra tik rekomendacinio pobūdžio, todėl ES lygmeniu būtina reglamentuoti teisių apsaugą šiems proceso dalyviams, siekiant įgyvendinti Stokholmo programos veiksmų plane numatytą E priemonę.

Kitą vertus, Europos Komisijos pateiktame pasiūlyme dėl procesinių garantijų baudžiamosiose bylose įtariamiesiems ar kaltinamiesiems vaikams direktyvos įtvirtinimo, nustatytos specialios būtiniausios taisyklės, susijusios su baudžiamosiose bylose įtariamų ar kaltinamų vaikų teisėmis.¹⁷² Šios direktyvos pasiūlyme numatomos visos specialios apsaugos priemonės, kurios nustatytos įtariamųjų ir kaltinamųjų rekomendacijoje: vaiko teisė į informaciją (atsižvelgiant į Informacijos Direktyvos nuostatas), privaloma teisė į advokatą (atsižvelgiant į Teisės turėti advokatą direktyvos nuostatas), teisė į sveikatos patikrinimą (bendros fizinės ir psichinės būklės įvertinimas dėl pajėgumo dalyvauti procese), vaikų apklausos (turi būti daromi garso bei vaizdo įrašai). Suteikiamos tam tikros alternatyvios priemonės, teisės į specialias sąlygas laisvės apribojimo metu, teisė į privatumo apsaugą ir kt.¹⁷³ Taip pat Europos Komisija, aiškindama šios direktyvos priėmimo reikšmę teigė, jog pagal Stokholmo programą priimtomis priemonėmis kol kas neužtikrinama bendra vaikų ir pažeidžiamų suaugusiųjų apsauga: „*Iš tiesų, Stokholmo programoje ir su ja susijusiame Komisijos veiksmų plane aiškiai numatyta, kad reikia priimti konkrečią priemonę, kuri užtikrintų pažeidžiamiesiems asmenims taikytinas bendras būtiniausias taisykles ir kitas procesinių teisių apsaugos priemones. Be tokios priemonės įtariamųjų ir kaltinamųjų apsauga baudžiamajame procese būtų nepakankama, ir nepavyktų iki galo pasiekti Stokholmo programos ir Procesinių teisių veiksmų plano tikslų*“¹⁷⁴. Todėl galima daryti išvadą, jog ES lygmeniu pažeidžiamų įtariamųjų ir kaltinamųjų teisių apsaugos

¹⁷¹ European Commission Recommendation 2013/C 378/02, *supra* note 4.

¹⁷² Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on procedural safeguards for children suspected or accused in criminal proceedings COM/2013/0822, *supra* note 5.

¹⁷³ *Ibid.*

¹⁷⁴ *Ibid.*

mechanizmas nėra pakankamai užtikrintas, todėl tai kelia grėsmę esminioms teisės į teisingą baudžiamąjį procesą pažeidimams.

Vertinant šių proceso dalyvių teisių apsaugos reglamentavimą Lietuvoje, tai galima teigti, jog BPK yra numatytos tam tikros specialios apsaugos priemonės pažeidžiamiesiems ir kaltinamiesiems. Svarbiausi BPK teisių apsaugos mechanizmo elementai: atstovavimas, privaloma gynyba, specifinės proceso veiksmų atlikimo taisyklės, viešumo principo ribojimai, specialistų dalyvavimas procese, speciali kardomųjų priemonių ir procesinės prievartos priemonių taikymo tvarka, specifinių baudžiamojo proceso teisenų įtvirtinimas¹⁷⁵.

Analizuojant teisių apsaugos mechanizmo elementus nacionalinėje teisėje, tai reikia pažymėti, jog BPK 53 straipsnio 4 dalis numato, jog atstovo pagal įstatymą teisėmis procese gali būti leidžiama dalyvauti asmens, kuris nustatyta tvarka nėra pripažintas neveiksniu, tačiau dėl senatvės, neįgalumo, ligos ar kitų svarbių priežasčių negali tinkamai pasinaudoti įstatymų suteiktomis teisėmis, šeimos nariui ar artimajam giminaičiui, pateikusiam rašytinį ar žodinį prašymą. Taigi BPK išplėsti atvejai, kada artimieji giminaičiai ar šeimos nariai galėtų atstovauti pažeidžiamus proceso dalyvius. Kitas svarbus aspektas įtvirtintas BPK – privaloma gynyba. Štai BPK 51 straipsnio 2 dalis numato būtiną gynėjo dalyvavimą, nagrinėjant neregijų, kurčių, nebylių ir kitų asmenų, dėl fizinių ar psichinių trūkumų negalinčių pasinaudoti savo teise į gynybą, bylas. Ši nuostata išskiria atvejus kuomet įtariamasis (kaltinamasis) sugeba teisingai suvokti reikšmingas bylai aplinkybes ir duoti dėl jų parodymus, tačiau būtent dėl pažeidžiamumo nesugeba savarankiškai ginti savo teisių ir teisėtų interesų. Todėl toks asmuo yra ribotai procesiškai veiksnus¹⁷⁶, kuriam yra būtinas gynėjo dalyvavimas. Būtiną gynėjo dalyvavimą galima traktuoti kaip teisės į teisingą teismą prielaida pažeidžiamų asmenų bylose. Siekiant užtikrinti šią teisę, BPK 52 straipsnis pažymi, jog ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ir teismui neprivalomas pareikštas atsisakymas gynėjo, kai baudžiamajame procese dalyvauja pažeidžiami asmenys, kurių veiksmingas dalyvavimas procese yra apsunkintas. Galima daryti išvadą, jog pažeidžiamų asmenų teisė turėti gynėją tampa pareiga turėti gynėją ir šis reglamentavimas užtikrina veiksmingą pažeidžiamo asmens dalyvavimą procese.

¹⁷⁵ Jolanta Zajančauskienė, "Speciali pažeidžiamųjų įtariamųjų ar kaltinamųjų apsauga" Iš *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai*. (Vilnius: Registrų centras, Jonas Prapiestis, et.al. 2014), 325–338.

¹⁷⁶ PASTABA: BK 18 straipsnis reglamentuoja ribotą pakaltinamumą - asmenį teismas pripažįsta ribotai pakaltinamu, jeigu darydamas šio kodekso uždraustą veiką tas asmuo dėl psichikos sutrikimo, kuris nėra pakankamas pagrindas pripažinti jį nepakaltinamu, negalėjo visiškai suvokti pavojingo nusikalstamos veikos pobūdžio ar valdyti savo veiksmų. Taip pat toks asmuo padaręs baudžiamąjį nusižengimą, neatsargų arba nesunkų ar apysunkį tyčinį nusikaltimą ir teismo pripažintas ribotai pakaltinamu, atsako pagal baudžiamąjį įstatymą, tačiau bausmė jam gali būti švelninama remiantis šio kodekso 59 straipsniu, arba jis gali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės ir jam taikomos šio kodekso 67 straipsnyje numatytos baudžiamojo poveikio priemonės arba šio kodekso 98 straipsnyje numatytos priverčiamosios medicinos priemonės. Ribotai pakaltinamas asmuo padaręs sunkų arba labai sunkų nusikaltimą ir teismo pripažintas ribotai pakaltinamu, atsako pagal baudžiamąjį įstatymą, tačiau bausmė jam gali būti švelninama remiantis šio kodekso 59 straipsniu.

Analizuojant pažeidžiamų įtariamųjų ir kaltinamųjų vaikų procesinį teisinį statusą, tai BPK normų atžvilgiu galima laikyti privilegijuotu, nes BPK normos ne tik suteikia nepilnamečiams papildomas garantijas¹⁷⁷, bet ir numato specialias teises ir pareigas nepilnamečio atstovui pagal įstatymą (BPK 53 str.), papildomus įsipareigojimus prokurorui (BPK 117 str.), specialias kardomąsias priemones (BPK 138 str.), viešumo principo ribojimą (BPK 177 str. 1d.)¹⁷⁸. Tai rodo, jog įtariamųjų, kaltinamųjų vaikų teisių apsauga yra plačiai reglamentuota BPK. Įtariamojo ar kaltinamojo procesinį statusą turinčiam vaikui turi būti užtikrinta galimybė gintis, nuo jam pareikšto kaltinimo, prisidėti prie baudžiamojo proceso tiesos nustatymo bei pats procesas turi būti vykdomas itin stropiai. Taigi, šiems proceso dalyviams suteikiamos papildomos procesinės garantijos, siekiant užtikrinti teises ir interesus.

Apibendrinus, galima teigti, jog trūksta teisės aktų, kurie reglamentuotų pažeidžiamų įtariamųjų, kaltinamųjų teisių apsaugą. Didžioji dalis teisės aktų ir tarptautinių dokumentų yra rekomendacinio pobūdžio, kurios nesuteikia pakankamai garantijų, kad pažeidžiami asmenys galėtų veiksmingai naudotis savo teisėmis. Vienas iš pagrindinių dokumentų, aiškinančių pažeidžiamų įtariamųjų ir kaltinamųjų teisių apsaugos mechanizmą yra Įtariamųjų, kaltinamųjų rekomendacija. Rekomendacijoje išskiriamos pagrindinės pažeidžiamų įtariamųjų, kaltinamųjų procesinės teisės, kurios turėtų būti taikomos atsižvelgiant į jų interesus ir į jų gebėjimą suprasti baudžiamąjį procesą ir veiksmingai jame dalyvauti. Išskiriant įtariamuosius ir kaltinamuosius vaikus, tai nors šių proceso dalyvių pažeidžiamumas preziumuojamas, tačiau ES lygmeniu taip pat nėra pakankamai užtikrinamos specialios apsaugos priemonės. Todėl ES lygmeniu būtina reglamentuoti teisių apsaugą šiems proceso dalyviams, siekiant įgyvendinti Stokholmo programos veiksmų plane numatytą E priemonę. Kitą vertus, įvertinus šių proceso dalyvių teisių apsaugos mechanizmą Lietuvoje, tai pažeidžiamų suaugusiųjų įtariamųjų, kaltinamųjų teisių apsauga yra siauriau reglamentuojama BPK nei tokį patį procesinį teisinį statusą turinčių vaikų teisių apsauga. Tai paaiškina vaikų pažeidžiamumo prezumpcija, dėl kurios vaikų procesinis teisinis statusas yra privilegijuotas BPK teisės normų atžvilgiu. Nors pažeidžiamiesiems įtariamiesiems, kaltinamiesiems suaugusiems proceso dalyviams

¹⁷⁷ PASTABA: nepilnamečių papildomos garantijos BPK: nepilnamečio atstovo dalyvavimas (BPK 53 str., 249 str., 312 str., 408str. 2 d.); būtinas gynėjo dalyvavimas (BPK 51 str. 1d. 1p., 312 str., 367 str., 2d.); papildomi įpareigojimai prokurorui, (BPK 117 str.; 167 str. 2 d.; 409 str. 1 ir 2 d.); specifinė nepilnamečių apklausų tvarka (BPK 188 str. 5 d.; 272 str. 4 d.; 275 str. 5 d.; 278 str. 1 d. 1 p.); papildomos įrodinėtinos aplinkybės, susijusios su nepilnamečio asmenybe, viešumo principo ribojimus (BPK 9 str. 2 d., 177 str. 1 d.); speciali kardomoji priemonė – nepilnamečio atidavimas prižiūrėti (BPK 138 str.), nepilnamečio maksimalus suėmimo laikas ikiteisminio tyrimo metu (BPK 127 str. 2 d.); ikiteisminis tyrimas turi būti kuo efektyvesnis bylose, kuriose įtariamieji ar nukentėjusieji yra nepilnamečiai (BPK 176 str. 2 d.) iš Deimantė Mikelėnaitė, *supra* note 87, p.19.

¹⁷⁸ Rima Ažubalytė, "Baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, teisinės ir faktinės diferenciacijos prielaidos ir iš jų kylantys reikalavimai" iš *Petras Ancelis et. al. "Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai"*. Vilnius: Industrus, (2009):70-75. Deimantė Mikelėnaitė, *supra* note 87, p.19.

turi būti užtikrinamas būtinas gynėjo dalyvavimas ir teisė į teisingą teismą, tačiau čia išlieka tokio asmens pažeidžiamumo nustatymo problema. Kaip bebūtų, Europos Komisija pateikė pasiūlymą dėl pažeidžiamų įtariamųjų, kaltinamųjų procesinių garantijų baudžiamosiose bylose direktyvos įtvirtinimo, kuri reglamentuotų įtariamųjų, kaltinamųjų rekomendacijoje numatytą teisių apsaugos mechanizmą. Tai rodo ES tikslą užtikrinti šių proceso dalyvių teises, saugumą procese bei teisingą baudžiamąjį procesą.

3. TEISMINĖ PRAKTIKA DĖL BAUDŽIAMOJO PROCESO, KURIAME DALYVAUJA PAŽEIDŽIAMY ASMENYS

Kaip jau minėta, teisė į veiksmingas teisių gynimo priemones, teisė į teisingą bylos nagrinėjimą ir teisė į gynybą nustatytos Chartijos 47 ir 48 straipsniuose bei EŽTK 6 straipsnyje. Gebėjimas veiksmingai įgyvendinti šias teises iš esmės priklauso nuo baudžiamojo proceso dalyvio sugebėjimo sekti procesą ir visapusiškai jame dalyvauti, kurį gali menkinti amžius, nepakankama branda ar negalia. Todėl vaikams ir pažeidžiamiesiems suaugusiems turi būti taikomos specialios apsaugos priemonės, kuriomis būtų užtikrinama, kad jie galėtų veiksmingai dalyvauti procese ir naudotis teise į teisingą bylos nagrinėjimą.

Išanalizavus pažeidžiamų baudžiamojo proceso dalyvių teisių apsaugos mechanizmą, galima teigti, jog pažeidžiamų nukentėjusiųjų ir liudytojų teisių apsauga pakankamai reglamentuojama ES lygmeniu. Taip pat nacionalinėje teisėje naujausi BPK teisės normų pakeitimai yra skirti pažeidžiamų nukentėjusiųjų teisių apsaugai. Dabar kiekvieną kartą turi būti vertinami nukentėjusiųjų ir liudytojų specialieji apsaugos poreikiai, o iš įkalinimo įstaigos į laisvę išleidžiant nuteistąjį, nukentėjusiajam jo pageidavimu turi būti išaiškinta apie galimybę jam taikyti apsaugos priemones. Taip pat pažeidžiamų liudytojų apsaugą užtikrina anonimiškumo institutas. Todėl šioje dalyje būtina išsiaiškinti šio teisinio reglamentavimo įgyvendinamumą EŽTT ir nacionalinėje teismų praktikoje.

Kitą vertus, kalbant apie pažeidžiamus įtariamuosius, kaltinamuosius, tai šių proceso dalyvių procesinė padėtis baudžiamajame procese yra komplikauta. Štai Europos Komisijos priimtame *"Teisių laiške"* raštu pateikta informacija apie įtariamojo procesines teises, kurias įgyja nuo įtarimo pareiškimo momento ar pirmos apklausos. Šis *"Teisių laiškas"* išskiria pažeidžiamus įtariamuosius, kaltinamuosius ir pažymi, jog daugelis valstybių narių turi specialias nuostatas taikytinas šiems asmenims: turi būti užtikrinta tinkama teisių apsauga, tam tikros procesinės garantijos, kuriuos galėtų kompensuoti šių pažeidžiamų baudžiamojo proceso dalyvių trūkumus. Norint įtvirtinti pažeidžiamų įtariamųjų, kaltinamųjų teisių apsaugos mechanizmo teisės aktuose ES lygmeniu, susiduriama su keliais sunkumais: sunku nustatyti, kokius įtariamuosius, kaltinamuosius galima laikyti pažeidžiamais ir problematiška nustatyti vienodus teisių apsaugos mechanizmus atitinkamus visiems pažeidžiamiesiems įtariamiesiems ir kaltinamiesiems¹⁷⁹. Tai rodo ne tik tai, jog teisės aktuose nėra šių proceso dalyvių pažeidžiamumo aiškios apibrėžties, bet ir veiksmingas dalyvavimas baudžiamajame procese yra

¹⁷⁹EU-Wide Letter of Rights in Criminal Proceedings: Towards Best Practice, prieiga per internetą: http://www.ecba.org/extdocserv/projects/ps/EU_LoR_Spronken.pdf

apsunkintas dėl amžiaus, fizinės ar psichikos būklės ar kitos negalios, todėl būtina šiems proceso dalyviams taikyti papildomą teisių apsaugą, siekiant užtikrinti teisę į teisingą teismą. Deja, didžioji dalis teisės aktų ir tarptautinių dokumentų yra rekomendacinio pobūdžio, kurios nesuteikia pakankamai garantijų, kad pažeidžiami įtariamieji, kaltinamieji galėtų veiksmingai naudotis savo teisėmis. Todėl būtina analizuoti EŽTT ir nacionalinę teismų praktiką, siekiant atskleisti, kaip teisės aktų trūkumas sąlygoja šių proceso dalyvių teisių ir teisėtų lūkesčių užtikrinimą, kurie yra numatyti EŽTK 6 straipsnyje. Šios nuostatos turinys baudžiamojo proceso doktrinoje siejamas su proceso dalyvių teise į tinkamą procesą - šalių procesinio lygiateisiškumo užtikrinimu, kaltinamojo teise žinoti, kuo jis kaltinamas, jo teisė užduoti klausimus kaltinimo liudytojams, proceso dalyvių teise į teisminę gynybą, saugumo užtikrinimu procese bei teismo nagrinėjimo aplinkybėmis, kad būtų išsamiai ir nešališkai ištirtos visos aplinkybės¹⁸⁰. Taip pat EŽTT akcentavo, jog atsižvelgiant į išskirtinę teisės į teisingą bylos nagrinėjimą svarbą demokratinei visuomenei siauras šio straipsnio nuostatų aiškinimas neatitiktų teisės į teisingą procesą tikslų¹⁸¹, todėl EŽTK 6 straipsnį reikia suprasti kaip įtariamąjo, kaltinamojo procesinių garantijų visumą veiksmingai dalyvauti baudžiamajame procese¹⁸². Todėl šioje dalyje taip pat bus apžvelgiama įtariamųjų, kaltinamųjų tarptautinė ir nacionalinė teisminė praktika, kuri atskleidžia šių proceso dalyvių veiksmingo dalyvavimo baudžiamajame procese ypatumus.

3.1. Pažeidžiamų asmenų teisių apsaugos užtikrinimas EŽTT praktikoje

Taigi, Aukų Direktyva nustato pamatines pažeidžiamų nukentėjusiųjų ir liudytojų teises keturiuose pagrindinėse srityse: informacijos gavimo, dalyvavimo baudžiamajame procese, specializuotos pagalbos teikimo ir apsaugos priemonių taikymo. Šis platus reglamentavimas rodo poreikį apsaugoti pažeidžiamų nukentėjusiųjų ir liudytojų teisėtus interesus. Kitą vertus, siekiant apsaugoti šiuos proceso dalyvius, reikia nepažeisti įtariamąjo, kaltinamojo teisės į viešą, rungtynišką teismą. Todėl šioje dalyje yra pasirinkti nagrinėti keli baudžiamojo proceso institutai, kuriuos reguliuojant ir taikant ypatingai svarbus yra teisingo baudžiamojo proceso principas. Tai yra pažeidžiamų proceso dalyvių teisė į teisingą teismą, o būtent, kai procese liudytojai, kuriems kyla grėsmė, kai liudytojai ar nukentėję yra vaikai ir dėl jų pažeidžiamumo yra būtina užtikrinti specialią apsaugą procese. Taip pat būtina įvertinti pažeidžiamų proceso dalyvių ir kaltinamojo teisių ir interesų pusiausvyrą, siekiant sąžiningo baudžiamojo proceso.

¹⁸⁰Raimundas Jurka *et. al.*, *Baudžiamojo proceso principai*. Metodinė mokymo knyga. (Vilnius: Eugrimas, 2009): 56-77; Gintaras Goda, *supra* note 78, p. 80-84 ir kt.

¹⁸¹Artūras Driukas, Virgilijus Valančius, *supra* note 105, p. 238. Deimantė Mikelėnaitė, *supra* note 87, p.15.

¹⁸²Case 28901/95, *Rowe and Davis v. the United Kingdom*, Eur. Ct. H. R., 60, (2000).

Kaip jau buvo minėta, vaikų pažeidžiamumas baudžiamajame procese yra preziumuojamas ir teisinė padėtis procese yra privilegijuota. Tačiau reikia įvertinti, ar tokia vaikų privilegijuota padėtis neapsunkina kaltinamojo dalyvavimo baudžiamajame procese. D. Murauskienė išanalizavus mokslinę literatūrą teigė: „*faktiškai beveik visos demokratinėmis ir teisinėmis save įvardijančios valstybės tiek teisės aktų leidybos, tiek jų praktinio taikymo lygmenimis susiduria su sunkia užduotimi suderinti vaiko interesus atitinkančias baudžiamojo proceso taisykles su sąžiningo baudžiamojo proceso modeliu, kurio dėmesio centre yra įtariamasis (kaltinamasis) su jam garantuojamomis teisėmis*“¹⁸³. Todėl reikėtų apžvelgti įtariamojo, kaltinamojo procesinį statusą turinčio asmens vieną iš teisių – užduoti klausimus liudytojams ar nukentėjusiesiems. Ši teisė numatyta EŽTK 6 straipsnio 3 dalyje bei Pilietinių ir politinių teisių pakto 14 straipsnyje¹⁸⁴, kuri yra viena iš kaltinamojo teisės dalyvauti teisminiame įrodymų tyrime sudedamųjų dalių¹⁸⁵. EŽTT aiškindamas šia teisę pažymėjo: „*Ši procesinė garantija reiškia, kad prieš nuteisiant kaltinamąjį, visi jį kaltinantys įrodymai paprastai turi būti jam dalyvaujant pateikti viešame teismo posėdyje, siekiant užtikrinti rungtynišką bylos svarstymą*“¹⁸⁶. Taip pat kalbėdamas apie šios teisės reikšmingumą baudžiamajame procese, G. Goda pažymėjo: „*Liudytojų parodymai dažnoje baudžiamojoje byloje yra vieni iš pagrindinių įrodymų. Todėl savaime suprantama, kad liudytojų parodymų patikimumas turi būti visokeriopai patikrintas. Kaltinamojo liudytojui pateikiami klausimai yra vienas iš svarbiausių būdų nustatyti, kiek liudytojo parodymai yra reikšmingi ir įrodo kaltinimo teiginius*“¹⁸⁷. Tačiau čia kyla kaltinamojo teisės užduoti klausimus nepilnamečiams liudytojams ar nukentėjusiesiems problema, ypačingai tais atvejais, kai pavyzdžiui, nuo seksualinio smurto nukentėjusio vaiko parodymai yra pagrindiniai įrodymai byloje ir tai gali sąlygoti teisingo baudžiamojo proceso pažeidimą. Pagal EŽTT praktiką, EŽTK 6 straipsnio 3 dalies d punkte įtvirtinta kaltinamojo teisė turi būti užtikrinama net ir tais atvejais, kai byloje remiamasi nuo seksualinio smurto nukentėjusio mažamečio vaiko parodymais¹⁸⁸.

Ne kartą EŽTT bylose buvo konstatuotas EŽTK pažeidimas, kai siekiant netrikdyti normalaus vaiko vystymosi, pareigūnai ir tėvai saugojo mažamečius vaikus nuo kontakto su prieš juos lytiškai smurtavusiais kaltinamaisiais ir taip nesudarė galimybių kaltinamajam

¹⁸³Dovilė Murauskienė, *supra* note 12, p. 422-452.

¹⁸⁴“Tarpautinis pilietinių ir politinių teisių paktas“, *Valstybės žinios* 77, (2002).

¹⁸⁵Raimundas Jurka, Irma Randakevičienė, Saulius Juzukonis, *supra* note 78, p. 42.

¹⁸⁶Case 26766/05, 22228/06, Al-Khawaja and Tahery v. The United Kingdom, Eur. Ct. H. R., (2011).

¹⁸⁷Gintaras Goda, *supra* note 14, p. 7-17

¹⁸⁸Rima Ažubalytė, „*Nepilnamečio apklausa baudžiamajame procese*,“ iš Vidmantas Egidijus Kurapka *et. al.* Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo. (Vilnius, 2011), p.159-204.

dalyvauti proceso apklausoje¹⁸⁹. Šiose bylose buvo remiamasi tiek nukentėjusių vaikų, tiek vieno iš tėvų ar pareigūnų parodymais ir nebuvo leista kaltinamajam patikrinti parodymų patikimumą užduodant klausimus vaikui. Taip pat vaikų parodymų patikimumo lemiančius psichologinius veiksnius analizavo Ilona Čėsniienė ir padarė išvadą, jog vaikai, kaip ir suaugusieji, gali būti patikimi liudytojai, tačiau siekiant tikslų vaikų parodymų reikia atsižvelgti į jų turimus kognityvinius sugebėjimus, papildomų priemonių naudojimo galimybes bei ribotumus¹⁹⁰. Tačiau tai nereiškia, kad kaltinamasis negali užduoti klausimų procese nepilnamečiams liudytojams ar nukentėjusiems, tiesiog turi būti naudojamos papildomos priemonės, leidžiančios kaltinamajam įgyvendinti šią teisę. Dėl šių papildomų priemonių naudojimo pasisakė ir EŽTT, teigdamas, jog nukentėjusiojo mažamečio vaiko parodymų patikimumas gali būti tikrinamas taikant sudėtingesnius metodus, pavyzdžiui, gynybos klausimų pateikimas vaikui dalyvaujant psichologui arba apklausa, suteikiant kaltinamajam ir jo gynėjui galimybę joje dalyvauti būnant kitoje patalpoje ir netiesiogiai naudojant vaizdo ryšį - tiesiogiai transliuojant apklausos vaizdą ir garsą per televizorių arba kompiuterį, pasitelkiant vaizdo telefoniją ar naudojant dvipusį veidrodį¹⁹¹.

Taip pat remiantis vėlesne EŽTT praktika, buvo ne kartą konstatuota, kad nacionalinių įstatymų nustatyta vaikų liudytojų apklausos tvarka ir nacionalinių teismų sprendimai neleisti kaltinamajam dalyvauti nukentėjusių ar liudytojų vaikų apklausose, nepažeidžia jo teisės į gynybą: „*Tačiau parodymų, gautų ikiteisminėje proceso stadijoje, panaudojimas savaimė neprieštarauja Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies d punktui ir 1 daliai, su sąlyga, kad yra gerbiamos gynybos teisės. Paprastai šios teisės reikalauja, kad kaltinamajam būtų suteikta pakankama ir tinkama galimybė ginčyti prieš jį liudijančio liudytojo parodymus bei pateikti liudytojui klausimų arba tuo metu, kai jis duoda parodymus, arba vėliau procese*“¹⁹².

Kitą vertus, šios kaltinamojo teisės negalima absoliutinti, nes pasitaiko atvejų, kai kaltinamasis pats nerodo iniciatyvos dėl šios teisės įgyvendinimo – kai turi galimybę užduoti klausimus nepilnamečiui proceso dalyviui, tačiau šia teise nesinaudoja ar tiesiog atsisako apklausti¹⁹³. Tai, jog kaltinamasis atsisako šios teisės, kai ji suteikiama, nereiškia, kad jis galės

¹⁸⁹Case 54789/00, *Bocos-Cuesta v. Netherlands*, Eur. Ct. H. R., (2005); Case 33900/96, *P.S. v. Germany*, Eur. Ct. H. R., (2001). Deimantė Mikelėnaitė, *supra* note 87, p.22

¹⁹⁰Ilona Čėsniienė, "Vaikų parodymus lemiantys psichologiniai veiksniai," *Jurisprudencija* 41 (33), (2003). Deimantė Mikelėnaitė, *supra* note 87, p. 22.

¹⁹¹PASTABA: dvipusis veidrodis - vedrodis leidžiantis matyti vaizdą tik iš vienos pusės.

Case 2158/02, *W.S. v. Poland*, Eur. Ct. H. R., (2007) iš Gintaras Goda, Vertybiniai prioritetai baudžiamajame procese. Monografija. *Vilnius: registru centrų*, (2014): 142-143; *Bocos-Cuesta v. Netherlands*, *op cit.*, Gintaras Goda, *supra* note 78, p. 142-143. Deimantė Mikelėnaitė, *supra* note 87, p.23.

¹⁹²*Bocos-Cuesta v. the Netherlands*, *op cit.*; Case 19874/92, *Ferrantelli and Santangelo v. Italy*, Eur. Ct. H. R., 7, (1996); Case 194-A, *Isgro v. Italy*, Eur. Ct. H. R., 34, (1991). Deimantė Mikelėnaitė, *op cit.*, p.23.

¹⁹³Rima Ažubalytė, *supra* note 188, p. 186-188. Deimantė Mikelėnaitė, *op cit.*, p.23.

užduoti klausimus nepilnamečiams proceso dalyviams vėliau ir tokiu atveju nebus kaltinamojo teisės laikomos suvaržytomis. EŽTT praktikoje tai įvardijama kaip „nebyliuoju pritarimu“ apklausos procedūrai¹⁹⁴.

Todėl galima daryti išvadą, kad pats kaltinamojo nedalyvavimas ir neleidimas tiesiogiai užduoti klausimų nepilnamečiui liudytojui ar nukentėjusiajam procese nepažeidžia jo teisės į teisingą teismą tada, kai jam yra suteiktos papildomos priemonės, tam tikros sąlygos, kurios leistų anksčiau ar vėliau patikrinti šio nepilnamečio liudytojo ar nukentėjusiojo įrodymų patikimumą. Tai rodo, jog yra išlaikyta pusiausvyra tarp proceso dalyvių – nepilnamečiams dėl jų pažeidžiamumo yra imamasi priemonių jiems apsaugoti ir tuo pačiu užtikrinama kaltinamojo teisė į sąžiningą baudžiamąjį procesą.

Taigi, teisingo baudžiamojame proceso svarbi ypatybė yra išlaikyti teisių pusiausvyrą tarp šalių procese – kiekviena iš bylos šalių turi naudotis lygiomis galimybėmis pristatyti savo bylą teisminio bylos nagrinėjimo metu ir nė vienai jų negali būti teikiamas pranašumas oponento atžvilgiu. Todėl čia aktualus anonimiškumo instituto taikymas nukentėjusiesiems ir liudytojams. Taikant šį institutą, reikia išlaikyti balansą tarp proceso subjektų interesų. Kiekvienam kaltinamajam yra garantuojama teisė tiesiogiai užduoti klausimus liudytojams ar nukentėjusiesiems, tačiau šios teisės įgyvendinimas gali būti ribojamas tiek, kiek tai susiję su tiesioginių klausimų uždavimu proceso dalyviams, kuriems taikomas anonimiškumas. Todėl negalima pažeisti įtariamojo, kaltinamojo teisės į gynybą ir teisingą bylos nagrinėjimą, nes kitaip būtų pažeistas ir sąžiningumo principas baudžiamajame procese.

Čia reikėtų atsižvelgti į EŽTT jurisprudenciją, kurioje pripažįstama, kad tam tikrais atvejais proceso dalyvių įslaptinimas nepažeidžia EŽTK, kurios 6 straipsnio 3 dalies įtvirtintos asmens, kaltinamo padarius nusikaltimą, teisės į gynybą garantijos. Pagrindinis principas yra tas, kad kaltinamasis baudžiamajame procese turi turėti galimybę ginčyti jį kaltinančius įrodymus. Šiuo principu reikalaujama, kad įtariamasis, kaltinamasis ne tiesiog žinotų savo kaltintojų tapatybę, jog galėtų ginčyti jų sąžiningumą bei patikimumą, bet ir turėtų galimybę patikrinti jų parodymų patikimumą žodžiu apklausiant juos jam dalyvaujant, tuo metu, kai liudytojas duoda parodymus arba vėlesnėje proceso stadijoje¹⁹⁵. EŽTT pabrėžia, kad įslaptinimas pateisinamas tada, kai būtina apsaugoti proceso dalyvių interesus, jei tai neatima iš kaltinamojo teisės į gynybą ir teisingą bylos nagrinėjimą apskritai¹⁹⁶. Atsižvelgiant į teismų praktiką, būtina palaikyti

¹⁹⁴Case 30598/02, *Accardi and others v. Italia*, Eur. Ct. H. R., (2005). Deimantė Mikelėnaitė, *supra* note 87, p.23.

¹⁹⁵*Al-Khawaja and Tahery v. The United Kingdom*, *supra* note 186.

¹⁹⁶„Liudytojų (nukentėjusiųjų), kuriems taikomas anonimiškumas, įslaptinimo pagrindumas ir jų duotų parodymų naudojimas apkaltinamojo nuosprendžio išvadoms pagrįsti. Europos žmogaus teisių teismo sprendimų santraukos,“

prieiga per internetą:
<http://www.min.litlex.lt/scripts/sarasas2.dll?Tekstas=1&Id=108835&Zd=ADVOKAT>

pusiausvyrą tarp proceso dalyvių teisių ir interesų – taikant anonimiškumą liudytojui ar nukentėjusiajam yra būtina užtikrinti kaltinamojo teisę į teisingą teismą. Tačiau praktikoje neretai pasitaiko, kai baudžiamojo proceso dalyvio anonimiškumo suteikimas ar jo parodymų vertinimas yra nepagrįstas.

EŽTT ne kartą buvo pasisakęs dėl liudytojams anonimiškumo taikymo įrodinėjimo procese – turi būti išreikštas aiškus įpareigojimas baudžiamąsias bylas nagrinėjantiems teismams itin kruopščiai ir atsakingai tikrinti asmenų, kuriems suteiktas anonimiškumas, parodymus¹⁹⁷. Vertinant ar nėra apribotos kaltinamojo teisės ir tuo pačiu nepažeistas pats sąžiningas procesas, reikia įvertinti atvejį, kai apkaltinamasis nuosprendis grindžiamas vien tik arba lemiamais liudytojų parodymais, kurių kaltinamasis neturi galimybės apklausti jokiaje proceso stadijoje. EŽTT pasisakė dėl šio vienintelio arba lemiamo įrodymo taisyklės. Vienintelio arba lemiamo įrodymo taisyklės užuomazgos atsirado sprendime *Unterpertinger prieš Austrija* „, <...> tuo atveju, jeigu apkaltinamasis nuosprendis grindžiamas vien tik arba lemiamais parodymais liudytojų, kurių kaltinamasis neturi galimybės apklausti jokiaje proceso stadijoje, jo gynybos teisės yra pernelyg apribotos“¹⁹⁸. Ankstesnėje EŽTT praktikoje, kurioje ši taisyklė buvo minima byloje dėl procese nedalyvaujančių arba anoniminių liudytojų, nustatytas EŽTK 6 straipsnio 3 dalies d punkto, kuriuo užtikrinama kaltinamojo teisė apklausti liudytojus, pažeidimas būdavo bent iš dalies grindžiamas tuo, kad atitinkami liudytojai nebuvo kviečiami liudyti teisme ar nebuvo atskleista jų tapatybė, nebuvo pateisinama. Byloje *Doorson prieš Nyderlandus* Teismas pirmą kartą nusprendė, kad net tuo atveju, kai liudytojo neatvykimas į teismą yra pateisinamas, nuosprendis, grindžiamas vien tik tokio liudytojo parodymais arba lemiamas apimtimi, yra neteisingas¹⁹⁹. Todėl įslaptintų proceso dalyvių parodymai negali būti vieninteliai ar lemiami įrodymai, pagrindžiantys kaltinamojo kaltę siekiant sąžiningo baudžiamojo proceso.

Išanalizavus pažeidžiamų nukentėjusiųjų, liudytojų teisių apsaugos įgyvendinimą teismų praktikoje, būtina aptarti pažeidžiamų įtariamųjų, kaltinamųjų teisių apsaugą baudžiamajame procese. Nors EŽTK neužtikrina minimalių apsaugos standartų pažeidžiamiesiems, kaltinamiesiems, tačiau EŽTT praktikoje pabrėžiama, kad įtariamojo, kaltinamojo veiksmingas dalyvavimas baudžiamajame procese apibūdinamas kaip gebėjimas ne tik stebėti procesą, bet ir suprasti ir jį sekti²⁰⁰. Tai reiškia, jog prirėkus pažeidžiamų įtariamųjų,

Deimantė Mikelėnaitė, *supra* note 87, p.27-29.

¹⁹⁷Case 47698/99 and 48155/99, *Birutis Janutėnas v. Lithuania*, Eur. Ct. H. R., (2008). Case 166, *Kostovski v. Netherlands*, Eur. Ct. H. R., (1989); Case 21363/93, 21364/93, 21427/93, 22056/93, *Mechelen and others v. Netherlands*, Eur. Ct. H. R., (1997).

¹⁹⁸Case 9180/80, *Unterpertinger v. Austria*, Eur. Ct. H. R., (1986).

¹⁹⁹Case 21363/93, *Doorson v. the Netherlands*, Eur. Ct. H. R., (1996).

²⁰⁰Case 16757/90, *Stanford v. UK*, Eur. Ct. H. R., (1994).

kaltinamųjų procese turi dalyvauti vertėjas, teisininkas, socialinis darbuotojas ar kitas lydintis asmuo²⁰¹. Išskiriant įtariamuosius ir kaltinamuosius vaikus, reikia atsižvelgti į vaiko amžių, brandą, nuomonę, poreikius bei imtis atitinkamų veiksmų siekiant, jog vaikas suprastų procesą ir gebėtų veiksmingai jame dalyvauti²⁰². Todėl toliau bus analizuojama pažeidžiamų įtariamųjų kaltinamųjų teisių apsaugos įgyvendinamumas bei veiksmingo dalyvavimo užtikrinimo ypatumai teisminėje praktikoje – teisės būti informuotam svarba, gynėjo dalyvavimo užtikrinimas bei kiti aspektai.

Viena iš įtariamųjų ir kaltinamųjų veiksmingo dalyvavimo baudžiamajame procese užtikrinimo priemonių yra teisė į informaciją. Ypač tai aktualu yra tada, kai šie proceso dalyviai yra sulaikyti. Suimti įtariamieji, kaltinamieji dažnai atsiduria pažeidžiamoje padėtyje – kai šiems proceso dalyviams nebuvo suteikta informacija apie tai, kodėl jie buvo sulaikyti, kuo yra kaltinami, kokie įrodymai pateikti prieš juos bei kokios šių proceso dalyvių teisės. Šios informacijos žinojimas yra vienas iš svarbiausių veiksnių siekiant užtikrinti įtariamųjų, kaltinamųjų pakankamą ir išsamų supratimą apie jų procesinę teisinę padėtį bei patį sąžiningą procesą.

Ne kartą EŽTT buvo konstatuotas EŽTK pažeidimas dėl teisės į informaciją pažeidžiamiesiems įtariamiesiems ir kaltinamiesiems²⁰³. Pavyzdžiui, *Plonka prieš Lenkiją* byloje pareiškėja, 20 metų turėjusi problemų dėl alkoholio vartojimo, buvo suimta ir įtariama nužudymu. Apklausos metu įtariamoji patvirtino, jog buvo tinkamai informuota apie galimybę gauti teisinę pagalbą. Tačiau EŽTT atsižvelgė į jos pažeidžiamumą dėl alkoholizmo problemų ir pažymėjo, jog toks pareiškėjos tvirtinimas negali būti laikomas patikimu. Tai paaiškina Europos Komisijos žalioji knyga dėl įtariamųjų ir kaltinamųjų procesinių garantijų baudžiamuosiuose procesuose visoje ES, kurioje pateikiamas nebaigtinis pažeidžiamų proceso dalyvių sąrašas²⁰⁴. Šiame sąrašo išskiriami pažeidžiami asmenys, kurie yra priklausomi nuo alkoholio ar psichotropinių medžiagų. Galima daryti išvadą, jog tokie asmenys ne visada gali suprasti procesą ir veiksmingas dalyvavimas baudžiamajame procese yra apsunkintas.

Išskiriant įtariamuosius, kaltinamuosius vaikus, tai šie proceso dalyviai taip pat ne visada gali iki galo suprasti ir sekti baudžiamąjį procesą. Valstybės narės turėtų žodžiu arba raštu informuoti ne tik juos, bet ir jų tėvus apie taikytinas procesines teises. Jau minėtame Europos Komisijos pasiūlyme dėl įtariamųjų, kaltinamųjų vaikų direktyvos pažymima: „<...> informacija turėtų būti suteikiama kuo skubiau ir būti pakankamai išsami, kad būtų galima užtikrinti teisingą

²⁰¹Case 60958/00, S.C. v. UK, Eur. Ct. H. R., (2004).

²⁰²Case 24724/94, T v. UK, Eur. Ct. H. R., (1999).

²⁰³Case 16347/02, Luchaninova v. Ukraine, Eur. Ct. H. R., (2011).

²⁰⁴Green Paper from Commission COM(2003) 75, *supra* note 90.

procesą ir veiksmingą vaiko naudojimąsi teisėmis į gynybą. Tam tikromis aplinkybėmis informacija turėtų būti suteikta kitam tinkamam vaiko nurodytam suaugusiajam arba kompetentingos institucijos paskirtam asmeniui. Tuo atveju, kai neįmanoma susisiekti su jokių tėvų pareigų turėtoju arba jo tapatybė nėra žinoma, valstybės narės turėtų naudotis galimybe informuoti kitą asmenį, o ne tėvų pareigų turėtoją, tik tuomet, jei jos dėjo konkrečias pastangas susisiekti su tėvų pareigų turėtoju arba nustatyti jo tapatybę²⁰⁵. Tačiau, kol ši direktyva nėra įtvirtinta, EŽTT praktikoje pasitaiko EŽTK pažeidimų²⁰⁶. *Panovits prieš Kiprą* byloje nepilnametis buvo suimtas ir įtariamas nužudymu bei plėšimu. Nepilnametis įtariamasis tvirtino, jog nei jis, nei jo tėvai nebuvo tinkamai informuoti apie atstovavimo teisę. Atsižvelgiant į šio pažeidžiamo proceso dalyvio jauną amžių, buvo mažai tikėtina, jog šis žinojo apie teisę į teisinį atstovavimą²⁰⁷. Šiuo atveju, teisėsaugos institucijos turėjo veikti aktyviai ir pateikti nepilnamečiui ar jo tėvams reikalingą informaciją apie teisinį atstovavimą baudžiamajame procese. Nors EŽTK aiškiai nereikalauja, kad įtariamieji ar kaltinamieji būtų informuoti apie teisę į teisinę pagalbą, tačiau toks reikalavimas aiškinamas EŽTT praktikoje - teisminės institucijos turi aktyviai ir tinkamai informuoti šiuos proceso dalyvius apie tai, siekiant suteikti jiems galimybę gauti teisinę gynybą procese²⁰⁸. Todėl siekiant išvengti šių pažeidimų, valstybės narės turėtų nustatyti procedūras ar mechanizmus, pavyzdžiui, neatidėliotinas gynybos paslaugas, kurių dėka būtų leista laiku ir operatyviai įsikišti sulaikymo atvejais, prieš apklausiant pažeidžiamą asmenį, užtikrinant laikinąją teisinę pagalbą pažeidžiamiesiems proceso dalyviams.

Taigi, įtariamojo, kaltinamojo padėtis ankstyvosiose proceso stadijose yra labai jautri, nes šis proceso dalyvis susiduria su stresą keliančiomis situacijomis ir sudėtingesniu veiksmingu dalyvavimu baudžiamajame procese²⁰⁹. Tam, kad teisė į teisingą bylos nagrinėjimą išliktų pakankamai praktiška ir veiksminga, EŽTK 6 straipsnio 1 dalis reikalauja, kad įtariamiesiems, kaltinamiesiems būtų suteikta galimybė susipažinti su advokatu dar prieš šių proceso dalyvių

²⁰⁵ Commission Staff Working Document Impact Assessment Accompanying the document Proposal for a directive of the European Parliament and of the Council Proposal for a on procedural safeguards for children suspected or accused in criminal proceedings, SWD/2013/0480

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1415469073671&uri=CELEX:52013SC0480>

²⁰⁶ Case 32432/96, *Talat Tunc v. Turkey*, Eur. Ct. H. R., 56, (2007); Case 4268/04, *Panovits v. Cyprus*, Eur. Ct. H. R., (2008).

²⁰⁷ Case 4268/04, *Panovits v. Cyprus*, Eur. Ct. H. R., (2008).

²⁰⁸ Case 54784/00, *Padolov v. Bulgaria*, Eur. Ct. H. R., (2006); *Panovits v. Cyprus*, *op cit.*. Request for a preliminary ruling from the Amtsgericht Laufen (Germany) lodged on 30 April 2014 — Criminal proceedings against Gavrilo Covaci, prieiga per internetą:

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62014CN0216>

²⁰⁹ Case 42310/04, *Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine*, Eur. Ct. H. R., 263, (2011). Case 20310/02, *Plonka v. Poland*, Eur. Ct. H. R., 40-42, (2009). Case 32092/02, *Yaremenko v. Ukraine*, Eur. Ct. H. R., 90-91, (2008).

apklausas²¹⁰. Taip pat EŽTT pažymėjo, jog proceso teisingumo principas suimtam kaltinamajam reikalauja suteikti galimybę gauti visas papildomas procesines garantijas, susijusias su teisine pagalba: informacijos suteikimas apie bylą, gynybos užtikrinimas, paruošimas apklausti, paramos suteikimas nelaimės atveju ir pan.²¹¹ Kaip jau buvo minėta, Teisės į advokatą direktyvos nuostatos turi būti įgyvendinamos atsižvelgiant į Informacijos Direktyvos nuostatą, jog įtariamieji, kaltinamieji turi būti nedelsiant informuojami apie teisę turėti advokatą. O kalbant apie pažeidžiamus įtariamuosius, kaltinamuosius - teisė būti informuotam glaudžiai siejasi su būtino gynėjo dalyvavimo užtikrinimu baudžiamajame procese. Štai *Croissant prieš Vokietiją* byloje pažymėta, jog kai asmuo, kaltinamas nusikaltimo padarymu, su tuo nesutinka arba pageidauja procese gintis pats, valstybės institucijos vis tiek turi teisę paskirti asmeniui advokatą, jeigu to reikalauja teisingumo interesai²¹². Teisingame baudžiamajame procese pažeidžiamiesiems proceso dalyviams teisinė pagalba turi būti suteikta ne tik atitinkamu laiku, bet ir veiksmingai. Teisė į gynybą yra viena iš pagrindinių teisingo bylos išnagrinėjimo sąlygų. Tačiau nesant pakankamo reglamentavimo pažeidžiamiesiems įtariamiesiems ar kaltinamiesiems, šios teisės įgyvendinamas teismų praktikoje yra komplikuoatas. Todėl būtina analizuoti būtino gynėjo dalyvavimo užtikrinimo ypatumus pažeidžiamiesiems įtariamiesiems, kaltinamiesiems baudžiamajame procese.

Kaip jau buvo minėta, Įtariamųjų, kaltinamųjų rekomendacijoje pažymima, jog jei pažeidžiamas įtariamasis ar kaltinamasis nesugeba veiksmingai dalyvauti - suprasti ir sekti baudžiamąjį procesą, jam neturėtų būti suteikiama galimybė atsisakyti teisės į advokatą²¹³. Taip pat EŽTT praktikoje akcentuojama valstybės institucijų pareiga itin kruopščiai vertinti pažeidžiamo asmens (dėl amžiaus kriterijaus, fizinės ar psichikos negalios) pareikštą gynėjo atsisakymą, nes šiems proceso dalyviams, gali būti sunkiau įgyvendinti gynybos teises²¹⁴ bei būtų pažeistas teisingas baudžiamasis procesas²¹⁵. Kitose EŽTT bylose pritariama šiai praktikai ir pažymima: „Pagal Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punktą kaltinamasis turi teisę turėti gynėją, kurį paskyrė teismas (arba kita kompetentinga institucija) savo iniciatyva tuo atveju, kai to reikia vadovaujantis teisingumo interesais, be kita ko, kai jo galimybės veiksmingai dalyvauti

²¹⁰Case 36391/02, *Salduz v Turkey*, Eur. Ct. H. R., 54-55, (2008). Case 16404/03, *Shabelnik v Ukraine*, Eur. Ct. H. R., 57, (2009). Case 7025/04, *Pishchalnikov v Russia*, Eur. Ct. H. R., 72-72, 91, (2009). *Plonka v Poland*, supra note 209. Case 54729/00, *Adamkiewicz v Poland*, Eur. Ct. H. R., 89, (2010).

²¹¹Case 7377/03, *Dayanan v. Turkey*, Eur. Ct. H. R., 32, (2009).

²¹²Case 13611/88, *Croissant v. Germany*, Eur. Ct. H. R., 36, (1992).

²¹³European Commission Recommendation 2013/C 378/02, supra note 4.

²¹⁴*Panovits v. Cyprus*, supra note 206. Case 16717/05, *Todorov v. Ukraine*, Eur. Ct. H. R., 22, (2012).

²¹⁵Case 22/03, *Grigoryevskikh v. Russia*, Eur. Ct. H. R., 90, 9, (2009). Case 16717/05, *Todorov v. Ukraine*, op. cit.

*procese yra suvaržytos dėl fizinių ar psichinių sutrikimų*²¹⁶. Iš to galima daryti išvadą, jog valstybės institucijos turi pareigą užtikrinti veiksmingą įtariamojo, kaltinamojo dalyvavimą baudžiamajame procese.

Taigi, teisinė gynyba paprastai turėtų būti numatyta tiek pažeidžiamiesiems asmenims, tiek kitiems įtariamiesiems, kaltinamiesiems, kurie dėl asmeninių savybių nesugeba procese gintis patys, veiksmingai dalyvauti procese. Kiekvienu atveju reikia atsižvelgti ne tik į šių pažeidžiamų proceso dalyvių asmenines savybes, bet ir bylos aplinkybes, proceso sudėtingumą ir nemokamos teisinės pagalbos reikalingumą. Štai *Quaranta prieš Šveicariją* byloje įtariamasis buvo kaltinamas dėl vartojimo ir prekybos narkotikais ir jis teigė, jog baudžiamajame procese jam nebuvo užtikrinta nemokama teisinė pagalba. Pagal EŽTK 6 straipsnio 3 dalies c punktą nemokamos teisinės pagalbos teisė taikoma esant dviem sąlygoms: pareiškėjas neturi pakankamai lėšų gynėjui atsilyginti už teisinę pagalbą arba kai to reikalauja "teisingumo interesai". Kalbant apie antrąją sąlygą, EŽTT paaiškino, jog turi būti atsižvelgta į bylos faktų visumą: nusikaltimo sunkumą, bausmės griežtumą, bylos sudėtingumą bei kaltinamojo asmenines savybes. Šiuo atveju atsižvelgiant į proceso dalyvio asmenines ir socialines aplinkybes: kaltinamasis buvo jaunas užsienietis, daug metų priklausomas nuo psichotropinių medžiagų, kilęs iš vargingos šeimos ir gyvenantis iš pašalpy. Be to, jam grėsė trijų metų laisvės atėmimo bausmė²¹⁷. Atsižvelgus į šio proceso dalyvio pažeidžiamumą ir neužtikrinus nemokamos teisinės gynybos, buvo pažeistas EŽTK 6 straipsnio 3 dalies c punktas.

Kitą vertus, vien gynėjo paskyrimas pažeidžiamam įtariamajam ar kaltinamajam yra nepakankamas norint užtikrinti šio proceso dalyvio teises. EŽTK pažymi ne gynėjo paskyrimą procese, o veiksmingą teisinės pagalbos suteikimą. Jei gynėjo teisinė pagalba yra akivaizdžiai nepakankamai veiksminga, tai kompetentingos valstybės institucijos privalo įsikišti ir padėti užtikrinti šios pagalbos veiksmingumą²¹⁸. Šis principas buvo atskleistas *Kamasinski prieš Austriją* byloje - valstybė negali būti atsakinga už kiekvieną gynėjo, teikiančio teisinę pagalbą, trūkumus, todėl valstybės institucijos privalo įsikišti tik tada, kai tai yra akivaizdžiai būtina, siekiant užtikrinti veiksmingą teisinę pagalbą bei teisingą baudžiamąjį procesą²¹⁹. Štai *Sannino prieš Italiją* byloje kiekvieną kartą teismo posėdyje teisinę pagalbą teikdavo vis skirtingi, nepakankamai susipažinę su byla ir nepasiruošę veiksmingam dalyvavimui procese, advokatai.

²¹⁶Case 40631/02, Timergaliyev v. Russia, Eur. Ct. H. R., 48, 59, (2008). Grigoryevskikh v. Russia, *supra* note 215. Todorov v. Ukraine, *supra* note 214. Case 27244/09, G. v. France, Eur. Ct. H. R., 25, 39, 44, (2012).

²¹⁷Case 12744/87, Quaranta v Switzerland, Eur. Ct. H. R., 33-35, (1991).

²¹⁸Open Society Justice Initiative, "Arrest Rights Brief No.3: The Right to Legal Aid", (2013), žiūrėta 2016 03 14, <https://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/arrest-rights-template-legal-aid-20130412.pdf>

²¹⁹PASTABA: ši nuostata pažymima ir kitose EŽTT bylose: Case 30961/03, Sannino v. Italy, Eur. Ct. H. R., 49, 51 (2006). Case 38830/97, Czekalla v. Portugal, Eur. Ct. H. R., 60, 65, 68, (2002).

Akivaizdžiai buvo matoma, kad teisinė gynyba nėra veiksmingai užtikrinama ir teismas privalėjo būti aktyvus ir įsikišti, siekiant užtikrinti pagalbos veiksmingumą²²⁰. Todėl itin svarbu, jog gynėjas teiktų kuo efektyvesnę teisinę pagalbą pažeidžiamam baudžiamąjo proceso dalyviui.

Kaip bebūtų, teisinė gynyba ne visada dėl advokato kaltės yra neveiksminga. J. Zajančkauskienė analizavusi teisinės pagalbos veiksmingumą teigė: „*Sudėtingas teisinis reguliavimas bei nuolat besikeičianti teisminė praktika yra sunkiai įkandama net patyrusiam teisininkui. Akivaizdu, kad asmeniui, turinčiam negalią, dar sunkiau suvokti teisinį reguliavimą bei teisminės praktikos dėsningumus. Todėl baudžiamajame procese, kuris vyksta neįgalaus asmens atžvilgiu, privalo sudaryti pakankamas sąlygas veiksmingai (efektyviai) gynybai. Šiuo atveju atsakomybė tenka ikiteisminio tyrimo pareigūnams, prokurorams, teisėjams bei teismams, kurie privalo neužmerkti akių į tik formaliai pareigas atliekantį paskirtą gynėją*“²²¹. Iš to galima daryti išvadą, jog praktikoje pasitaiko atvejų, kai yra ne gynėjas kaltas dėl neefektyvios teisinės pagalbos, o sudėtingas teisinis reguliavimas. Tačiau, kai procese matomas akivaizdus gynėjo aplaidumas teikiant teisinę pagalbą, privalo įsikišti valstybės institucijos siekiant užtikrinti veiksmingą pažeidžiamo asmens dalyvavimą baudžiamajame procese.

Taip pat teisinė gynyba turi būti užtikrinama pažeidžiamiesiems įtariamiesiems, kaltinamiesiems ir kitais aspektais, pavyzdžiui, kai šie proceso dalyviai nemoka valstybės, kurioje vyksta baudžiamasis procesas, kalbos. Štai *Biba prieš Graikiją* byloje Albanijos pilietis, patekęs neteisėtai į Graikijos teritoriją, buvo apkaltintas nužudymu ir nuteistas kalėti iki gyvos galvos²²². Nemokėdamas graikų kalbos ir neturėdamas lėšų teisinei gynybai užtikrinti, jis negalėjo pateikti kasacinio skundo. Taip pat Graikijos teisės aktai šiam tikslui nenumatė teisinės pagalbos. EŽTT pažymėjo, jog baudžiamąjo proceso sudėtingumas, baismės griežtumas bei vykstančio proceso kalbos nemokėjimas pažeidė kaltinamojo teisę į teisingą teismą²²³. Todėl teisingumo interesai reikalauja, kad tokiam pažeidžiamam proceso dalyviui yra būtinas teisinės gynybos užtikrinimas, siekiant efektyvaus dalyvavimo baudžiamajame procese.

Taigi, išanalizavus EŽTT praktiką, galima daryti išvadą, jog pažeidžiamų nukentėjusių ir liudytojų teisių reglamentavimo gausa pakankamai užtikrinama teismų praktikoje. Nors dėl nepilnamečių pažeidžiamumo apklausų metu yra siekiama apsaugoti nuo kontakto su kaltinamuoju, tačiau siekiant teisių ir interesų pusiausvyros tarp proceso dalyvių,

²²⁰Sannino v. Italy, *supra* note 219.

²²¹Jolanta Zajančkauskienė, Asmens, turinčio negalią, teisė gintis padedant gynėjui., “Societal Innovations for Global Growth No. 1(1), “ (2012), žiūrėta 2016 03 14, <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2012~1367188620453/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>

²²²Case 18357/91, *Biba v Greece*, Eur. Ct. H. R., 29, (2000).

²²³*Ibid.*

reikia užtikrinti kaltinamojo teisę į teisingą teismą. Remiantis EŽTT sprendimais neleisti kaltinamajam dalyvauti nukentėjusių ar liudytojų vaikų apklausose, nepažeidžia jo teisės į gynybą jei kaltinamajam yra suteiktos papildomos priemonės ir galimybės ginčyti prieš jį liudijančio liudytojo parodymus bei pateikti liudytojui klausimų procese. Taip pat kalbant apie nukentėjusiųjų, liudytojų teisių apsaugą taikant anonimiškumo institutą, gali būti suvaržomos įtariamojo, kaltinamojo galimybės ginčyti tokio asmens patikimumą. Todėl teisingame baudžiamajame procese šis institutas taikomas tik kaip išimtinė priemonė, kurios metu užtikrinamas liudytojų ar nukentėjusiųjų saugumas ir kaltinamojo teisė į teisingą procesą.

Kitą vertus, pažeidžiamų įtariamųjų ir kaltinamųjų teisių apsaugos reglamentavimo trūkumas sąlygoja nemažai EŽTK pažeidimų. Itin svarbu, jog ankstyvosiose proceso stadijose įtariamiesiems, kaltinamiesiems būtų suteikta galimybė susipažinti su advokatu siekiant užtikrinti veiksmingą dalyvavimą procese bei teisingą baudžiamąjį procesą. Atsižvelgiant į tai, valstybės narės turėtų nustatyti procedūras ar mechanizmus, pavyzdžiui, neatidėliotinas gynybos paslaugas, kurių dėka būtų leista laiku ir operatyviai įsikišti sulaikymo atvejais, prieš apklausiant pažeidžiamą asmenį. Taip pat svarbi yra nemokama teisinė pagalba, kuri taikoma tada, kai pareiškėjas neturi pakankamai lėšų gynėjui atsilyginti už teisinę pagalbą arba kai to reikalauja "teisingumo interesai", kurių turinį sudaro bylos faktų visuma (nusikaltimo sunkumas, bausmės griežtumas, kaltinamojo asmeninės savybės). Nors pažeidžiamiesiems įtariamiesiems, kaltinamiesiems teisinė gynyba turi būti ne tik privaloma, bet ir efektyvi, tačiau praktikoje pasitaiko atvejų, kai teisinės pagalbos ne visada efektyviai užtikrinama dėl sudėtingo teisinio reguliavimo baudžiamajame procese.

3.2. Pažeidžiamų proceso dalyvių, teisių apsaugos užtikrinimas nacionalinėje teismų praktikoje

Aukų Direktyvos įtvirtinimas ES teisėje padarė įtakos ir nacionalinės teisės reglamentavime. Atsižvelgiant į šią direktyvą, nuo šiol nemažai BPK nuostatų yra skirtos pažeidžiamų nukentėjusiųjų teisių apsaugos stiprinimui baudžiamajame procese. Taip pat pažeidžiamų liudytojų teisių apsaugą ir saugumą procese užtikrina anonimiškumo institutas. Kadangi BPK plačiai reglamentuoja pažeidžiamų nukentėjusiųjų, liudytojų teisių apsaugos mechanizmą, būtina analizuoti, kaip šis teisių apsaugos reglamentavimas įgyvendinamas nacionalinėje teismų praktikoje. Kitą vertus, čia yra aktuali ir įtariamojo, kaltinamojo teisė į teisingą teismą. Kaip ir EŽTT praktikoje, įtariamajam, kaltinamajam šios teisės užtikrinimas gali būti apsunkintas, siekiant apsaugoti pažeidžiamus nukentėjusiuosius ir liudytojus baudžiamajame

procesu. Todėl būtina įvertinti pažeidžiamų proceso dalyvių ir kaltinamojo teisių ir interesų pusiausvyrą, siekiant teisingo baudžiamojo proceso.

Išskiriant pažeidžiamus įtariamuosius, kaltinamuosius proceso dalyvius, tai tarptautinėje teismų praktikoje matyti, jog pažeidžiamų šių proceso dalyvių teisės dažnai pažeidžiamos. Tai sąlygoja teisių apsaugos teisinio reglamentavimo trūkumas šiems proceso dalyviams. Tačiau atsižvelgiant į pažeidžiamų įtariamųjų, kaltinamųjų teisių apsaugos bei veiksmingo dalyvavimo procese teisinį reglamentavimą Lietuvoje, tai galima teigti, jog BPK išskiria tiek suaugusiųjų, tiek vaikų įtariamųjų, kaltinamųjų teisių apsaugos mechanizmą baudžiamajame procese. Pažeidžiamų suaugusiųjų įtariamųjų, kaltinamųjų bylose privalo dalyvauti gynėjas ir šiems proceso dalyviams turi būti užtikrinamas veiksmingas dalyvavimas procese. Kalbant apie vaikus, tai be šių minėtų apsaugos garantijų, Lietuvoje taikomos specialios teisės ir pareigos vaiko atstovui pagal įstatymą, numatyti papildomi įsipareigojimai prokurorams, viešumo principo ribojimai ir kt. Kitą vertus, reikia analizuoti, kaip šis reglamentavimas yra įgyvendinamas nacionalinėje teismų praktikoje. Todėl šioje dalyje taip pat bus apžvelgiama pažeidžiamų įtariamųjų, kaltinamųjų teisių apsaugos reglamentavimo realizavimas nacionalinėje teismų praktikoje.

Pirmiausia, siekiant įgyvendinti nukentėjusiųjų ir liudytojų teisių apsaugą, būtina vertinti šių proceso dalyvių pažeidžiamumą baudžiamajame procese. Aukų Direktyva įpareigoja kiekvieną nusikaltimų auką vertinti individualiai, siekiant nustatyti, ar auka turi specialiųjų apsaugos poreikių ir jai reikia papildomos apsaugos²²⁴. Štai Lietuvoje buvo atliktas tyrimas apie pažeidžiamų grupių teismuose specialiuosius poreikius, kurio tikslas - išnagrinėti liudytojų ir nukentėjusiųjų specialiuosius psichologinius ir saugumo poreikius bei nustatyti specialios psichologinės ir kitos pagalbos, kuri didintų liudytojų ir nukentėjusiųjų psichologinį komfortą ir saugumą teismuose, poreikį²²⁵. Šiame tyrime pažymima, jog nemažai nukentėjusiųjų ir liudytojų teismo procese patyrė įvairių sunkumų (finansinių, sveikatos sutrikdymo, psichologinių). Tyrimas parodė, jog trečdalis (28,4 proc.) šių proceso dalyvių jautėsi nesaugiai ir dėl šio nesaugumo jausmo pažeidžiami proceso dalyviai gali teikti neišsamius parodymus ir apsunkinti bylos nagrinėjimą. Tai atskleidžia poreikį vertinti nukentėjusiųjų ir liudytojų pažeidžiamumą procese²²⁶. Kitą vertus, nacionalinėje teismų praktikoje jau pradėdama proceso dalyvius supažindinti su naujai įsigaliojusiomis BPK normomis, kurios skirtos pažeidžiamiems asmenims. Taip pat praktikoje pažymima, jog būtina atsižvelgti į specialių apsaugos poreikių vertinimą,

²²⁴ Directive 2012/29/EU, *supra* note 3.

²²⁵ Tyrimo apie pažeidžiamų grupių teismuose specialiuosius poreikius galutinė ataskaita. Euro Integracijos procektai, prieiga per internetą:

http://www.teismai.lt/data/public/uploads/2015/11/tyrimo-ataskaita_2015.05.20-1.pdf

²²⁶ *Ibid.*

siekiant užtikrinti pažeidžiamų nukentėjusiųjų, liudytojų teisių apsaugą procese²²⁷. Tai rodo, jog nacionalinėje praktikoje jau analizuojamas nukentėjusiųjų, liudytojų pažeidžiamumas bei pradedami vertinti šių proceso dalyvių specialieji apsaugos poreikiai.

Ypatinga specialių apsaugos poreikių vertinimo ir pažeidžiamumo nustatymo reikšmė atsiskleidžia kai nukentėjusysis ar liudytojas dalyvauja apklausoje. Dėl šių proceso dalyvių pažeidžiamumo apklausų metu yra siekiama apsaugoti nuo kontakto su kaltinamuoju, tačiau siekiant teisių ir interesų pusiausvyros tarp proceso dalyvių, būtina užtikrinti kaltinamojo teisę į teisingą teismą. Kaip ir EŽTT, taip ir nacionalinėje teismų praktikoje būtina išskirti nukentėjusiuosius ir liudytojus vaikus, dėl kurių gali būti suvaržytos tiek EŽTK 6 straipsnyje, tiek BPK 44 straipsnyje numatytos įtariamojo, kaltinamojo teisės. Šiuo aspektu D. Murauskienė išanalizavusi teismų praktiką padarė išvadą: „<...> vaiko interesus būti apsaugotam nuo pakartotinės apklausos teisme gali nusverti kaltinamojo interesą išgirsti vaiko parodymus dar kartą nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme, kai, teismo vertinimu, tokia apklausa gali būti žalinga vaikui; apklausiant nepilnamečių nukentėjusiųjų ikiteisminio tyrimo teisėjui, kai įtariamajam bei jo gynėjui buvo sudaryta galimybė dalyvauti tokioje apklausoje ir užduoti klausimus²²⁸, ar kai įtariamasis ir jo gynėjas savanoriškai atsisakė dalyvauti ikiteisminio tyrimo teisėjo vykdomoje nepilnamečio nukentėjusiojo apklausoje²²⁹ volenti non fit injuria, ar kai nukentėjusiojo nepilnamečio parodymai nėra vienintelis ar lemiamą reikšmę turintis kaltinamojo kaltės įrodymas²³⁰“.²³¹ Taigi, kiekvienu atveju sprendžiant dėl pakartotinės vaiko apklausos būtina įvertinti įtariamojo, kaltinamojo tinkamą teisės į teisingą teismą užtikrinimą.

Kitą vertus, teismų praktikoje ne visada yra išlaikytas balansas tarp proceso dalyvių, ypač tada, kai vaikas yra nukentėjęs nuo seksualinio smurto. Nors dažnai nuo seksualinio smurto nukentėjusio vaiko parodymai yra pagrindiniai įrodymai byloje, tačiau siekiant apsaugoti vaiką, turi būti užtikrinamas, įtariamojo, kaltinamojo teisė į teisingą teismą. Todėl būtina vertinti nukentėjusiojo vaiko apklausas ikiteisminio tyrimo metu ir įtariamojo, kaltinamojo teisės į gynybą užtikrinimą. Šiuo aspektu nacionalinę teismų praktiką plačiai

²²⁷ „Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2016 m. balandžio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-455-634/2016“, prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1241600?nr=1>

²²⁸ "Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. kovo 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-153/2013", prieiga per internetą: <http://eteismai.lt/byla/240546458319941/2K-153/2013>;

"Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. balandžio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-205/2013", prieiga per internetą: <http://eteismai.lt/byla/69478817965781/2K-205/2013>.

²²⁹ "Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-372/2007", prieiga per internetą: <http://eteismai.lt/byla/24257740824096/2K-372/2007>.

²³⁰ "Lietuvos Aukščiausiojo teismo 2008 m. vasario 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-67/2008", prieiga per internetą: <http://eteismai.lt/byla/257520328225092/2K-67/2008>.

²³¹ Dovilė Murauskienė, *supra* note 12, p. 442-443.

analizavo D. Murauskienė²³² ir teigė, jog tokio pobūdžio bylose nukentėjusiojo vaiko interesų apsauga dažnai nusveria kaltinamojo teisę į teisingą teismą: „<...> net 14 iš 20 baudžiamųjų bylų nepilnamečiai nukentėjusieji nebuvo apklausti nagrinėjant bylas pirmosios instancijos teisme, kur buvo pagarsinti jų ikiteisminio tyrimo teisėjui duoti parodymai“²³³. Nors tai rodo teikiamą pirmenybę vaiko teisių apsaugai, tačiau apeliacinės instancijos teismo priimtų procesinių sprendimų baudžiamosiose bylose atlikta analizė parodė, jog ne visais atvejais užtikrinus vaiko teisių apsaugą buvo išlaikytas kaltinamojo intereso į teisingą baudžiamąjį procesą balansas²³⁴. Tai sąlygoja teisingo baudžiamąjo proceso pažeidimus nacionalinėje teismų praktikoje.

Taip pat analizuojant pažeidžiamų nukentėjusiųjų, liudytojų teisių apsaugos užtikrinimą nacionalinėje teismų praktikoje, reikia įvertinti, kaip užtikrinama šių proceso dalyvių teisių apsauga taikant anonimiškumo institutą. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau – LAT) analizuodamas anonimiškumo instituto taikymo pagrindą, teigė, jog priimant sprendimą dėl anonimiškumo taikymo, turi būti nurodoma, kuo remiantis nustatytas realaus dėl konkrečios bylos konkrečiam asmeniui gresiančio pavojaus buvimas²³⁵. Juk taikant anonimiškumo institutą, tam tikru laipsniu suvaržomos gynybos galimybės ginčyti tokio asmens patikimumą, nes tam svarbią reikšmę turi asmens tapatybės duomenų žinojimas²³⁶, tokiu atveju yra sunkiau išsiaiškinti visas aplinkybes ir nustatyti byloje tiesą. Todėl Konstitucinis Teismas 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarime pažymėjo, kad proceso dalyvių įslaptinimas galimas tik kaip išimtinė priemonė, kai būtina užtikrinti jų saugumą²³⁷. Kaip jau buvo minėta šiame darbe, pagal Konstitucinį Teismą, teisingas procesas yra tada, kai yra gerbiamos visų proceso dalyvių teisės, garantuojama šalių lygybė įstatymui, bei laikomasi kitų baudžiamąjo proceso principų²³⁸. Dėl to taikant liudytojui ar nukentėjusiajam anonimiškumą turi būti nurodomos aplinkybės, kuriomis remiantis daroma išvada dėl šio asmens patikimumo, tai kartu yra ir anonimiškumo taikymo prielaida. Sprendžiant klausimą dėl anonimiškumo taikymo remiamasi kuo išsamesne informacija, gaunama tiek iš taikyti anonimiškumą prašančio asmens, tiek iš kitų šaltinių, pavyzdžiui, bylos bei operatyvinių

²³²Pastaba: Dovilė Murauskienė išanalizavo 2013 metais Lietuvos apeliaciniame teisme išnagrinėtas baudžiamąsias bylas, kuriose nuo seksualinio smurto nukentėję yra vaikai. Lietuvos apeliaciniame teisme išnagrinėtos baudžiamosios bylos Nr.: 1A-527/2013, 1A456/2013, 1A-441/2013, 1A-430/2013, 1A-426/2013, 1A-408/2013, 1A-374/2013, 1A362/2013, 1A-323/2013, 1A-315/2013, 1A-308/2013, 1A-298/2013, 1A-255/2013, 1A-247/2013, 1A-231/2013, 1A-219/2013, 1A-135/2013, 1A-127/2013, 1A-89/2013, 1A66/2013, cituota iš Dovilė Murauskienė, *supra* note 12, p. 422-443.

²³³Dovilė Murauskienė, *supra* note 12, p. 422-443.

²³⁴*Ibid.*

²³⁵*Supra* note 196.

²³⁶*Supra* note 105.

²³⁷“Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas“. *Valstybės Žinios* 80-2423, (2000).

²³⁸“Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. Sausio 16 d. nutarimas“. *Valstybės žinios* 7-254, (2006). Gintaras Goda, Marcelis Kazlauskas, Pranas Kuconis, *supra* note 106, p. 53.

duomenų ir kt.²³⁹. Nepaisant BPK įtvirtintų normų ir teismų praktikos dėl anonimiškumo instituto taikymo, vis tiek kyla problemų dėl anonimiškumo taikomų pagrindų ir sąlygų, kurios gali sąlygoti sąžiningo baudžiamojo proceso pažeidimus.

Kaip jau minėta, EŽTT jurisprudencijoje pripažįstama, kad tam tikrais atvejais pažeidžiamų nukentėjusiųjų ar liudytojų išlaptinimas nepažeidžia EŽTK 6 straipsnio 3 dalyje įtvirtintas įtariamojo, kaltinamojo teisės į gynybą garantijas. Pagrindinis principas yra tas, kad kaltinamasis baudžiamajame procese turi turėti galimybę ginčyti jį kaltinančius įrodymus. Šiuo principu reikalaujama, kad kaltinamasis ne tiesiog žinotų savo kaltintojų tapatybę, jog galėtų ginčyti jų sąžiningumą bei patikimumą, bet ir turėtų galimybę patikrinti jų parodymų patikimumą žodžiu apklausiant juos jam dalyvaujant, tuo metu, kai liudytojas duoda parodymus arba vėlesnėje proceso stadijoje²⁴⁰. Konstitucinis Teismas laikosi tokios pat pozicijos teigdamas, jog: „Gynybai turi būti suteikta galimybė apklausti kaltinimo liudytojus, kadangi liudytojų anonimiškumas suvaržo gynybos galimybes kvestionuoti liudytojo patikimumą, pateikti argumentus dėl galimo asmeninio jo priešiško ar išankstinio nusistatymo kaltinamojo atžvilgiu. Šiuos apribojimus turi pakankamai atsverti teisminės valdžios taikomos procedūros“²⁴¹. Atsižvelgiant į teismų praktiką, būtina palaikyti pusiausvyrą tarp proceso dalyvių teisių ir interesų – taikant anonimiškumą liudytojui ar nukentėjusiajam yra būtina užtikrinti kaltinamojo teisę į teisingą teismą. Tačiau praktikoje neretai pasitaiko, kai baudžiamojo proceso dalyvio anonimiškumo suteikimas ar jo parodymų vertinimas yra nepagrįstas. Štai LAT 2010 m. pirmą kartą byloje buvo pasisakęs dėl liudytojo parodymų panaudojimo, kuriam taikomas anonimiškumas: „<...> vertindamas teisiamejame posėdyje apklausto nukentėjusiojo ar liudytojo, kuriam taikomas anonimiškumas, arba BPK 282 straipsnio 4 dalyje nurodytu atveju ikiteisminio tyrimo teisėjui duotus nukentėjusiojo ar liudytojo, kuriam taikomas anonimiškumas, parodymus, teismas privalo patikrinti, ar buvo BPK 199 straipsnyje įtvirtinti anonimiškumo taikymo pagrindai ir ar nėra BPK 200 straipsnio 2 dalyje numatytų aplinkybių“²⁴². Šioje byloje liudytojų parodymai buvo panaudoti netinkamai, o tai sąlygojo sąžiningo baudžiamojo proceso pažeidimą. Taip pat yra nemažai kitų bylų, dėl anonimiškumo suteikimo proceso dalyviams nesant taikymo pagrindams bei dėl netinkamo parodymų panaudojimo²⁴³.

²³⁹ *Supra* note 80.

²⁴⁰ *Al-Khawaja and Tahery v. The United Kingdom*, *supra* note 186.

²⁴¹ *Supra* note 56.

²⁴² "Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. gruodžio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-577/2010", prieiga per internetą: <http://eteismai.lt/byla/93224073066120/2K-577/2010>

²⁴³ "Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014 m. spalio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-423/2014", prieiga per internetą:

<http://liteko.teismai.lt/viesaspredimupaieska/tekstas.aspx?id=1bbac689-8c43-475f-956f-d6cd88ea4566>

BPK buvo papildytas daliniu anonimiškumo straipsniu 2010 m. gruodžio 2 d., tačiau lig šiol Lietuvos teismų praktikoje nebuvo pasisakyta dėl šio straipsnio taikymo pagrindų. Bendrai nacionalinėje teismų praktikoje yra vos keletą bylų, kuriose būtų paminėta, jog kai kuriems proceso dalyviams pritaikytas dalinis anonimiškumas. Tai rodo, kad nors *de jure* jis yra įtvirtintas BPK, tačiau *de facto* retai taikomas ir tikriausiai dėl to, kad dalinio anonimiškumo taikymo pagrindams keliami reikalavimai, remiantis BPK 199¹ straipsnio lingvistiniu aiškinimu bei šiame darbe minėtomis Generalinio prokuroro rekomendacijomis, yra tokie patys kaip ir absoliutaus anonimiškumo reikalavimai (BPK 199 str.). Todėl užtikrinant liudytojo ar jo šeimos narių apsaugą nuo tam tikros grėsmės dėl jų pažeidžiamumo, išlaptinant tik dalį jo tapatybės duomenų, siekiant šio proceso dalyvio parodymų patikimumo bei paties teisingo, sąžiningo baudžiamojo proceso, reikėtų dalinio anonimiškumo taikymo pagrindus nustatyti ne tokius aukštus (BPK 199 str. 1 d. 3 p.), tada šis santykinis anonimiškumas būtų dažniau taikomas praktikoje.

Išanalizavus pažeidžiamų nukentėjusiųjų, liudytojų teisių apsaugos užtikrinimą bei šių proceso dalyvių ir įtariamųjų, kaltinamųjų teisėtų interesų pusiausvyros išlaikymą nacionalinėje teismų praktikoje, būtina analizuoti pažeidžiamų įtariamųjų kaltinamųjų teisių apsaugos ir teisėtų interesų užtikrinimą procese. Lietuvoje vienas iš svarbiausių teisių apsaugos ir veiksmingo pažeidžiamų įtariamųjų, kaltinamųjų dalyvavimo baudžiamajame procese užtikrinimo būdų yra privalomas gynėjo dalyvavimas procese. Konstitucijos 31 straipsnio 6 dalyje numatyta, jog įtariamajam ir kaltinamajam, nuo jų sulaikymo arba pirmosios apklausos momento, garantuojama teisė į gynybą ir teisė turėti advokatą²⁴⁴. Konstitucinis Teismas analizuodamas šią teisę pažymėjo: „<...> *asmens teisė į gynybą, taip pat ir teisė turėti advokatą yra absoliuti, ji negali būti paneigta ar suvaržyta jokiais pagrindais ir jokiais sąlygomis.*“²⁴⁵. Taip pat pažymėjo, jog valstybės institucijos turi užtikrinti, kad galimybė įgyvendinti šias teises būtų reali²⁴⁶. Nors įtariamasis, kaltinamasis gali ir nepasinaudoti teise į advokato pagalbą, tačiau nereti atvejai, kai dėl pažeidžiamumo pats tinkamai ir veiksmingai dalyvauti baudžiamajame procese nesugeba, todėl turi būti jiems užtikrinama privaloma gynyba procese.

Nors BPK įtvirtinamas pažeidžiamiesiems asmenims būtinas gynėjo dalyvavimas, tačiau praktikoje vis tiek pasitaiko pažeidimų. Štai buvo konstatuotas pažeidimas, kai gynėjas nebuvo paskirtas įtariamajam ir jis negalėjo veiksmingai įgyvendinti savo teisės į gynybą viso

²⁴⁴„Lietuvos Respublikos Konstitucija“. *Valstybės žinios* 33-1014 (1992).

²⁴⁵„Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas“. *Valstybės žinios* 14-445, (2001)

²⁴⁶*Ibid.*

ikiteisminio tyrimo metu²⁴⁷. Šioje byloje įtariamasis, nenurodydamas motyvų, atsisakė gynėjo. Tačiau šiam įtariamajam buvo 88 metai ir apklausos metu buvo matyti, jog jis yra pažeidžiamas: „Iš ranka rašytų jo tekstų matyti, kad asmuo turi sunkumų su rašyba, protokoluose nenurodyta, tačiau jau vėliau teismui pateikti dokumentai patvirtina ir tai, kad B. Z. negirdi 80–84 proc., mažai padeda ir klausos aparatas. Esant tokiems akivaizdiems asmens fiziniams trūkumams bei atsižvelgiant į įtariamojo senyvą amžių ir ribojantį galimybę suvokti įtarimų bei atliekamų ikiteisminio tyrimo veiksmų esmę, tyrėja privalėjo paskirti jam gynėją tam, kad užtikrintų realias galimybes gintis nuo pareikšto kaltinimo“. Nors asmens senyvas amžius pats savaime nėra pagrindinis kriterijus, dėl kurio toks asmuo negali pats tinkamai įgyvendinti savo teisių, tačiau kiekvienu atveju asmens amžiaus kriterijų reikia vertinti individualiai, siekiant pripažinti jį pažeidžiamu baudžiamojo proceso dalyviu. Šiuo atveju įtariamasis buvo pažeidžiamas proceso dalyvis ne tik dėl senyvo amžiaus, bet ir dėl fizinės negalios - klausos sutrikimų. Taigi, ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokuroras ar teismas turėjo imtis aktyvių veiksmų ir užtikrinti gynėjo dalyvavimą siekiant apsaugoti šį pažeidžiamą įtariamąjį bei garantuoti veiksmingą dalyvavimą baudžiamajame procese.

Analizuojant pažeidžiamų įtariamųjų, kaltinamųjų gynėjo atsisakymą, reikia atsižvelgti į BPK 51 straipsnio 1 dalies 2 punktą, kuris numato būtiną gynėjo dalyvavimą. Aiškinant šią normą sistemiškai su BPK 52 straipsnio 2 dalimi, tai įtariamojo, kaltinamojo gynėjo atsisakymas nėra privalomas valstybės institucijoms: „<...> esant BPK 51 straipsnio 2 punkte nurodytoms sąlygoms atsisakymas gynėjo, dėl kurio asmuo, negalintis pasinaudoti savo teise į gynybą, liktų nepadedamas gynėjo ir jo teisės bei teisėti interesai nebūtų reikiamai ginami, neturi būti priimamasⁿ²⁴⁸. Todėl praktikoje kiekvienu atveju reikia vertinti įtariamojo, kaltinamojo veiksmingą dalyvavimą baudžiamajame procese, kai šis proceso dalyvis išreiškia norą gintis procese pats. Pavyzdžiui, kaltinamasis apeliacinės instancijos teisme vykusių baigiamųjų kalbų metu pareiškė, jog atsisako gynėjo ir prašo jį nušalinti, argumentuodamas, jog advokato teisinė pagalba nėra efektyvi ir pakankamai veiksminga. Teismas vertindamas gynėjo nušalinimo klausimą pažymėjo: „S. G., nuteistas laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme, yra suimtas, kiti nuteistieji, kurių gynybos interesai prieštarauja, turi gynėjus, todėl, remiantis BPK 51 straipsnio 1 dalies 4, 5, 7 punktais, gynėjo dalyvavimas yra būtinas. Taip pat teismas nurodė, kad advokatė B. Strimaitytė S. G. gina ilgą laiką, <...> be to, gynėjos B. Strimaitytės kalba dar nėra baigta ir klausimai, kurie, nuteistojo manymu, nebuvo paliesti, dar gali būti aptarti. Advokatės nušalinimo pagrindo buvimo nelemia ir susitikimų su ginamuoju kiekis. Teismas neturi duomenų, kad gynėja

²⁴⁷Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015 m. lapkričio 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-462-697/2015", prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1153531>

²⁴⁸Ibid.

būtų ignoravusi ginamojo prašymus dėl susitikimų ir gynybos pozicijos derinimo"²⁴⁹. Nors gynėjas turi užtikrinti veiksmingą teisių apsaugą, tačiau šioje byloje kaltinamojo prašymas nušalinti advokatą baigiamųjų kalbų metu, sudarytų grėsmę įtariamajam veiksmingai dalyvauti procese bei sąlygotų teisingo baudžiamojo proceso pažeidimą. Todėl teismas atsisakydamas tenkinti šį kaltinamojo prašymą teisingai pažymėjo: „<...> vadovaujantis BPK 52 straipsnio 1 dalimi, įtariamasis ar kaltinamasis bet kuriuo proceso metu turi teisę atsisakyti gynėjo. Tačiau BPK 52 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad teismui nėra privaloma priimti atsisakymą gynėjo, pareikštą nepilnamečio ar asmens, kuris dėl fizinių ar psichinių trūkumų pats pasinaudoti savo teise į gynybą negali; taip pat asmens, nemokančio kalbos, kuria vyksta procesas, ar asmens, įtariamo ar kaltinamo sunkaus ar labai sunkaus nusikaltimo padarymu, kai dėl bylos sudėtingumo ar didelės apimties arba kitais atvejais kyla abejonių dėl šio asmens galimybės pasinaudoti teise į gynybą. Kartu teisėjų kolegija atkreipia dėmesį į tai, kad nuteistasis S. G. advokatės B. Strimaitytės paslaugų nusprendė atsisakyti baigiamųjų kalbų metu, t. y. tuo metu, kai žodis buvo suteiktas advokatei B. Strimaitytei, jos ginamoji kalba nebuvo baigta, taigi kiti proceso dalyviai tuo metu negalėjo reikšti nušalinimų. <...> teismas pagrįstai nepriėmė S. G. atsisakymo gynėjos B. Strimaitytės paslaugų. Gynybos organizavimas iš esmės yra ginamojo ir jo gynėjo tarpusavio reikalas ir kasatoriaus subjektyvi neigiama nuomonė apie jam suteiktos teisinės pagalbos kokybę nėra pagrindas konstatuoti teisės į gynybą suvaržymą."²⁵⁰. Todėl galima daryti išvadą, jog kaip ir EŽTT praktikoje, taip ir nacionalinėje, teisėsaugos institucijos turi būti aktyvios procese, siekiant užtikrinti pažeidžiamo asmens teisių apsaugą, o būtent šiuo atveju – užtikrinti teisę į gynybą. Nors nacionalinėje teismų praktikoje gynybos vertinimas nėra teismo funkcija, tačiau teismas, akivaizdžiai matydamas jog gynėjas neužtikrina veiksmingo dalyvavimo procese, turėtų įsikišti į procesą ir apsaugoti įtariamojo, kaltinamojo teises.

Išanalizavus pažeidžiamo įtariamojo, kaltinamojo veiksmingo dalyvavimo procese, praktikoje išlieka asmens pažeidžiamumo dėl tam tikros psichinės ar fizinės negalios nustatymo problema. Nesant tikslios pažeidžiamo asmens apibrėžties, sunku nustatyti, koks įtariamasis gali būti pažeidžiamas. Štai teismas aiškindamas pažeidžiamumą pažymėjo: „<...> asmenimis, dėl fizinių ar psichinių trūkumų negalinčiais pasinaudoti savo teise į gynybą, laikytini asmenys, kurie turi esminių kalbos, regėjimo, klausos defektų arba serga sunkia liga, aiškiai apsunkinančia bendravimą, suvokimą ar minčių reiškimą, taip pat nepakaltinami ar ribotai pakaltinami asmenys bei asmenys, teismo sprendimu pripažinti neveiksniais dėl psichinės ligos ar silpnaprotystės, taip pat tie asmenys, kurių veiksnumas apribotas dėl piktnaudžiavimo

²⁴⁹Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2011 m. sausio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-83/2011", prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/189130>

²⁵⁰Ibid.

*alkoholiniais gėrimais, narkotinėmis ar toksinėmis medžiagomis. Negalinčiais pilnavertiškai pasinaudoti savo teise į gynybą laikytini ir įtariamieji (kaltinamieji, nuteistieji), kurie nors ir pripažinti pakaltinamais, turi nuolatinę ar laikiną psichinės veiklos sutrikimą*²⁵¹. Kitą vertus, praktikoje įtariamojo, kaltinamojo tam tikras protinis atsilikimas nesudaro pagrindo traktuoti jį pažeidžiamu proceso dalyviu ir užtikrinti būtino gynėjo dalyvavimą procese. Štai byloje buvo pažymėta, jog įtariamajam nustatytas lengvas protinis atsilikimas su elgesio sutrikimais. Tačiau remiantis specialisto išvada, buvo nuspręsta, jog jam skirti ambulatorinę teismo psichiatrijos ekspertizę yra netikslinga, argumentuojant, jog įtariamasis yra linkęs meluoti, vagiliauti, taip pat daug kartų teistas už vagystes. Atsižvelgiant į visas aplinkybes, teismas nusprendė, jog nėra teisinio pagrindo šiam proceso dalyviui paskirti būtiną gynėjo dalyvavimą bei išteisinti²⁵². Galima daryti išvadą, jog įtariamieji, kaltinamieji, esantys su tam tikru protiniu atsilikimu, nelaikomi pažeidžiamais asmenimis. Šiuo atveju galima kritikuoti tokią praktiką aiškinant, jog net kai nėra tokio stipraus ir akivaizdžiai matomo asmens protinio atsilikimo, tokiam proceso dalyviui vis tiek gali būti sunku suprasti, sekti baudžiamąjį procesą ir veiksmingai jame dalyvauti.

Taigi, įtariamųjų, kaltinamųjų vaikų pažeidžiamumas baudžiamajame procese yra preziumuojamas. Tačiau įtariamųjų, kaltinamųjų pažeidžiamumo nustatymas, nesant tikslios apibrėžties teisės aktuose, yra komplikotas. Kaip bebūtų, kiekvienu atveju būtina vertinti įtariamojo, kaltinamojo pažeidžiamumą: reikia nustatyti, ar toks asmuo sugeba suprasti procesą ir veiksmingai jame dalyvauti, siekiant užtikrinti teisingą baudžiamąjį procesą. Tačiau praktikoje asmens pažeidžiamumas ne visada yra vertinamas. Pavyzdžiui, byloje įtariamasis ikiteisminio tyrimo metu atsisakęs turėti gynėją ir šiam proceso dalyviui nebuvo užtikrinamas būtinas gynėjo dalyvavimas. Teismai neatsižvelgė į sveikatos priežiūros centro išduotą pažymėjimą, kuriame buvo nurodyta, kad įtariamajam diagnozuotas mišraus tipo klausos pakenkimas: „<...> *apeliacine tvarka nagrinėdamas bylą teismas nesiaiškino, ar šis sveikatos pakenkimas egzistavo anksčiau, kai byla buvo nagrinėjama pirmosios instancijos teisme (o tokių duomenų ir nepateikta), kokio laipsnio yra šis pakenkimas, t. y. ar jis yra toks fizinis trūkumas, kuriam esant I. M. negalėtų tinkamai pasinaudoti savo teise į gynybą.*²⁵³“. Todėl tik patikrinus įtariamojo sveikatos būklę ir galimybę visavertiškai dalyvauti baudžiamajame procese, galima spręsti ar

²⁵¹"Lietuvos apeliacinio teismo 2009 m. balandžio 1 d. nutartis, priimta baudžiamojame byloje Nr. 1A-145/2009", prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/117932>

²⁵²"Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015 m. liepos 16 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 1A-217-366/2015", prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1083582>

²⁵³"Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. vasario 9 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-61/2010", prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/150514>

buvo pažeistos teisės į gynybą proceso metu. Todėl kiekvienu atveju, esant pagrindui, teismai privalo vertinti asmens pažeidžiamumą, siekiant sąžiningo baudžiamojo proceso.

Apibendrinus, galima teigti, jog pažeidžiami nukentėjusieji ir liudytojai dažnai jaučiasi nesaugiai ir dėl šio nesaugumo jausmo pažeidžiami proceso dalyviai gali teikti neišsamius parodymus ir apsunkinti bylos nagrinėjimą. Siekiant apsaugoti ir suteikti saugumo jausmą procese, reikia kiekvieną kartą vertinti nukentėjusiųjų ir liudytojų pažeidžiamumą bei specialių apsaugos poreikių taikymą procese. Šiuo metu Lietuvos teismų praktikoje specialūs apsaugos poreikiai jau pradedami vertinti. Kitą vertus, siekiant teisių ir interesų pusiausvyros tarp proceso dalyvių, būtina užtikrinti kaltinamojo teisę į teisingą teismą. Teismų praktika parodė, jog prioritetas teikiamas vaiko teisių apsaugai, užtikrinus vaiko teisių apsaugą ne visais atvejais buvo išlaikytas kaltinamojo intereso į teisingą baudžiamąjį procesą balansas ir tai sąlygojo teisingo baudžiamojo proceso pažeidimus nacionalinėje teismų praktikoje.

Išskiriant pažeidžiamus įtariamuosius, kaltinamuosius, tai vienas iš pagrindinių aspektų, siekiant užtikrinti šių proceso dalyvių veiksmingą dalyvavimą procese yra būtino gynėjo procese užtikrinimas. Deja praktikoje pasitaiko pažeidimų atvejais, kai pažeidžiami įtariamieji ar kaltinamieji nusprendžia gintis patys. Tokiais atvejais teisėsaugos institucijoms toks gynėjo atsisakymas nėra privalomas. Esant įtariamojo, kaltinamojo grėsmei pažeisti veiksmingą dalyvavimą procese, teisėsaugos institucijos privalo įsikišti į procesą, imtis aktyvių teisių apsaugos veiksmų šių proceso dalyvių atžvilgiu. Kitą vertus, praktikoje išlieka problema dėl tokio proceso dalyvio pažeidžiamumo nustatymo. Įtariamasis, kaltinamasis, esantis kad ir su nesunki protiniu atsilikimu, nelaikomas pažeidžiamu asmeniu, būtinas gynėjo dalyvavimas jam nėra užtikrinamas ir gali veiksmingai dalyvauti procese. Nors kiekvienu atveju būtina vertinti asmens pažeidžiamumą, tačiau praktikoje pasitaiko pažeidimų, kai procese įtariamojo, kaltinamojo pažeidžiamumas išvis nėra vertinamas. Todėl pažeidžiamų įtariamųjų, kaltinamųjų teisių apsaugos reglamentavimas BPK ne visada yra tinkamai įgyvendinamas nacionalinėje teismų praktikoje ir tai sąlygoja teisingo baudžiamojo proceso pažeidimus.

IŠVADOS

1. Nukentėjusieji ir liudytojai gali būti pripažinti pažeidžiamais dėl jų asmeninių psichologinių, fizinių savybių, emocinės būklės ir nusikalstamos veikos, nuo kurios nukentėjo, aplinkybių. Tačiau kiekvienu atveju turi būti atliekamas aukos individualus vertinimas, kurio metu atsižvelgiama ne tik į nusikaltimo sunkumą, bet ir asmenybę charakterizuojančias aplinkybes bei asmens santykį su galimu kaltininku. Deja, pareigūnams kyla sunkumų nustatant asmens pažeidžiamumą - problematiškas asmens psichologinės būsenos vertinimas. Todėl būtina mokyti teisėsaugos institucijų pareigūnus tinkamai bendrauti, siekiant suprasti šio asmens būseną, jos priežastis bei elgesį baudžiamajame procese.

1.1 Įtariamųjų, kaltinamųjų pažeidžiamumas siejamas su amžiaus kriterijumi, fizine ar psichikos negalia bei veiksmingu dalyvavimu baudžiamajame procese. Nors įtariamųjų, kaltinamųjų vaikų pažeidžiamumas baudžiamajame procese preziumuojamas, tačiau nesant teisės aktuose šių proceso dalyvių pažeidžiamumo aiškios apibrėžties, suaugusiųjų pažeidžiamumo nustatymas yra komplikuoatas. Kadangi šių proceso dalyvių veiksmingas dalyvavimas baudžiamajame procese yra apsunkintas dėl amžiaus, fizinės ar psichinės būklės ar kitos negalios, tai būtina šiems proceso dalyviams taikyti papildomą teisių apsaugą, siekiant užtikrinti teises ir teisėtus lūkesčius.

2. Aukų Direktyvoje yra nustatytas nukentėjusiųjų ir liudytojų teisių apsaugos mechanizmas – pamatinės šių proceso dalyvių teisės keturiose pagrindinėse srityse: informacijos gavimo, dalyvavimo baudžiamajame procese, specializuotos pagalbos teikimo bei apsaugos priemonių taikymo. Ypatingas dėmesys skiriamas nukentėjusiųjų, liudytojų vaikų teisių apsaugai – vaikams visais atvejais taikomos ne tik specialiosios priemonės, bet ir papildoma apsauga. Lietuvoje pažeidžiamų nukentėjusiųjų teisių apsaugos reglamentavimas BPK susijęs su organizacinėmis priemonėmis, kurios taikomos siekiant sumažinti baudžiamojo proceso ar kitą traumuojantį poveikį. Pažeidžiamų liudytojų apsaugos mechanizmas reglamentuojamas BPK atskirai – liudytojų saugumą nuo galimo neigiamo poveikio baudžiamajame procese užtikrina anonimiškumo institutas. Taip pat dalinio anonimiškumo taikymas svarbus perkvalifikuojant sunkesnę nusikaltimą į lengvesnę, nes tai yra vienas iš pagrindų proceso dalyviui panaikinti anonimiškumą, nepaisant išlikusio grėsmės faktoriaus pažeidžiamam proceso dalyviui.

2.1 Pažeidžiamų įtariamųjų, kaltinamųjų didžioji dalis teisių apsaugą reglamentuojančių teisės aktų ir tarptautinių dokumentų yra rekomendacinio pobūdžio, kurios nesuteikia pakankamai garantijų, kad pažeidžiami asmenys galėtų veiksmingai naudotis savo teisėmis. Įtariamųjų, kaltinamųjų rekomendacijoje išskiriamos pagrindinės pažeidžiamų šių proceso

dalyvių procesinės teisės, kurios taikomos atsižvelgiant į jų interesus ir į jų gebėjimą suprasti baudžiamąjį procesą ir veiksmingai jame dalyvauti. Lietuvoje pažeidžiamiesiems įtariamiesiems, kaltinamiesiems turi būti užtikrinamas būtinas gynėjo dalyvavimas ir teisė į teisingą teismą. Tačiau čia išlieka tokio asmens pažeidžiamumo nustatymo problema.

3. Pažeidžiamų nukentėjusių ir liudytojų teisių reglamentavimo gausa pakankamai užtikrinama EŽTT praktikoje. Baudžiamajame procese išlaikyta pusiausvyra tarp proceso dalyvių – nepilnamečiams dėl jų pažeidžiamumo yra imamos priemonės jiems apsaugoti ir tuo pačiu užtikrinama kaltinamojo teisė į sąžiningą baudžiamąjį procesą. Taip pat pažeidžiamam nukentėjusiajam ar liudytojui taikant anonimiškumo institutą gali būti suvaržomos kaltinamojo galimybės ginčyti tokio asmens patikimumą. Todėl teisingame baudžiamajame procese šis institutas taikomas tik kaip išimtinė priemonė, kurios metu užtikrinamas liudytojų ar nukentėjusiųjų saugumas ir kaltinamojo teisė į teisingą procesą. Kitą vertus, pažeidžiamų įtariamųjų ir kaltinamųjų teisių apsaugos reglamentavimo trūkumas sąlygoja nemažai EŽTK pažeidimų. Atsižvelgiant į tai, valstybės narės turėtų nustatyti procedūras ar mechanizmus, pavyzdžiui, neatidėliotinas gynybos paslaugas, kurių dėka būtų leista laiku ir operatyviai įsikišti sulaikymo atvejais, prieš apklausiant pažeidžiamą asmenį. Nors pažeidžiamiesiems įtariamiesiems, kaltinamiesiems teisinė gynyba turi būti ne tik privaloma, bet ir veiksminga, tačiau praktikoje pasitaiko atvejų, kai dėl sudėtingo teisinio reguliavimo teisinė pagalba ne visada efektyviai užtikrinama.

3.1 Nuo šiol Lietuvos teismų praktikoje jau pradedami vertinti šių proceso dalyvių specialūs apsaugos poreikiai. Nors prioritetas teikiamas vaiko teisių apsaugai, tačiau užtikrinus vaiko teisių apsaugą, ne visais atvejais buvo išlaikytas kaltinamojo intereso į teisingą baudžiamąjį procesą balansas. Taip pat siekiant užtikrinti pažeidžiamų įtariamųjų, kaltinamųjų veiksmingą dalyvavimą procese, privalo dalyvauti gynėjas. Teisėsaugos institucijoms toks gynėjo atsisakymas nėra privalomas – esant grėsmei pažeisti veiksmingą dalyvavimą procese, teisėsaugos institucijos privalo įsikišti į procesą, imtis aktyvių teisių apsaugos veiksmų šių proceso dalyvių atžvilgiu. Kitą vertus, praktikoje išlieka tokio proceso dalyvio pažeidžiamumo nustatymo problema. Nors būtina kiekvienu atveju vertinti asmens pažeidžiamumą, tačiau praktikoje ne visada pažeidžiamumas yra vertinamas. Todėl pažeidžiamų įtariamųjų, kaltinamųjų teisių apsaugos reglamentavimas BPK ne visada yra tinkamai įgyvendinamas nacionalinėje teismų praktikoje ir tai sąlygoja teisingo baudžiamąjo proceso pažeidimus.

ANOTACIJA

Teisinėje valstybėje yra siekiama apsaugoti pažeidžiamus proceso dalyvius nuo galimo neigiamo poveikio baudžiamajame procese. Kadangi nacionaliniuose teisės aktuose ir tarptautiniuose dokumentuose nėra tikslios pažeidžiamų nukentėjusiųjų, liudytojų, įtariamųjų ir kaltinamųjų apibrėžties, šių proceso dalyvių pažeidžiamumo nustatymas yra komplikotas. Be to, asmenims dėl jų pažeidžiamumo gali būti nustatytas skirtingas teisinis reguliavimas. Todėl kyla poreikis analizuoti, kaip pažeidžiamų asmenų, turinčių, nukentėjusiojo ir liudytojo bei įtariamojo, kaltinamojo procesinius statusus, teisės bei papildomos procesinės garantijos yra įgyvendinamos procese, nepažeidžiant kitų, ne mažiau svarbių, proceso dalyvių teisės į teisingą teismą. Atsižvelgiant į proceso dalyvių pažeidžiamumo nustatymo kriterijus, darbe siekiama atskleisti papildomų procesinių garantijų užtikrinimo reikšmę ir taikymo ypatumus šių proceso dalyvių apsaugai, nepažeidžiant kitų proceso dalyvių teisės į teisingą teismą.

ANNOTATION

Legal state aims to protect the vulnerable participants of the proceedings from the possible negative impact in the criminal proceedings. As there is no exact definition of vulnerable victims, witnesses, suspects and defendants in national legislation and international documents, the vulnerability determination of these participants is complicated. In addition, the different legal regulation may be established for the vulnerability of individual persons. Therefore, there is a need to analyse how the rights and additional procedural guarantees of the vulnerable persons with a procedural statuses of victim, witness, suspect and defendant are implemented during the procedure without prejudice of the right to a fair trial of the other participants of the proceedings. Thesis aims to reveal the importance of the additional procedural guarantees and peculiarities of their application to the protection of participants of the proceedings without prejudice of the right to a fair trial of the other participants of the proceedings, taking into account the vulnerability determination criteria of the participants of proceedings.

SANTRAUKA

PAŽEIDŽIAMŲ BAUDŽIAMOJO PROCESO DALYVIŲ TEISIŲ APSAUGA

Pažeidžiamų proceso dalyvių teisių apsaugos reikšmė atsiskleidžia kaip priemonė užtikrinanti proceso dalyvių teises ir teisėtus lūkesčius. Baudžiamajame procese turi būti užtikrinama pažeidžiamų asmenų teisių apsauga, siekiant ne tik išlaikyti pusiausvyrą tarp proceso dalyvių teisių ir pareigų, bet ir teisingo proceso. Tačiau nesant tikslios pažeidžiamumo apibrėžties ar kriterijų, asmens pažeidžiamumo nustatymas yra sudėtingas. Todėl analizuojamų proceso dalyvių – nukentėjusiųjų, liudytojų ir įtariamųjų, kaltinamųjų pažeidžiamumas procese taip pat skiriasi. Nukentėjusieji ir liudytojai gali būti pripažinti pažeidžiamais dėl jų asmeninių, psichologinių, fizinių savybių, emocinės būklės ir nusikalstamos veikos, nuo kurios nukentėjo, aplinkybių. Įtariamųjų, kaltinamųjų pažeidžiamumas siejamas ne tik su amžiaus kriterijumi, fizine ar psichikos negalia bet ir veiksmingu dalyvavimu baudžiamajame procese.

Proceso dalyviams dėl jų pažeidžiamumo gali būti nustatytas skirtingas teisinis reguliavimas. Dėl šio skirtingo teisinio reguliavimo procese iškyla pažeidžiamų proceso dalyvių teisių ir teisėtų interesų apsaugos užtikrinimo problemos, susijusios su tuo, kad nebūtų pažeidžiamos kitų proceso dalyvių teisės bei kitais teisės taikymo aspektais. Todėl baigiamojo darbo tikslas yra išsiaiškinti pažeidžiamų asmenų teisių apsaugą, jo mechanizmą ir šios apsaugos įgyvendinamumą baudžiamajame procese. Atsižvelgiant į šį tikslą, remiantis EŽTT, nacionaline teismų praktika bei doktrina, darbe analizuojama šių proceso dalyvių, turinčių įtariamojo (kaltinamojo), nukentėjusio ar liudytojo procesinį teisinį statusą, padėtis procese bei jų papildomų procesinių garantijų užtikrinimas, siekiant apsaugoti juos kaip itin pažeidžiamus proceso dalyvius. Nors šiame darbe vertinami pažeidžiami proceso dalyviai, tačiau apžvelgiami ir kiti baudžiamajo proceso dalyvių teisė į teisingą procesą, siekiant išlaikyti pusiausvyrą tarp šių proceso dalyvių teisių ir interesų.

SUMMARY

RIGHTS PROTECTION OF THE VULNERABLE PARTICIPANTS OF CRIMINAL PROCEEDINGS

The significance of protection of the vulnerable participants of the proceedings reveals itself as a measure ensuring the rights and legal expectations of participants of the proceedings. The criminal proceedings have to ensure the rights protection of the vulnerable persons, in order to maintain the balance between the rights and obligations of participants of the proceedings, as well as fair proceedings. However, in the absence of the exact definition of vulnerability or criteria, the determination of person's vulnerability is complicated. Therefore, the vulnerability of the analysed participants of the proceedings – victims, witnesses, suspects and defendants is also different. Victims and witnesses may be recognised as vulnerable due to their personal, psychological and physical features, emotional status and factors of the criminal act. The vulnerability of suspects and defendants is related to the criteria of age, physical or mental disability and effective participation in the criminal proceedings.

The different legal regulation can be established for the vulnerability of individual persons. This different legal regulation causes the protection problems of the rights and legal interests of the vulnerable participants of the proceedings. The problems are related to the non-violation of the rights of other participants and other aspects of right application. Therefore, an objective of the final thesis is to clarify the rights protection of the vulnerable persons, its mechanism and feasibility of this protection in the criminal proceedings. Thesis analyses the position of these participants with a procedural legal status of suspect (defendant), victim or witness and assurance of their additional procedural guarantees, in order to protect them as very vulnerable participants of the proceedings. It is done by taking into account the above-mentioned objective, case law of the European Court of the Human Rights, national case law and doctrine. Although the thesis assesses the vulnerable participants of the proceedings, it also reviews the right of other participants of the criminal proceedings to a fair trial, in order to maintain the balance between the rights and interests of these participants.

LITERATŪRA

Lietuvos Respublikos Konstitucija ir Konstitucinio Teismo baigiamieji aktai

1. "Lietuvos Respublikos Konstitucija." *Valstybės žinios* 33-1014 (1992).
2. "Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. lapkričio 15 d. nutarimas". *Valstybės žinios* 12/2010 3/2013-4/2013-5/2013, (2013).
3. "Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 22 d. nutarimas". *Valstybės žinios* 102/2010, (2013).
4. "Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. Sausio 16 d. nutarimas". *Valstybės žinios* 7-254, (2006).
5. "Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas". *Valstybės žinios* 14-445, (2001).
6. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas. "Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 118¹, 156¹ straipsnių, 267 straipsnio 5 punkto ir 3171 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai", *Valstybės žinios* 80-2423, (2000).
7. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas. "Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 255 straipsnio 4 ir 5 dalių, 256 straipsnio 4 dalies, 260 straipsnio 4 dalies, 280 straipsnio 1, 2 ir 6 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai" // *Valstybės žinios* 15-402, (1999).

Teisės aktai

8. "Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas." *Valstybės žinios* 89-2741, (2000).
9. "Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas." *Valstybės žinios* 37-1341, (2002).
10. "Lietuvos Respublikos psichikos sveikatos priežiūros įstatymas." *Valstybės žinios* 53-1290, (1995).
11. "Lietuvos Respublikos Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas (aktuali redakcija nuo 2013-07-23)" *Valstybės žinios* 83 – 2983, (2004).
12. "Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas." *Valstybės žinios* 72-3475 (2011).

13. "Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas", *Valstybės žinios* 15-597 (2003).
14. "Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija" 2012/C 326/02 (2012).
15. "Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija" *Valstybės žinios* 60-1501 (1995).
16. JT konvenciją prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą papildantis Protokolas. "Dėl prekybos žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais, prevencijos, sustabdymo bei baudimo už vertimąsi ja" (2002). *Valstybės žinios* 49- 2166 (2003).
17. "Jungtinių Tautų Konvencija prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą", *Valstybės žinios* 51-1933 (2002).
18. "Europos Tarybos konvencija dėl veiksmų prieš prekybą žmonėmis". *Valstybės žinios* 96-4916 (2012).
19. "Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija". *Valstybės žinios* 156-7390 (2011).
20. "Neįgaliųjų teisių konvencija ir Neįgaliųjų teisių konvencijos fakultatyvus protokolas, priimti 2006 m. Gruodžio 13 d. JTO generalinės Asamblėjos 61-oje sesija".
21. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2011/92/ES. "Dėl kovos su seksualine prievarta prieš vaikus, jų seksualiniu išnaudojimu ir vaikų pornografija, kuria pakeičiamas, Tarybos pamatinis sprendimas 2004/68/TVR".
22. Europos Parlamento ir Tarybos 2011 m. balandžio 5 d. direktyva 2011/36. "Dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičianti ES Tarybos Pamatinį sprendimą 2002/ 629/ TVR [2011] OL L 101".
23. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2013/48/ES 2013 m. spalio 22 d. "Dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir Europos arešto orderio vykdymo procedūroms ir dėl teisės reikalauti, kad po laisvės atėmimo būtų informuota trečioji šalis, ir teisės susisiekti su trečiaisiais asmenimis ir konsulinėmis įstaigomis laisvės atėmimo metu".
24. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/13/ES 2012 m. gegužės 22 d. "dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese".
25. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2011/92/ES. "Dėl kovos su seksualine prievarta prieš vaikus, jų seksualiniu išnaudojimu ir vaikų pornografija, kuria pakeičiamas, Tarybos pamatinis sprendimas 2004/68/TVR".
26. "Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing." Council Framework Decision 2001/220/JHA.

27. "Tautų standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės" (Pekino taisyklės), prieiga per internetą:

<http://www.ebiblioteka.lt/resursai/NPLC/istatymai/Jungtiniu%20Tautu%20standartines%20minimalios%20nepilnameciu%20teisenos%20igyvendinimo%20taisykles.pdf>

28. "Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas". *Valstybės žinios* 77 (2002).

29. "Teisėjų tarybos nutarimas dėl 2016 m. Teisėjų mokymo programų patvirtinimo." Teisingumo ministerija 13P-143-(7.1.2), (2015).

30. Generalinio prokuroro rekomendacija dėl rekomendacijų dėl nukentėjusiųjų specialių apsaugos poreikių vertinimo patvirtinimo I-63, prieiga per internetą:

<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/86bc22f0dfa611e58a92afc65dd68e97>

31. Generalinio prokuroro rekomendacijos dėl anonimiškumo ir dalinio anonimiškumo nukentėjusiajam ar liudytojui suteikimo ir šio sprendimo procesinio įforminimo, 2014 m. birželio 3 d., įsakymu I-114, prieiga per internetą:

<https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=5a42e4c0ebdd11e3bb22becb572235f5>

Specialioji literatūra

32. Ažubalytė, Rima *et. al.*, *Baudžiamojo proceso principai: teisės spragų šalinimas. Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodeksui – 10 metų.* (Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakultetas, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, 2012).

33. Ažubalytė, Rima ir Jolanta Zajančauskienė, Vulnerability Assessment of Participants in Lithuanian Criminal Proceedings in the Context of EU Regulations. *Baltic Journal of Law & Politics* 7:2 (2014): 152-178, prieiga per internetą:

[http://www.degruyter.com/dg/viewarticle.fullcontentlink:pdfeventlink/\\$002fj\\$002fbjlp.2014.7.issue-2\\$002fbjlp-2015-0006\\$002fbjlp-2015-0006.pdf?t:ac=j\\$002fbjlp.2014.7.issue-2\\$002fbjlp-2015-0006\\$002fbjlp-2015-0006.xml](http://www.degruyter.com/dg/viewarticle.fullcontentlink:pdfeventlink/$002fj$002fbjlp.2014.7.issue-2$002fbjlp-2015-0006$002fbjlp-2015-0006.pdf?t:ac=j$002fbjlp.2014.7.issue-2$002fbjlp-2015-0006$002fbjlp-2015-0006.xml)

34. Ažubalytė, Rima, Ramūnas Jurgaitis, and Jolanta Zajančauskienė. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys.* Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, (2011).

35. Ažubalytė, Rima. "Baudžiamojo proceso, kuriame dalyvauja nepilnamečiai, teisinės ir faktinės diferenciacijos prielaidos ir iš jų kylantys reikalavimai" iš *Petras Ancelis et. al. "Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai"*. Vilnius: Industrus, (2009):70-75.

36. Ažubalytė, Rima. *"Nepilnamečio apklausa baudžiamajame procese,"* iš Vidmantas Egidijus Kurapka *et. al.* Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo. (Vilnius, 2011): 159-204.
37. Blackstock, Jodie. "Protecting victims: EU competences and mechanisms for safeguards," Justice - UK, (2012)
38. Buczma, R. Sławomir. "An overview of the law concerning protection of victims of crime in the view of the adoption of the Directive 2012/29/EU establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime in the European Union," ERA Forum 14 (2013).
39. Chometauskas, Gintaras, Edita Dereškevičiūtė, Dovilė Murauskienė, "Psichologinė parama aukoms ir liudytojams bei jų apsauga teismo procese," Žmogaus studijų centras (2015).
<http://www.teismai.lt/data/public/uploads/2015/03/psichologine-programa.pdf>
40. Commission working document on the feasibility of EU legislation in the area of protection of witnesses and collaborators with justice /* COM/2007/0693 final */, prieiga per internetą:
<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:52007DC0693&from=EN>
41. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Making progress on the European Union Agenda on Procedural Safeguards for Suspects or Accused Persons - Strengthening the Foundation of the European Area of Criminal Justice, COM/2013/0820 final, prieiga per internetą:
<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:52013DC0820&from=EN>
42. Čėsniėnė, Ilona. "Vaikų parodymus lemiantys psichologiniai veiksniai" Jurisprudencija 41 (33), (2003).
43. Driukas, Artūras ir Virgilijus Valančius. *Civilinis procesas: teorija ir praktika.* I tomas. (Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005):132- 135.
44. European Commission Recommendation, 27 November 2013, (2013/C 378/02) prieiga per internetą:
[http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013H1224\(02\)&qid=1417358694461&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013H1224(02)&qid=1417358694461&from=EN)

45. Europos Tarybos rezoliucija dėl veiksmų plano, skirto įtariamųjų ar kaltinamųjų baudžiamuosiuose procesuose procesinėms teisėms stiprinti 2009/C 295/01, (2009), prieiga per internetą:

[http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32009G1204\(01\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32009G1204(01)&from=EN)

46. Europos vadovų taryba. Stokholmo programa – atvira ir saugi Europa piliečių labui ir saugumui. Europos Sąjungos oficialusis leidinys (2010/C 115/01). (2010), prieiga per internetą:

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:115:0001:0038:lt:PDF;>

47. EU–Wide Letter of Rights in Criminal Proceedings: Towards Best Practice, prieiga per internetą: http://www.ecba.org/extdocserv/projects/ps/EU_LoR_Spronken.pdf

48. Goda, Gintaras, Marcelis Kazlauskas, Pranas Kuconis, *Baudžiamojo proceso teisė. Vadovėlis*. (Vilnius: Registrų centras, 2011).

49. Goda, Gintaras. "Kaltinamojo teisė duoti klausimus kaltinimo liudytojams kaip žmogaus teisė," *Teisė* 36, (2000): 7-17.

50. Goda, Gintaras. Nepilnamečio teisinė padėtis baudžiamajame procese. Nepilnamečių kriminalinė justicija. 2002.

51. Goda, Gintaras. Vertybiniai prioritetai baudžiamajame procese. Monografija. *Vilnius: registrų centras*,(2014):137-157;

52. Green Paper from Commission “Procedural Safeguards for Suspects and Defendants in Criminal Proceedings throughout the European Union”, Brussels, 19.2.2003 COM(2003) 75 final

<http://www.statewatch.org/semDOC/assets/files/commission/COM-2003-75.pdf>

53. Gušauskienė, Marina. "Įtariamąjo teisės į gynybą procesinis turinys ikiteisminio tyrimo stadijoje". Iš Petras Ancelis., *et al.* "Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai." Vilnius: Industrias.(2009): 217-259;

54. Jurka, Raimundas *et. al.*, *Baudžiamojo proceso principai*. Metodinė mokymo knyga. (Vilnius: Eugrimas, 2009): 56-77;

55. Jurka, Raimundas, Irma Randakevičienė, Saulius Juzukonis, *Baudžiamojo proceso dalyviai*. (Vilnius: Industrias, 2009).

56. Jurka, Raimundas, R.; S. Melničenko, Irma Randakevičienė. "Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamojo proceso srityje." Vilnius: Eugrimas.(2006):135, 137, 139–140, prieiga per internetą:

http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/victims/recR_97_13e.pdf.

57. Jurka, Raimundas. "Įslaptinti liudytojai ir kaltinamojo teisė į teisingą procesą". *Teisės problemos* 2,44, (2004).

58. Jurka, Raimundas. "Liudytojas ir jo procesiniai interesai baudžiamajame procese", (Registru Centras, Vilnius, 2009): 172-185.

59. Jurka, Raimundas. "Teisiniai liudytojų apsaugos aspektai," *Jurisprudencija* 49 (41), (2003): 105-112.

60. Kanapeckaitė, Jolanta. "Baudžiamasis procesas dėl nusikalstamų veikų, kuriomis įtariamai (kaltinami) asmenys su fiziniais ar psichikos trūkumais (sutrikimais)" (daktaro disertacija, Mykolo Riomerio universitetas, 2004) 01 S.

61. Kanapeckaitė, Jolanta. "Būtinasis gynėjo dalyvavimas ikiteisminio tyrimo metu – įtariamųjų, turinčių fizinių arba psichikos trūkumų (sutrikimų), teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo procesinė garantija," *Jurisprudencija: Mokslo darbai* T. 47(39) (2003).

62. Kanapeckaitė, Jolanta. "Galimybė atlikti proceso veiksmus su asmenimis, turinčiais psichikos trūkumų (sutrikimų), ir gautų duomenų įrodomoji reikšmė" *Jurisprudencija* t. 77(69), (2005).

63. Kanapeckaitė, Jolanta. "Įtariamųjų (kaltinamųjų) fiziniai arba psichiniai trūkumai bei jų reikšmė įgyvendinant teisę į gynybą," *Jurisprudencija: Mokslo darbai*. T. 38(30).(2003).

64. Kanapeckaitė, Jolanta. "Įtariamųjų psichikos trūkumų (sutrikimų) atskleidimas ir nustatymas," *Jurisprudencija*, t. 75(67) (2005).

65. Keinys, Stasys *et al.* Dabartinės lietuvių kalbos žodynas: šeštas (trečias elektroninis) leidimas. *Lietuvių kalbos institutas* (Vilnius, 2006), prieiga per internetą: <http://dz.lki.lt>

66. Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui „Prekybos žmonėmis panaikinimo ES strategija 2012–2016 m.“ COM(2012) 286 final, (2012), prieiga per internetą:

<http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2012/LT/1-2012-286-LT-F1-1.Pdf>

67. Kovos su prekyba žmonėmis ekspertų grupė (GRETA), prieiga per internetą:

https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Leaflets/Monitoring/LTU_Mecanisme.pdf

68. Lietuvos Respublikos Prokuratūros veiklos ataskaitos. Vilnius, (2014), žiūrėta 2016 01 31,

<http://www.prokuraturos.lt/Veikla/Veiklosataskaitos/tabid/515/Default.aspx>.

69. "Liudytojų (nukentėjusiųjų), kuriems taikomas anonimiškumas, įslaptinimo pagrįstumas ir jų duotų parodymų naudojimas apkaltinamojo nuosprendžio išvadoms pagrįsti. Europos žmogaus teisių teismo sprendimų santraukos," prieiga per internetą:

<http://www.min.litlex.lt/scripts/sarasas2.dll?Tekstas=1&Id=108835&Zd=ADVOKAT>

70. McDonald Bl, Maria " Žinokite savo teises pagal Nusikaltimų aukų teisių direktyvą," (2015): Justicia – European rights network,

http://eujusticia.net/images/uploads/pdf/Lithuanian_Know_Your_Rights_Guide_on_the_Victims_Directive.pdf

71. Merkevičius, Remigijus. *"Baudžiamasis procesas. Įtariamojo samprata."* Vilnius: VĮ Registrų centro Teisinės informacijos departamentas. (2008).

72. Mikelėnaitė, Deimantė. "Sąžiningo proceso principo ypatumai" (bakalauro darbas, Mykolo Romerio universitetas, 2014).

73. Murauskienė, Dovilė. "Nepilnamečio nukentėjusiojo teisė į teisingą baudžiamąjį procesą," iš *"Asmens teisių gynimas: problemos ir sprendimai: mokslo studija,* Armanas Abramavičius *et. al.* (Vilnius: 2014).

74. Open Society Justice Initiative, "Arrest Rights Brief No.3: The Right to Legal Aid", (2013), žiūrėta 2016 03 14,

<https://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/arrest-rights-template-legal-aid-20130412.pdf>

75. Piesliakas, Vytautas. *"Lietuvos baudžiamoji teisė. I Knyga. Baudžiamasis įstatymas ir baudžiamosios atsakomybės pagrindai", Justitia, (2006).*

76. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on procedural safeguards for children suspected or accused in criminal proceedings/* COM/2013/0822 final - 2013/0408 (COD).

77. Recommendation No. R (97) 13 of the Committee of Ministers to Member States Concerning intimidation of witnesses and the rights of the defence, Adopted by the Committee of Ministers on September 10, 1997, at the 600th meeting of the Ministers' Deputies.

http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/victims/recR_97_13e.pdf

78. Schünemman, Bernd. "Protection of children and other vulnerable victims against secondary victimisation: making it easier to testify in Court," Era Forum 10 (2009).

79. Socialinės integracijos paslaugų socialiai pažeidžiamų ir socialinės rizikos asmenų grupėms situacijos, poreikių ir rezultatyvumo vertinimas, siekiant efektyviai panaudoti 2007-2013 m. ES struktūrinę paramą. Vertinimo ataskaita, Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, (2011): 14, prieiga per internetą:

http://www.esparama.lt/es_parama_pletra/failai/fm/failai/Ataskaitos/BPD_vertinimo_ataskaitos/liepa_SADM_vertinimo_ataskaita_2011.pdf

80. Tarybos išvadų dėl 2014–2017 m. ES prioritetų kovos su sunkių formų ir organizuotu nusikalstamumu srityje nustatymo projektas 9849/13, (2013), prieiga per internetą:

<http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=LT&f=ST%209849%202013%20INIT>

81. Tarptautiniai apsaugos standartais kovoje prieš prekybą vaikais bei svarbiausi tarptautiniai dokumentai prekybos žmonėmis prevencijos ir kontrolės srityje, prieiga per internetą: <http://www.vaikoteises.lt/media/file/ataskaitos/1%20priedas.pdf>

82. "Teisėjų tarybos nutarimas dėl 2016 m. Teisėjų mokymo programų patvirtinimo." Teisingumo ministerija 13P-143-(7.1.2), (2015).

83. The Carloway Review, Report and Recommendations (November 17, 2011),

<http://www.scotland.gov.uk/About/Review/CarlowayReview>

84. The practical operation of safeguards for vulnerable suspects and defendants in European Union Member States. Fair Trials International, (2012), žiūrėta: 2016-02-03,

<https://www.fairtrials.org/wp-content/uploads/2012/09/Vulnerable-suspects-reportFINAL.pdf>

85. Tyrimo apie pažeidžiamų grupių teismuose specialiuosius poreikius galutinė ataskaita. Euro Integracijos projektai, žiūrėta 16 04 14,

http://www.teismai.lt/data/public/uploads/2015/11/tyrimo-ataskaita_2015.05.20-1.pdf

86. Visuomenės teisinis švietimas. "Nuo nusikaltimų nukentėję žmonės turės daugiau teisių", žiūrėta: 2016-03-01,

<http://teisingumas.lt/nuo-nusikaltimu-nukenteje-zmones-tures-daugiau-teisiu/>

87. Wieczorek, Irene. "A needed balance between security, liberty and justice. Positive signals arrive from the field of victims' rights," in European Criminal Law Review, vol. 2, no. 2, (2012)

88. Zajančauskienė, Jolanta. "Asmens, turinčio negalią, teisė gintis padedant gynėjui" Societal Innovations for Global Growth: Research Papers 1(1) (2012).

89. Zajančauskienė, Jolanta. "Prozessuelle Handlungsfähigkeit eines Verdächtigen (Beschuldigten)" [Procedural Capacity of a Suspected (Accused) Person], Jurisprudence-Jurisprudencija 4 (122) (2010): 245–259.

90. Zajančauskienė, Jolanta. "Speciali pažeidžiamųjų įtariamųjų ar kaltinamųjų apsauga", iš: Jonas Prapiestis, et.al. Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai. (Vilnius: Registrų centras, 2014).

91. Zajančkauskienė, Jolanta. "Fiziniai ar psichikos trūkumai (sutrikimai): procesinė teisinė samprata ir reikšmė, realizuojant asmens teisę į gynybą" iš *Petras Ancelis et.al. "Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai"*. Vilnius: Industrias. (2009).

92. Zajančkauskienė, Jolanta. "Speciali pažeidžiamųjų įtariamųjų ar kaltinamųjų apsauga" Iš *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai*. (Vilnius: Registrų centras, Jonas Prapiestis, et.al. (2014).

93. Žmogaus teisių apžvalga: 2013-2014. "Teisės į teisingą teismą, Įtariamųjų teisės," žiūrėta 2016 03 05, <http://pasidomek.lt/lt/i-itariamuju-teises->

94. Žmogaus teisių stebėjimo institutas „Nusikaltimų aukų teisių direktyva: naujas požiūris į artimųjų smurto aukas“. (2014).

https://www.hrmi.lt/uploaded/Apzvalgos/Tyrimas_auku-teisiu-direkt_1.pdf

Teismų praktika

95. Case 27244/09, G. v. France, Eur. Ct. H. R., 25, 39, 44, (2012).

96. Case 16717/05, Todorov v. Ukraine, Eur. Ct. H. R., 22, (2012).

97. Case 26766/05, 22228/06, Al-Khawaja and Tahery v. The United Kingdom, Eur. Ct. H. R., (2011).

98. Case 16347/02, Luchaninova v. Ukraine, Eur. Ct. H. R., (2011)

99. Case 42310/04, Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine, Eur. Ct. H. R., 263, (2011);

100. Case 54729/00, Adamkiewicz v Poland, Eur. Ct. H. R., 89, (2010).

101. Case 20310/02, Plonka v Poland, Eur. Ct. H. R., 40-42, (2009);

102. Case 16404/03, Shabelnik v Ukraine, Eur. Ct. H. R., 57, (2009).

103. Case 7025/04, Pishchalnikov v Russia, Eur. Ct. H. R., 72-72, 91, (2009).

104. Case 22/03, Grigoryevskikh v. Russia, Eur. Ct. H. R., 90, 9, (2009).

105. Case 7377/03, Dayanan v. Turkey, Eur. Ct. H. R., 32, (2009).

106. Case 40631/02, Timergaliyev v. Russia, Eur. Ct. H. R., 48, 59, (2008).

107. Case 32092/02, Yaremenko v. Ukraine, Eur. Ct. H. R., 90-91, (2008).

108. Case 36391/02, Salduz v Turkey, Eur. Ct. H. R., 54-55, (2008).

109. Case 47698/99 and 48155/99, Birutis Janutėnas v. Lithuania, Eur. Ct. H. R., (2008).

110. Case 4268/04, Panovits v. Cyprus, Eur. Ct. H. R., (2008).

111. Case 32432/96, Talat Tunc v. Turkey, Eur. Ct. H. R., (2007).

112. Case 2158/02, W.S. v. Poland, Eur. Ct. H. R., (2007).

113. Case 30961/03, Sannino v. Italy, Eur. Ct. H. R., 49,51 (2006).
114. Case 54784/00, Padolov v. Bulgaria, Eur. Ct. H. R., (2006).
115. Case 30598/02, Accardi and others v. Italia, Eur. Ct. H. R., (2005).
116. Case 54789/00, Bocos-Cuesta v. Netherlands, Eur. Ct. H. R., (2005).
117. Case 60958/00, S.C. v. UK, Eur. Ct. H. R., (2004).
118. Case 38830/97, Czekalla v. Portugal, Eur. Ct. H. R., 60,65,68, (2002).
119. Case 33900/96, P.S. v. Germany, Eur. Ct. H. R., (2001).
120. Case 28901/95, Rowe and Davis v. the United Kingdom, Eur. Ct. H. R., 60, (2000).
121. Case 18357/91, Biba v Greece, Eur. Ct. H. R., 29, (2000).
122. Case 24724/94, T v. UK, Eur. Ct. H. R., (1999).
123. Case 21363/93, 21364/93, 21427/93, 22056/93, Mechelen and others v. Netherlands, Eur. Ct. H. R., (1997).
124. Case 21363/93, Doorson v. the Netherlands, Eur. Ct. H. R., (1996).
125. Case 19874/92, Ferrantelli and Santangelo v. Italy, Eur. Ct. H. R., 7, (1996).
126. Case 16757/90, Stanford v. UK, Eur. Ct. H. R., (1994).
127. Case 13611/88, Croissant v. Germany, Eur. Ct. H. R., 36, (1992).
128. Case 194-A, Isgrò v. Italy, Eur. Ct. H. R., 34, (1991).
129. Case 12744/87, Quaranta v Switzerland, Eur. Ct. H. R., 33-35, (1991).
130. Case 166, Kostovski v. Netherlands, Eur. Ct. H. R., (1989);
131. Case 9180/80, Unterpertinger v. Austria, Eur. Ct. H. R., (1986).
132. "Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015 m. lapkričio 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-462-697/2015", prieiga per internetą:
<http://www.infolex.lt/tp/1153531>
133. "Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014 m. spalio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-423/2014", prieiga per internetą:
<http://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=1bbac689-8c43-475f-956f-d6cd88ea4566>
134. "Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. sausio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-20/2014", prieiga per internetą: <http://eteismai.lt/byla/224137230133464/2K-20/2014>
135. "Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. kovo 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-153/2013", prieiga per internetą: <http://eteismai.lt/byla/240546458319941/2K-153/2013>

136. "Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. balandžio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-205/2013", prieiga per internetą: <http://eteismai.lt/byla/69478817965781/2K-205/2013>.

137. "Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2011 m. sausio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-83/2011", prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/189130>

138. "Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. gruodžio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-577/2010", prieiga per internetą: <http://eteismai.lt/byla/93224073066120/2K-577/2010>

139. "Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. vasario 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-61/2010", prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/150514>

140. "Lietuvos Aukščiausiojo teismo 2008 m. vasario 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-67/2008", prieiga per internetą: <http://eteismai.lt/byla/257520328225092/2K-67/2008>.

141. "Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-372/2007", prieiga per internetą: <http://eteismai.lt/byla/24257740824096/2K-372/2007>.

142. "Lietuvos apeliacinio teismo 2009 m. balandžio 1 d. nutartis, priimta baudžiamojoje byloje Nr. 1A-145/2009", prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/117932>

143. "Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2016 m. balandžio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-455-634/2016", prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1241600?nr=1>

144. "Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015 m. liepos 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-217-366/2015"; prieiga per internetą: <http://www.infolex.lt/tp/1083582>

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

20 - -

Vilnius

Aš, Mykolo Romerio universiteto (toliau – Universitetas),

(fakulteto / instituto, programos pavadinimas)

Studentas(ė) _____

_____, *(vardas, pavardė)*

patvirtinu, kad šis rašto darbas / bakalauro / magistro baigiamasis darbas

” _____

_____ “:

1. Yra atliktas savarankiškai ir sąžiningai;
2. Nebuvo pristatytas ir gintas kitoje mokslo įstaigoje Lietuvoje ar užsienyje;
3. Yra parašytas remiantis akademinio rašymo principais ir susipažinus su rašto darbų

metodiniais nurodymais.

Man žinoma, kad už sąžiningos konkurencijos principo pažeidimą – plagijavimą studentas gali būti šalinamas iš Universiteto kaip už akademinės etikos pažeidimą.

(parašas)

(vardas, pavardė)